

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ (TEFSİR)
ANABİLİM DALI

İSLAM DİNİNDE TEÂVÜN KAVRAMI
VE TOPLUM ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

NAZIM ÇETİN

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Mesut OKUMUŞ

Ankara 2015

İÇİNDEKİLER	2
KISALTMALAR	4
ÖNSÖZ	6
GİRİŞ	7
A- ARAŞTIRMANIN KONUSU	9
B- ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	9
C- ARAŞTIRMANIN METODU	11
D- KAYNAK DEĞERLENDİRMESİ	12
BİRİNCİ BÖLÜM	14
KUR'ÂN'DA TEÂVÜN KAVRAMI VE ANLAM İLİŞKİLERİ	
A- TEÂVÜN KAVRAMI VE ANLAM ALANI	14
a) Semantik açıdan teâvün kavramı	14
b) İslam'da teâvün anlayışının kapsamı	24
B- KUR'ÂN'DA TEÂVÜNLE İLGİLİ KAVRAMLAR	
a) Birr	32
b) Takvâ	43
c) Birr ve Takvâda teâvünün Keyfiyeti	51
C- KUR'ÂN'DA TEÂVÜN YAPILMASI YASAKLANAN KONULAR	
a) İsm	56
b) Udvan	68
c) İsm ve udvanda adem-i teâvün	72

İKİNCİ BÖLÜM	75
İSLAMDA TEÂVÜNÜN TASNİFİ VE BOYUTLARI	75
A- KONUSU BAKIMINDAN TEÂVÜNÜN SINIFLANDIRILMASI	75
a) Maddi teâvün	75
b) Manevi teâvün	79
B- ŞEKİL BAKIMINDAN TEÂVÜNÜN SINIFLANDIRILMASI	90
a) Doğrudan teâvün	90
b) Dolaylı teâvün	92
C- ETKİ ALANI BAKIMINDAN TEÂVÜN	96
a) Kişi üzerindeki etkileri bakımından değerlendirilmesi	96
b) Toplum üzerindeki etkileri bakımından değerlendirilmesi	101
c) İnsanları teâvüne sevk eden ve uzaklaştıran etkenler	104
SONUÇ	110
ÖZET	111
ABSTRACT	114
BİBLİYOGRAFYA	117

KISALTMALAR

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.m.: Adı geçen makale

a.g.t.: Adı geçen tez

Ank.: Ankara

a.s: Aleyhisselâm

a.y.: Aynı yer

b.: İbn-i, Bin

bkz.: Bakınız

c.: Cild

ev.: Çeviren

DİA: Türkiye Diyânet Vakfı İslam Ansiklopedisi

Hız.: Hazreti

h.: Hicrî

İ.A.: İslamî Araştırmalar Dergisi

Nak.: Nakleden, nakil

nşr.: Neşreden

m.: Miladî

md.: Maddesi

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

ö.: Ölümü

r.a.: Radıyallâhü anh/anhâ

s.: Sayfa

s.a.v.: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem

thk.: Tahkik

trc.: Tercüme

ts.: Tarihsiz

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

İst.: İstanbul

v.: Vefatı

yay: Yayınevi/ yayınları

y.y.: Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla! Bize bu çalışmayı yapma fırsatını veren Yüce Allah'a hamd ederim.

Allah Teâlâ insanı yaratmış ve ona iyiyi ve kötüyü ayırt etme kabiliyeti vermiştir. Bu çalışma ile insanların özünde var olan iyilik yeteneğinin ortaya çıkarılmasını ve insanların birbirleri ile olan ilişkilerinde yardımlaşmanın esas alınarak yaşantılarının devam etmesini arzu etmekteyim. Muvaffakiyet Yüce Allah'tandır.

Elinizdeki çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde teâvün kelimesi ve anlam alanı incelenerek bu kelime ve konu ile bağlantılı olarak Maide suresi ikinci ayetinde geçen “Birr”, “Takvâ”, “İsm” ve “Udvan” kelimeleri başlıklar hâlinde ayrı ayrı ele alınacaktır.

İkinci bölümde ise teâvün kelimesi, konusu bakımından maddi ve manevi olarak incelenecektir. Şekil bakımından ise doğrudan ve dolaylı teâvün olarak sınıflandırılıp ele alınacaktır.

Tez çalışmama tez danışmanım olarak başladığım merhum Prof. Dr. Salih Akdemir hocamı rahmet ve minnetle anıyorum. Yüksek Lisans derslerinde kendilerinden ders aldığımız ve bizlerden desteklerini esirgemeyen tüm hocalarımıza teşekkür ediyorum. Bölüm başkanımız olan Prof. Dr. Halis Albayrak hocamıza katkılarından dolayı teşekkür ediyorum. Prof. Dr. Salih Akdemir hocamızın vefatından sonra tez danışmanım olan ve kendisinden pek çok yardım aldığım Prof. Dr. Mesut Okumuş hocamıza sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Nazım Çetin

Ankara 2015

GİRİŞ

İnsan diğer insanlarla ve toplumla sürekli bir etkileşim içindedir. Toplum içinde yaşayan insanların içinde bulunduğu toplumu önemsememesi veya bu toplum hakkında hiçbir düşüncesinin olması düşünülemez. Genellikle insanlar içerisinde bulunduğu toplumu kendi ahlak ilkeleri ile örtüşmesini ister ve bunun gerçekleşmesi için bir çaba gösterirler. Biz burada sosyal bir varlık olarak mü'minin toplumun gelişmesi için neler yapması gerektiği hususunu ele alacağız.

Mü'min insan dünyada yaptıklarından sorumludur.¹ Sorumluluğunun en önemlisi ve en başta geleni de Allah'a iman etmektir.² Yeryüzünü imar ve inşa etmekte de insanın sorumluluk alanındadır.³ Mü'minler bu sorumluluğun bilincinde olarak insanların dünya ve ahirette mutlu olmalarını sağlayabilmek için de elinden gelen tüm çabayı sarfetmek zorundadır. Çünkü ahirette kendisine verilen tüm nimetlerden sorguya çekilecektir.⁴

Kur'ân'a göre insan boş yere yaratılmamış olup ulvi bir gaye için var edilmiştir.⁵ Bu gaye ise Allah'a kulluk etmektir.⁶ Yine aynı şekilde Allah, kâinatı da bir gaye için yaratmıştır. Kur'an'ın ifadesine göre bu gaye, ahlaklı ve Allah'ı tanıyan, bilen ve ona hakkıyla ibadet eden insandır. Böyle bir insan, kendisi gibi insanlardan teşekkül eden bir toplumun da aynı gaye için insan yetiştirmesini sağlamaya çalışır. Ama insanlar böyle olmayıp da Allah'ın gayesi için çalışmayan kişiler olursa o zaman kâinatın gayesi boşa gider.⁷

İslam dini yardımı, dayanışmayı emretmiş, farz kılmıştır. Varlık sahibini ihtiyaç sahibine karşı sorumlu tutmuştur. Fıkıh kitaplarında ilgili âyet ve hadislerden hareketle muhtaçlara yardım etmenin öncelikle onların yakınlarının

1 Enbiya, 21/23.

2 Bakara, 2/39, Rum, 30/44, Araf, 7/40.

3 Enbiya, 21/105, Tekâsür, 102/8.

4 Tekâsür, 102/8.

5 Kiyâme, 29/36; Mü'minûn, 23/115.

6 Zâriyât, 51/ 56.

7 Fazlur Rahman, *Ana konularıyla Kur'ân*, Ankara Okulu Yay.Ank.1996. s. 60.

görevleri arasında yer aldığı belirtilir. Bu yükümlülüğü yerine getirmekten kaçınan akraba aleyhinde dava açılabilir.⁸

Elimizdeki çalışmada yardımlaşma ve yardım olgusunun (teâvün) Kur'ân'da hangi kelimelerle ve nasıl geçtiği incelenecektir. Hangi davranış ve tutumların “teâvün” kapsamında olduğu araştırılacaktır. Bu yardımlar da maddi ve manevi olarak sınıflandırılacaktır.

İnsan toplumsal bir varlıktır ve bugün tarih boyunca olduğundan daha çok birbirinden haberdardır. Günümüzde teknolojinin getirdiği yenilikler ile insanlar toplumu iyi veya kötü şekilde etkileyebilecek birçok şeyden anında haberdar olmaktadır. Yardımlaşma bağlamında ele alındığında iyilik ve kötülüğün toplum üzerindeki etkisi de bu çalışmada incelenecektir.

Toplumumuzda ve İslam âleminde insanların birbiriyle ilişkilerinin kopma noktasına gelmesi dolayısıyla bu konunun tez olarak çalışılması uygun bulunmuştur.

8 M. Ebû Zehre, *İslamda Sosyal Dayanışma*, Çev. Ethem Ruhi Fırlı/ Osman Eskicioğlu, Yağmur Yay. İst.1969. s. 69-74.

A- ARAŞTIRMANIN KONUSU

Çalışmada, Teâvün kelimesinin alanında bulunan kelimelerin analiz edilmesi ve yardımlaşmanın insan ve toplum hayatında nasıl etkiler meydana getirebileceği araştırılmıştır. Bu maksatla yardım manasına gelen kelimelerin Kur’ân’da geçtiği ayetler tefsirlerden incelenmiştir. Hadis külliyyatında geçen yardımlaşma ve yardım ile ilgili hadisler de araştırılmıştır. Kur’ân’da Allah’ın yardımının geçtiği ayetler de bu çalışmaya dâhil edilmiştir. Maide suresi 2. ayetinde geçen “Birr”, “Takvâ ”, “İsm”, ve “Udvân kelimeleri ayrı ayrı başlıklar hâlinde incelenmiştir. Yardımlaşmanın kişi ve toplum üzerindeki etkileri de başlıklar hâlinde analiz edilmiştir. Ayrıca teâvün maddi-manevi ve doğrudan-dolaylı olarak iki ana başlık altında incelenmiştir.

B- ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Ulvî bir gaye için yaratılan insan boş yere yaratılmamış ve başboş da bırakılmamıştır. Allah’ı tanımak, O’na ibadet etmek veyeryüzünde Allah’ın halifesi olmak için yaratılan insan sorumluluk emanetini de yüklenmiştir. Mü’minin amacı Allah’ın rızası ve ebedî bir hayat olan ahireti kazanmaktır. Bu amaca ulaşabilmek için de içinde bulunduğumuz dünyayı imar etmek için çalışır. İnsanları da hem bu dünyada hem de ahirette mutlu olacak iyi insanlar hâline getirmek için çaba sarf eder. Sorumluluk bunu gerektirmektedir.

İnsan dünyaya sadece kendi nefsî isteklerini tatmin etmek için gelmemiştir. Mü’min ailesi, çocukları, akrabaları, arkadaşları, komşuları ile olan ilişkilerinden, tutum ve davranışlarından sorumludur. Toplumda bulunan fakirlerden, yetimlerden, kimsesizlerden, zor durumda olanlardan da sorumludur. Eldeki imkân dâhilinde yardımcı olunmalıdır. Maddi imkânı yoksa manevi olarak onların sıkıntıları paylaşılmalıdır.

Mü’min için kendisinin mutlu olması yeterli değildir. Mü’min din kardeşlerinin tamamının hatta tüm insanların barış, huzur, mutluluk ve refah içinde yaşamasını arzu etmektedir. Mü’min, bunu da yeterli görmeyip tüm insanların

imanla şereflenip ahirette de mutlu bir yaşam içinde olmalarını istemektedir. Çünkü mü'minin fitratı bozulmamıştır. Mü'min küçük bir çocuk kadar saf, temiz ve iyi niyetlidir. Mü'min iyiliğin, barışın ve huzurun tarafındadır.

Peki, iyilik ve kötülük nedir? Kötülük vasfını hiç kimse kendisine yakıştıramıyor. İslamın oluşturmak istediği toplumda insanlara nasıl bir misyon yüklenmiştir? Nasıl bir tutum ve davranış sergilenmelidir? Kur'an'da "İyiler nimetler içindedir; kötüler de cehennemdedir"⁹ buyrulmaktadır. İnsanların çoğu bu durumun farkında değildir. Herkes kendisini iyiler sınıfında görmektedir. Yardım ve yardımlaşma hususunda Kur'an neler söylemektedir. Hz. Peygamber'in uygulamalarında nasıl olmuştur? Geçmiş sayısız yardımlaşma örnekleri ile dolu olan bir ümmetin bugün geldiği nokta bizim bu çalımayı yapmamızı gerekli kılmıştır.

İslam'ın temelinde karşımızdaki insanları kendimiz gibi düşünmek vardır. İslam bir ve bütün olmayı emrediyorken nasıl oluyor da toplumda insanlar her geçen gün birbirinden uzaklaşmaktadır. Allah'ın ve Resulü'nün nasıl bir ümmet tavsiye ettiği insanların çoğu tarafından da bilinmektedir. Bunu bilenlerin dahi daha sağlıklı ilişkiler kurmuş, birbirine bağlı, her bireyinin mutlu olduğu bir İslam toplumu oluşturmak için kendisinin neler yapması gerektiği hakkında hiçbir fikri yoktur. Ben bir kez daha bu acı gerçeği ayet ve hadisler ışığında ortaya koymak istedim. Bu çalışma ile varmak istediğim sonuç toplumda ayrışmalara sebep olan durumların tespiti ve İslam dininin yardımlaşmaya verdiği önemi ortaya koymaktır.

Çalışmada, insanlar arası ilişkilerde yardımlaşmanın nasıl olması gerektiği araştırılmıştır. Bu tez çalışması ile iyilik ve kötülüğün neler olabileceğini ve Allah'ın hoşnut olacağı iyi davranışları ayet ve hadislerle ortaya konmaya çalışılmıştır.

9 İnfitar, 82/13-14.

C- ARAŞTIRMANIN METODU

Çalışmada kavramsal tahlil yöntemi izlenmiştir. Teâvün ve onunla ilgili diğer kavramların yapısı, anlam ilişkileri analitik bir yöntemle incelenmeye çalışılmıştır.

Bu tez çalışmamı bir giriş ve iki bölüm halinde tamamladım. Birinci bölümde teâvün ifadesi ve anlamı bir alt başlıkta incelenmiştir. İkinci alt başlıkta Maide suresi 2. ayette yardımlaşılması emredilen “Birr” ve “Takvâ ” kelimeleri ve bunlarda yardımlaşmanın nasıl olabileceği ortaya konmaya çalışılmıştır. Üçüncü alt başlıkta da aynı ayette yardımlaşılması yasaklanan “İsm” ve “Udvân” kelimeleri ve bunlarda yardımlaşmaktan nasıl sakınılması gerektiği incelenmiştir. Dördüncü alt başlıkta da etki alanı bakımından ayırma tabi tutarak kişi ve toplum üzerindeki etkileri araştırılmıştır. İnsanları yardımlaşmaya sevk eden sebeplerde bu alt başlıkta araştırılmıştır.

İkinci ana bölümde teâvün iki alt başlıkta sınıflandırılmıştır. Birinci alt başlık maddi ve manevi teâvün olarak sınıflandırılmıştır. İkinci alt başlık şekil bakımından sınıflandırılarak doğrudan ve dolaylı teâvün olarak incelenmiştir. Çalışma sonuç ve öneriler bölümüyle son bulmaktadır.

Öncelikle bu kelimelerin geçtiği ayetler tefsir kaynaklarından araştırılmıştır. Daha sonra bu kavramlarla ilgili olarak Hz. Peygamberin neler söylediğini hadis kaynaklarından araştırılmıştır. Bu konuda yazılmış olan tez, makale ve kitaplar da incelenmiştir. İnsanların birbirinden uzaklaşmasına sebep olan şeylerin neler olduğunu araştırılmıştır. Yardımlaşmayı daha iyi bir şekilde yapıp müslümanların içinde bulunduğu durumdan nasıl kurtulabilecekleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Özellikle “Takvâ” ele alınıp detaylı bir şekilde araştırılmıştır.

Yardımlaşmayı ele alan bu tez çalışmasında Allah’ın yardımının nasıl olduğuda araştırılmıştır. Sadece maddi yardımın değil manevi yardıma muhtaç olan insanlara da manevi yardımın neler olabileceği incelenmiştir. Yardımlaşmanın yapılmasının ya da yapılmamasının kişi üzerindeki ve toplum üzerindeki etkilerinin neler olabileceği araştırılmıştır.

Bu konular da yapılmış olan çalışmalardan farklı olarak doğrudan yapılan yardımlar kadar dolaylı olarak yapılan yardımların da çok önemli olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

D- KAYNAK DEĞERLENDİRMESİ

Yahya bin Sallam'ın, *Tesârif Tefsîru'l Kur'ân Minmeş-tebehet Esmâuhu ve Tesarrafet Meâniyyehu* isimli eserinden, Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî'nin *el-Mu'cemu'l-müfhehras li-elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm* isimli eserinden, Cevheri'nin *Tâcu'l Luga ve Sihhahu'l Arabiyye* isimli eserinden, Firuzabâdi'nin *Kamûsu'l Muhit* isimli eserinden, İbn Cevzî'nin *Nüzhetü'l A'yünü'ln-Nevâzır fî İlmi'l Vucûh ven-Nezâir* isimli eserinden, İbn Kuteybe'nin *Tefsîru Garîbi'l Kur'ân* isimli eserinden, Mukatil b. Süleyman'ın *el-Vucûh ven-Nezâir* isimli eserinden de yararlanılmıştır.

Lütfullah Cebeci'nin *Kur'ân'a göre Takvâ* isimli kitabından istifade edilmiştir. Râğıb el-İsfehânî'nin, *Müfredat* isimli eserinden, Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî'nin, *Mu'cemu'l-müfhehres* isimli eserinden, Durak Pasmaz'ın *Kur'an'da İsar Kavramı* isimli makalesinden, Sultan Deniz'in *Kur'ân'da Günah Kavramının Psiko-Semantik açıdan incelenmesi* isimli yüksek lisans tezinden, Kerim Ece'nin *Takvâ Bilinci* isimli kitabından, Fazlur Rahman'ın *Ana Konularıyla Kur'an* isimli kitabından, Hayati Hökelekli'nin *Din Psikolojisi ve Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi* isimli kitaplarından, Toshihiko Izutsu'nun *Kur'an'da Allah ve İnsan, Kur'ân'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar ve İslam Düşüncesinde İmân Kavramı* isimli kitaplarından, Sadık Kılıç'ın *Kur'an'da Günah Kavramı* isimli kitabından ve *Diyanet İslam Ansiklopedisi'nden* de yararlanılmıştır.

Çalışma hazırlanırken tefsir ve hadisin ana kaynaklarından yararlanılmıştır. Bu konu ile bağlantılı olarak yazılmış tez ve makalelerden istifade edilmiştir. Ömer Dumlu'nun *Kur'an-ı Kerim'de Ma'ruf ve Münker* isimli kitabından, Ayşe Bayraktar Barış'ın *Kur'ân'ı Kerîm'de Emri Bil Ma'ruf ve Nehyi Anil Münker* isimli yüksek lisans tezinden, Mesut Okumuş'un *Kur'an'da Birr Kavramı Üzerine Semantik Bir*

Analiz isimli makalesinden ve Gülşen Keklik'in *Hadis Rivayetlerinde İyilik ve Kötülük kavramları* isimli yüksek lisans tezinden yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN'DA TEÂVÜN İFADESİ VE ANLAM İLİŞKİLERİ

A- TEÂVÜN İFADESİ VE ANLAM ALANI

a- Semantik Açıdan Teâvün İfadesi

“Yardım etmek” anlamında “avn” “عون” kökünden türeyen *teâvün* ve *muâvene* kelimeleri “yardımlaşma” mânasında en sık rastlanan kelimelerdendir. Çoğulu “الاعوان” dır.¹⁰ Fiil olarak kullanıldığında اعان يعين olarak kullanılmaktadır. عون kelimesi *masdardır*. İsim olarak kullanıldığında المعونة، المعونة، المعانة، العون şeklinde kullanılır. المعونة kelimesi معوان ‘dan mef’ûldür. Çoğulu معاوين’dir.¹¹ *Îâne* ve *maûnet* kelimeleri de “yardım etmek” mânasında kullanılır. Maûnet “المعونة” insanları çile ve beladan kurtarmak demektir.¹² Yardım eden kimseye ve genellikle işe yarayan her şeye *muîn*, birinden yardım istemeye *istiâne*, kendisinden yardım istenen kişiye de *mûsteân* denir.¹³ Teâvünde iki tane vecibe vardır. Bunlardan birincisi kişinin kendisi ile Allah arasındadır. İkincisi ise kişi ile diğer yaratılanlar arasındadır. Yaratılanlarla arasındaki teâvün onlarla bir araya geldiğinde onlarla Allah’ın rızası O’na itaat hususlarında sohbet etmeleridir. Teâvün kulun saadeti ve felahıdır. Bunlar da birr ve takva ile sağlanılabilir.¹⁴

Yine aynı kökten gelen *mâûn* insanlara faydalı olan şeyleri anlatır.¹⁵ Modern Arapçada kooperatif için *teâvüniyye* kelimesi kullanılır. “Birine yardımcı olup yükünü sırtlama, yükünü paylaşma” anlamında zahr kökünden türeyen *tezâhür* ve *müzâhere* “birbirine destek olmak, yardımlaşmak”, *zâhir* ve *zahîr* de “yardım

10 Ebu Nasr İsmail bin Hammâd el-Cevherî, *Tâcu'l-Luğa ve Sıhahul-'Arabiyye*, tahkik Ahmed Abdulgaffar Atar, Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1983, s.2169.

11 Zebîdî, Murteza Hüseyin, *Tâcu'l Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Matbaatu'l-Hayriyye, Mısır, 1305, XXXV, 430.

12 Cürçânî, Ali bin Muhammed Seyyid Şerîf, *Mu'cemu't-Ta'rifât*, Dâru'l Fazilet, Kahire, trs, s. 184.

13 Ebu'l-Fadl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, “avn”, Darut Turasil Arabi, Beyrut 1993, IX, 484.

14 İbnu'l Kayyım Cevziyye, *Bedâi'ut-Tefsîr*, Dâru İbn-i Cevziyye, Riyad, h. 1427, s. 307.

15 Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'ul Beyân fi Tefsîr'il Kur'ân*, (tahkik: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî) Daru'l-Hicr, Kahire, 2001, XXIV, 665.

eden” demektir.¹⁶ “Yardım etmek” mânasına gelen bir başka kelime de *nasr*’dır. Nasr “mazluma yardım etmek”, *nusret* ise “yardım etmenin güzelliği (*hüsnü’l-maûne*)” diye açıklanır. Aynı kökten *nâsır* ve *nasîr* “yardım eden”, *tenâsur* “yardımlaşma”, *müstansır* “yardım isteyen” mânasındadır. *Nasîr*’in çoğulu olan *ensâr* kelimesi Mekke muhacirlerine yardım eden Medinelî müslümanlar hakkında kullanılmıştır.¹⁷ Bunların yanında sözlükte “birinin bakımını, ihtiyaçlarını üzerine almak” anlamındaki *kefl* kökünden türeyen *tekâfûl* “birbirine kefil olmak, birbirinin ihtiyacını karşılamak” demektir. Bir kimsenin bakımını üzerine alana *kâfil* ve *kefil* denir. Modern Arapçada *et-tekâfûlû’l-ictimâî* sosyal dayanışmayı ifade eder. İslamî kaynaklarda ayrıca *teâdud*, *tesânüd*, *tevâsul*, *ülfet/teâlûf*, *ihsân*, *infâk* gibi kavramlar da yardımlaşma bağlamında kullanılmaktadır.

Kur’ân-ı Kerîm’de iâne kavramı iki âyette (فاعينوني), (اعانه) yer alır.¹⁸ Dört âyette istiâne (استعان) masdarından gelen fiiller özellikle “Allah’tan yardım isteme” anlamında, iki âyette müsteân “yardımı umulan” mânasında Allah’ın sıfatı olarak geçer.¹⁹ Sabır ve namaz Allah’ın kullarına bir meûnetidir.²⁰ Sabır, insanın başına gelen duruma şikayet etmemesidir.²¹ Salat “صلاة” ise yaratılanlar tarafından istiğfar Allah tarafından da mağfiret manasındadır.²² “Teâvün” (تعاون) kelimesinin iki defa zikredildiği Mâide suresinin 2. ayetinde, kötülük edenlere karşı hissedilen öfkenin intikamcı ve saldırgan tutumlara yol açmaması gerektiği belirtildikten sonra Kur’an’da zahr ve türevleri de sıkça geçmektedir.²³ Üç ayette müzâhere (مظاهر),²⁴ üç ayette de tezâhür (تظاهر)²⁵ masdarından fiil kalıpları bulunur.

16 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredat fî Garibul-Kur’ân*, Darul Ma’refe, Beyrut, 2010. s. 497. “nsr” md.; Lisânü’l-Arab, a.g.e. XIV, 72. “nsr” md.

17 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, Darul Marife, Beyrut, 2010. “nsr” md. s.72.

18 Kehf, 18/95; Furkân, 25/4.

19 Yûsuf, 12/18; Enbiyâ, 21/112.

20 Suyutî, Celâlüddin, *Durru’l-Mensûr fî’l-Tefsiri Bi’l-Me’sûr*, Merkez Lilbuhusi ved-Diraseti’l-Arabiyy el-İslamiyy, Kahire, 2003. I, 349.

21 Suyutî, *Durru’l-Mensûr fî’l-Tefsiri Bi’l-Me’sûr*, VIII, 209.

22 Yahya bin Sallam, *Tesârif Tefsiru’l Kur’ân Minmeş-tebehet Esmâuhu ve Tesarrafet Meâniyehü*, Müessesetü’l-Beyti’l-Melekiyyeti li’l-Fikri’l-İslamiyye, Amman, 2008, s. 231.

23 Muhammed Fuad Abdülbâkî, *el-Mucemül Müfrehes*, Mektebetü’l-İslamiyye, İst. 1982. “zhr” md.s.440.

24 Tevbe, 9/4; Ahzâb, 33/26; Mümtehine, 60/9.

25 Tevbe, 9/4; Ahzâb, 33/26; Mümtehine, 60/9.

Mâide suresinin 2. âyetindeki teâvün (تعاون) yerine Bakara suresinin 85. âyetinde tezâhür (تظاهر) masdarından bir fiil kullanılır ve Yahudileri eleştiri bağlamında, “*Sonra siz kötülük ve düşmanlık yolunda onlarla yardımlaşıyorsunuz*” ifadesi geçer. Tezâhür ve müzâhere kavramının yer aldığı diğer âyetlerde de haklı ve meşrû olmayan yardımlaşmalar nehyedilir. Ayrıca zahîr olarak da beş ayette vardır.²⁶ Nasr masdarının türevleri de Allah’a ve insanlara nisbet edilerek birçok ayette kullanılmıştır.²⁷ Bir ayette, “*Allah size yardım ederse, artık size üstün gelecek hiç kimse yoktur. Eğer sizi bırakıverirse, ondan sonra size kim yardım eder? Müminler ancak Allah’a güvenip dayanmalıdırlar.*” buyurulmuştur.²⁸ Kur’ân-ı Kerîm’de ilk müslümanların müşriklerle savaşlarında Allah’ın onlara yardım ettiği,²⁹ buna karşılık inkârcıların dünyada da ahirette de ilâhî yardımdan mahrum kalacakları³⁰ bildirilir. Dua mahiyetindeki bazı âyetlerde peygamberlerin ve mü’minlerin Allah’tan yardım diledikleri anlatılır.³¹ Dört ayette mü’minlerin Allah’a yardımından söz edilmiş,³² bu tür ifadeler “Allah’ın dinine, peygamberine, kullarına yardım etme; Allah’ın koyduğu kurallara uyma, ahde bağlı kalma” şeklinde açıklanmıştır.³³ Zekât ve kefâretle ilgili âyetlerin amacı müslümanlar arasında yardımlaşmayı sürekli kılmak ve yardımı bir kurum haline getirmektir. Ayrıca sadaka, ihsan, in‘am, it‘am, infak, îsâr, ikram, bezl gibi kelimeleriyle yardımlaşmayı teşvik eden çok sayıda âyet vardır. Kur’an’da ensar kelimesi Hz. İsâ’nın havârilere için de kullanılmakta³⁴ ve bir başka görüşe göre Kur’an’da Hristiyanlara verilen nasârâ ismi buradan gelmektedir.³⁵ Mümtetine suresinde³⁶

26 M. F. Abdülbâkî, *el-Mucem*, “zahr” md. s.440.

27 M. F. Abdülbâkî, *el-Mucem*, “nsr” md. s.703.

28 Âl-i İmrân, 3/160.

29 Âl-i İmrân, 3/123; Tevbe, 9/25; Feth, 48/3.

30 Âl-i İmrân, 3/22, 56; Nahl, 16/37; Fussilet, 41/16.

31 Bakara, 2/250, 286; Mü’minûn, 23/26.

32 Hac, 22/40; Muhammed, 47/7; Hadîd, 57/25; Haşr, 59/8.

33 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “nsr” md.; Taberî, *Câmi’ul Beyân fî Tefsir’il Kur’ân*, VI, 192; XI, 310; Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu’l –Kadir el-Câmi Beyne Fenniyyi’r-Rivâye ve’d-Dirâye min İlmi’t-Tefsir*, Mısır 1349, III, 515; V, 37.

34 Âl-i İmrân, 3/52; Saf, 61/14.

35 Âl-i İmrân, 3/52; Saf, 61/14.

36 Mümtetine, 60/8-9.

müslümanların kendilerine zarar vermeyen gayri müslimlere iyilik etmelerine izin veren âyetler din farkının yardımlaşmaya engel oluşturmadığına işaret eder.

Kur'an'da “avn” (عون) kökündeki kullanımı altı ayette geçmektedir. Bakara suresi 45. ve 153. ayetlerde emir kipiyle yardım isteyin şeklinde geçiyor. Maide suresinde karşılıklı yardımlaşma şeklinde ve yardımlaşmanın neler üzerinde yapılması gerektiğini bildiriyor. Furkan suresinde fiil halinde Hz. Muhammed'e bir başka kavmin yardım etmiş olduğu iddia ediliyor. Yusuf suresi 18. ayette ve Enbiya suresi 112. ayette yardım istenecek olan Allah'tır şeklinde geçmektedir.

Teâvün kelimesi Maide suresi 2. ayette karşılıklı yardımlaşma şeklinde kullanılmaktadır. Yardımlaşmanın neler üzerinde yapılması gerektiği de bildirilmektedir. Af üzere yardımlaşmalı intikam üzere yardımlaşılmamalıdır.³⁷

Allah Teâla Kur'ân'da “*Allah'ın sana verdiğiinden (O'nun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu iste*”³⁸, “*Allah yolunda mallarınızı harcayınız; çünkü Allah, iyilik yapanları sever*”³⁹ diyerek iyilik yapmayı emretmiştir. Yakınlara infak ile yardım edilmelidir. Yardımlaşma terk edildiğinde kişi kendi kendisini tehlikeye atmış olur. Çünkü infakta ve sadakada kişinin bedeni ve nefsi için hayat vardır.⁴⁰

Mü'min aslında diğer insanlara yardım etmekle Allah'ın kendisine yardım etmesine sebep olarak bir manada Allah ile yardımlaşmış oluyor. “*Ey iman edenler! Eğer siz Allah'a (Allah'ın dinine) yardım ederseniz O'da size yardım eder, ayaklarınızı kaydırmaz.*”⁴¹ Allah'ın emirlerini yerine getirmek için kulların cüz'î iradelerini sarfetmekle yapacakları hizmetlerine, Allah'a yardım denilmiştir. Yardım etmek tabiri, emrini tutmak, dinine ve Rasûlüne yardım etmek manasından mecazdır.⁴² “Bir kimse kardeşine yardım ettiği müddetçe Allah da ona yardımını

37 Nâsirüddin Abdullah b. Ömer Muhammed el-Beydâvî, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1998, II,114.

38 Kasas, 28/77.

39 Bakara, 2/195.

40 Ebu Mansur Muhammed b.el-Maturidi, *Tefsiru'l Kur'âni'l Azim*, Daru'l Kutubü'l İlmiye, Beyrut, 1971, I, 144.

41 Muhammed, 47/7.

42 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İst. 1979.

sürdürür”⁴³ meâlindeki hadisler yardımlaşmanın hem dinî değerine hem toplumsal yararına işaret etmektedir.

Mü'min her zaman mü'min kardeşinin yardımında olmalıdır. Allah Teâlâ mü'minlerin birbirinin dostu ve yardımcısı olduğunu şu şekilde bildirmiştir: “*Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder kötülükten alıkoymak, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve Resûlüne itaat ederler.*”⁴⁴ Burada mü'minin münafıktan ayrıldığı beş husus zikredilmiştir. Münafık kötülüğü emredip iyilikten sakındırmaya çalışır; mü'min ise bunun aksini yapar. Münafık namaza tembellikle kalkar; mü'min ise gönüllü olarak ve severek kalkar. Münafık zekât hususunda ellerini cimrilikle yumar,⁴⁵ mü'min ise gönüllü olarak verir. Allah'ın da vafettiği gibi, Allah ve Resulü, münafığa cihada koşmasını emrettiğinde, o, kendisi cihada katılmadığı gibi, başkalarını da katılmaktan alıkoymak ister. Hâlbuki mü'min bunun aksini yapar ki, işte bu husus ayette “Allah'a ve Resulü'ne itaat ederler” lafzıyla beyan edilmiştir.⁴⁶ Bu şekilde birbirlerine Allah'a itaat hususunda yardım ederler. Fakat kâfirlere asla destek olmazlar.⁴⁷

Enfal suresi 46. ayette kâfirlere karşı sebat gösterilmesini ve sabredilmesini emreder. Mü'minlerin birbirleriyle çekişmelerini yasaklar. Aksi hâlde korku ve zaafa düşüleceğini ve güçlerinin azalacağını bildirir. Bu ayette geçen rüzgârınız ifadesine Mücahid size olan ilahi yardım gider manasını vermiştir. Yardım ve muzafferiyet bazen Allah'ın gönderdiği bir rüzgâr ile olmuştur. Nitekim bir hadiste “*Bana, Saba rüzgârı ile yardım olundu. Ad kavmi de “batı rüzgârı” (debur) ile helak edilmişti*” buyurulmuştur.⁴⁸

43 *Müsned*, II, 274.

44 *Tevbe*, 9/71.

45 *Tevbe*, 9/67.

46 Razi, Fahrüddîn Muhammed İbn Ziyâuddîn Ömer ibn el-Hüseyn el-Kureşî, *Tefsîru'l Fahri'r Razi, Tefsîru'l Kebîr Mefatihü'l Ğayb*, Daru'l Fikr, Beyrut, 1981, XXVIII, 48.

47 Ateş, Süleyman, *Kur'ân'ı Kerim Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988, IV, 1956.

48 Razi *Tefsir-i Kebir*, XI, 328 ; Zebidî, Zeynüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdil Latîf, *Sahihi Buhari Tecridi sarîh terc. mütercim Kamil Miras, Başbakanlık Basımevi*, Ankara, 1980. İstiska, 26; Müslim, İbnu'l Haccac el-Kuşeyrî, *Camius Sahih, Sahih-i Müslim Terceme ve şerhi*, Çev. Ahmed Davudoğlu, Işık Yay. 2013, Cennet 1, Hadis no: 2822, 4/2174;

Hiz. Peygamber'in hayatına baktığımızda kendisine peygamberlik gelmeden önce dahi iyiliğin, barışın ve yardımlaşmanın tarafında olduğunu görüyoruz. Bunun en iyi örneğini O'nun 20 yaşındayken katıldığı Haklar, Üstünlükler veya Fâdıllar (Erdemliler) Sözleşmesi'nde (Hılf'ul-Fudul) görmek mümkündür. Hiz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Abdullah b. Cud'ân'ın evinde bir sözleşmeye katıldım. İslamî dönemde de ona çağrılısam icabet ederim. Onlar hakların (fudûl) ehline geri iadesi ve zalimin mazlumu ezmemesi üzerine anlaştılar."* ⁴⁹

Hiz. Peygamber dönemine baktığımızda ise yüce Allah'ın mü'minleri birçok kez desteklediğini görmekteyiz. Örneğin Bedir savaşında meleklerle destekleyerek onlara yardım etmiştir. O gün mü'minler Allah'tan yardım diliyordu. Allah da *"Ben işte ardarda bin melek size yardım ediyorum"* diye dualarını kabul buyurmuştu. ⁵⁰ Diğer bir ayette ise nişanlı beşbin melek ile yardım edeceğini haber vermiştir. ⁵¹

Âl-i İmran suresi 13. ayette *"(Bedir'de) karşı karşıya gelen şu iki grubun halinde sizinde için büyük bir ibret vardır. Biri Allah yolunda çarpışan bir grup, diğeri ise bunların apaçık kendilerinin iki misli gören kafır bir grup. Allah dilediğini yardımcı ile destekler. Elbette bunda basiret sahipleri için büyük bir ibret vardır."* ⁵² denilmiş ve Allah Teâlâ'nın mü'minleri düşmanlarına iki kat fazla göstererek yardım etmiştir. Yine Bedir savaşında Allah kâfirlerin kalplerine korku salarak da mü'minlere yardım etmiştir. ⁵³

Yüce Allah mü'minleri Cebrail ile desteklemiş ve onlara iman nasip etmiş kalplerine imanı yerleştirmiş ve kendilerini yüce katından bir nur ile kuvvetlendirmiştir. ⁵⁴ Kur'ân'da Hiz. İsa'nın da Cebrail ile desteklendiği bildirilmiştir: *"Allah o zaman şöyle diyecek: Ey Meryem oğlu İsa, sana ve annene*

Abdullah bin Abdurrahman bin Fadl bin Behram, *Süneni Dârimî*, çev. Abdullah Parlıyan, Konya kitapçılık, İstanbul, 2011, İstiska,17 (2/617)

49 İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail İmadu'd-Din İbn Ömer İbn Kesir İbn Davud İbn Kesir el-Dımaşkî el-Kureyşî, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerim Tefsiri*, Çev: Prof. Dr. Bekir Karlığa/ Bedrettin Çetiner, Çağrı Yay. İst. 1987. I-II/696.

50 Âl-i İmran, 3/124 ; Enfal 8/9.

51 Âl-i İmran, 3/125.

52 Âl-i İmran, 3/13.

53 Enfâl, 8/12.

54 Mücâdele, 58/22.

olan nimetimi hatırla! Hani seni mukaddes ruh (Cebrail) ile desteklemiştim; (bu sayede) sen beşikte iken de yetişkin çağında da insanlarla konuşuyordun. Sana (okuyup yazmayı), hikmeti, Tevrat'ı, İncil'i öğretmiştim. Benim iznimle çamurdan, kuş şeklinde bir şey yapıyordun da ona üflüyordun, hemen benim iznimle o bir kuş oluyordu. Yine benim iznimle anadan doğma körü ve alacalıyı iyileştiriyordun. Ölülerini benim iznimle (hayata) çıkarıyordun. Hani İsrailoğullarını (eni öldürmekten) engellemiştim. Hz. İsa'ya Allah tarafında yapılan yardım Cebrail ile desteklemesi ona kitap verilmesi ve bazı mucizelerle ona yardım edilmesi şeklinde olmuştur.

Yüce Allah mü'minlere dünyada kâfirlere karşı yardım edeceğini bildirerek müjdelemiştir. “Seveceğiniz bir başka (nimet) daha var: Allah'tan 'yardım ve zafer (nusret)' ve yakın bir fetih. mü'minleri müjdele.”⁵⁵ Taberî (ö. 310) bu ayeti şu şekilde açıklamıştır; Eğer Allaha ve Resulüne iman edip ve Allah yolunda mallarla, canlarla cihad edilecek olursa sizin için dünyada da bir mükafaat vardır ki o da, Allah'ın, kâfirlere karşı size zafer bahşetmesi ve yakın bir fetih vermesidir.⁵⁶

Nasr suresinde de Allah'ın yardımının müjdelenen bir fetih olduğu konu edilmektedir; “Allah'ın yardımı ve fetih geldiği zaman”,⁵⁷ bu ayetteki yardımın, Kureyş'e veya bütün Arab'a üstün gelme, fethin de Mekke fethi olmasıdır denilmektedir.⁵⁸ Burada müjdelenen fetihden kastedilen kesin bir zaferdir.

Allah (c.c) mü'minlere mallar ve evlatlar vererek ve gökten yağmur indirmesinin ve bol rızık vermesinde bir yardım olduğunu haber vermektedir: “Hem mallarınızı hem de oğullarınızı çoğaltır ve bahçeler yaratır, ırmaklar akıtır.”⁵⁹ Taberi, bu ayet hakkında şöyle demiştir: “Eğer sizler, tevbe eder, rabbinizi birler ve ona samimi olarak kulluk edecek olursanız sizin üzerinize gökten ard arda yağın yağmurlar gönderir de rızkınızı bollaştırır. Bununla birlikte rabbiniz size mallar ve oğullar verir. Malları ve oğulları olanların da mal ve oğullarını artırır.

⁵⁵ Saff, 61/13.

⁵⁶ Taberî, *Câmi'ul Beyân fî Tefsir'il Kur'ân*, XXII, 619.

⁵⁷ Nasr, 110/1.

⁵⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, X, 23.

⁵⁹ Nuh, 71/12.

Sizin için çeşitli bahçeler meydana getirir ve bahçelerinizi, ekinlerinizi sulayacağınız pınarlar var eder.”⁶⁰

Bir başka ayette iman edenlere Allah’ın yardımcıları olmaları emredilerek şöyle denilmiştir: “*Ey iman edenler! Allah’ın (dininin) yardımcıları olunuz. Nitekim Meryem oğlu İsa, Havarilere: ‘Allah’ın zaferine kavuşmak için benim yardımcım kimlerdir?’ demişti. Havariler şöyle cevap verdiler: ‘Allah’ın yardımcıları biziz.’ Böylece İsrailoğullarından bir grup kimse iman etti. Bir grup kimse de inkâr eden kâfirlerden oldu. Biz de iman edenleri düşmanlarına karşı kuvvetlendirdik de böylece galip geldiler.*”⁶¹ Müzzemmil suresinde “Allah’a gönül hoşluğuyla ödünç verin”⁶² denilmektedir. Bu ayette konu edilen ödünç fakirlere tasadduk etmektir. Bu da Allah’ın dinine ve Rasülü’ne yardım etmektir. ⁶³Ayet-i kerimede, sahabilere, Resulüllah’ın yardımcıları olmaları emredilmektedir. Medine’nin yerlileri hakikaten Resulüllaha yardımcı olmuşlardır.

Taberî yukarıdaki ayetin tefsirinde şu açıklamayı yapmıştır: "Akabe biatında Ensardan yetmiş iki kişi Resulüllah’a biat etmiştir. Müşrikler ise onlara demişlerdir ki: “Siz bu yaptığınız tabi olmanın ne demek olduğunu biliyor musunuz? Sizin bu yaptığınız Arapların tamamıyla onları boyun eğdirinceye kadar savaşmak için söz vermek demektir." Ensar buna rağmen Resulüllah’a biat etmiş ve içlerinden biri şöyle demiştir: "Ey Allah’ın Peygamberi, rabbın için ve kendin için dilediğin şeyleri şart koş." Resulüllah da: "Rabbın için ona ibadet etmenizi ve hiçbir şeyi ona ortak koşmamanızı şart koşuyorum.”⁶⁴

Furkan suresi 4. ayette geçen yardım kelimesi kâfirlerin Hz. Muhammed’e Kur’ân hususunda başka bir topluluğun yardım etmiş olduğunu söyleyerek iftira atmaları konu edilmiştir: “*O kâfirler: ‘Bu Kur’an onun uydurduğu yalandan başka*

60 Taberî, *Câmi’ul Beyân fi Tefsir’il Kur’ân*, XXIII, 294.

61 Saff, 61/14.

62 Müzzemmil, 73/20.

63 Ebu Mansur Muhammed b.el-Maturidi, *Tefsiru’l Kur’âni’l Azim*, V, 123.

64 Taberî, *Câmi’ul Beyân fi Tefsir’il Kur’ân*, XXII, 619.

*bir şey değildir. Bu hususta başka bir zümre de (Kitap ehlinde) ona yardım etmiştir' dediler de muhakkak bir zulüm ve yalan meydana getirmişlerdi."*⁶⁵

Enbiya suresi, 112. ayette Hz. Peygamber, Rabbinden getirdiği bu din hakkında, bu mesaj hakkında bu sihirdir, bu anlaşılmaz karmakarışık rüyadır gibi isnatlarınıza, iftiralarınıza karşı, Allah'ın dinine karşı, müslümanlara karşı kurduğunuz tuzaklarınıza, hazırladığınız komplolarınıza karşı yardımına sığınılacak olan sadece Allah olduğunu söylemesidir. İbn Kesîr (ö. 774): "Rahman olan sizin nitelendirmelerinize karşı yardımına sığınılacak olandır. Onların söyleyip attıkları iftiralara karşı, yalanlama ve iftiralarının her bir makam ve derecesine karşı ancak Allah'tan yardım istenir."⁶⁶

İnsanoğlu dünya hayatında çeşitli sıkıntılarla karşılaşmaktadır. Böyle durumlarda Allah'a sığınması ve O'ndan yardım istemesi gerekmektedir. Kur'an peygamberlerin hayatından benzer olayları örnek vermektedir. Hz. Yakub çocuklarının kardeşleri hakkında söylediklerini duyduğunda *"Bu anlattıklarınıza karşı yardımına sığınılacak olan Allah'tır"*⁶⁷ demiştir. Yusuf suresi 18. ayetinde "avn" "عون" kelimesi yardımına sığınılacak olan Allah'tır manasında geçmektedir. Allah'ın emrine teslim, O'na tevekkül ve çocuklarının vasıflandırdıkları şeyler hakkında Allah'ın takdirini beklemektir.⁶⁸

İbn Kesîr, *"Gömleğinin üstünde sahte bir kan ile geldiler."*⁶⁹ Ayeti hakkında şöyle demektedir; "Bu işler onların Yusuf'a karşı topluca, kurup işlemiş oldukları desiseyi te'yid sadedinde yaptıkları işlerdendir. Mücahid, Süddî ve birçoklarının zikrettiğine göre; onlar, bir oğlağı tutmuşlar, boğazlamışlar ve kurt Yusuf'u yerken üzerinde olan gömleği imiş intibasını vermek üzere Yusuf'un elbisesine oğlak kanını bulaştırmışlardı. Kanı gömleğe bulaştırmışlardı ama onu yırtmayı, parçalamayı unutmışlardı. Bu sebeptir ki Allah'ın peygamberi

65 Taberî, *Câmi'ul Beyân fi Tefsir'il Kur'an*, XVII, 397.

66 İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an'ı Kerim Tefsiri*, X, 5401.

67 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 37.

68 Ebu Muhammed Abdulhak bin Ğalib bin Atıyye el-Endelûsî, el-Muharraru'l Vecîz fi Tefsiri'l Kitabî'l Aziz, Dâru'l Kutubu'l İlmiye, Beyrut, 2001, III, 228.

69 Yusuf, 12/18.

Yakub'un yanında bu söyledikleri şeyler kabul görmemiş; aksine onların işlemiş oldukları işten dolayı içinde meydana gelen düşünceyi ima ederek onlara: *"Bilakis nefisleriniz size (kötü) bir işi güzel gösterdi. Artık (bana düşen) hakkıyla sabretmektir"* ⁷⁰ dedi.

Muhammed suresi 17. ayetinde hidayet bulmuş olanların hidayetini artırdığını ve onlara takvâlarını verdiğini bildirmiştir. Yani takvâ konusunda onlara yardım etti veya onların mükâfatını takvâ olarak verdi, ya da onlara nasıl ittika edileceğini açıkladı.⁷¹ Hidayetin artırılması ilim yönünden, takvânın verilmesi de amel yönünden mü'minlerin olgunluğuna işaret etmektedir.⁷²

Kuşkusuz yardımlaşma ve dayanışma sosyal hayatın bir gereğidir. Ancak bu yardımlaşma hukuk ve ahlâk kurallarına, insanlığın ve İslamiyet'in de benimsediği ortak değerlerine aykırı olmamalıdır. Hukuk ve ahlâk ilkeleri gözetilmeden yapılan yardımlaşmanın İslam nazarında hiçbir değeri yoktur; tersine İslam haksızlığa yardımcı zulüm sayar ve engellenmesini emreder. Hz. Peygamber, *"Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et!"* buyurunca, *"Ey Allah'ın resulü! Kardeşim mazlum ise yardım ederim, zalim ise nasıl yardım edeyim?"* diye sorulmuş, Resulüallah da *"Onu zulmetmekten engellersin, senin ona yardımın budur"* cevabını vermiştir.⁷³

Kur'ân insanların birbirlerinden etkilenebileceği gerçeğini gözardı etmez. Kur'ân insanın iyi kötü her şeyden etkilenebileceği ve kötü şahsiyetlerden etkilenmekten korunmayı öğütlerken, iyi şahıslardan etkilenmeyi tavsiye eder. Onları örnek almalarını, onlardan etkilenmelerini öngörür. Örnek ve ideal bir şahsiyet olan Hz. Peygamberin kişiliğinden etkilenmek Kur'ân'ın teşvik ettiği bir durumdur.

⁷⁰ İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân'ı Kerîm Tefsiri*, VIII, 4042.

⁷¹ Ebû'l-Kâsım Mahmud İbn Ömer el-Harezmi ez- Zemahşerî, *el-Keşşaf an Hakâiki't Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi't-Te'vil*, Mektebetu'l-Übeykân, Riyâd, 1998, IV, 315; Nesefî, *Medarikü't Tenzi'l- ve Hakaiku't-Te'vil*, III, 326. nak. Ece, *Takva Bilinci*, s. 140.

⁷² Tabatabâi, *el-Mizan*, XVIII, 256. nak. Ece, *Takva Bilinci*, s. 141.

⁷³ Buhârî, *"Mezâlim"*, 4; *"İkrah"*, 7.

İnsan kendi gücünün sınırlarının farkına vardığında kendisinin yüce bir yaratıcıya muhtaç olduğunu anlar. Dünyada ihtiyacı olan her şeyi kendisinin yapabilmesi mümkün değildir. Güç ve kuvvetin ancak Allah'a ait olduğunu ve gücün O'nun dilemesiyle kullanıldığını bilir.⁷⁴ Çevresindeki diğer insanlarla da yardımlaşmadan hayatını devam ettiremeyeceğini, ilahi bir iradenin kendisini diğer insanlarla birlikte yaşamaya zorladığının farkına varır.

b- İslam'da teâvün anlayışının kapsamı

Kur'an'ı Kerîm'de "*İyilik ve (Allah'ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın*"⁷⁵ buyrulmak suretiyle cahiliye asabiyetinin beslediği, hiçbir ahlâkî ölçüsü olmayan kabileci dayanışma ve yardımlaşma türevlerini yok saymıştır. Şevkânî (ö.1250) buradaki yardımlaşmanın bütün iyilikleri, yardımlaşması yasaklananların da bütün kötülükler olduğunu söyler.⁷⁶ Kurtubî'ye (ö. 1273) göre iyilik ve takvâda yardımlaşmanın çeşitli metodları vardır ve herkesin yapabileceği yardım kendi yetenek ve imkânlarına göredir; mesela âlim bilgisiyle, zengin malıyla başkasına yardımcı olur.⁷⁷

İyilik kalpleri açan güçlü bir anahtar, kötülük ise kalplerde kin ve nefret meydana getiren bir hastalıktır. İyiliğin özünde sevgi, saygı, sempati ve güzellik bulunur. Kötülüğün tabiatında ise karamsarlık, hırçınlık, düşmanlık ve çirkinlik bulunur. İyilik insanların birbirine yaklaşmasına sebep olurken, kötülük de birbirinden uzaklaşmasına sebep olur. Bunun için insan yaptığı iyiliklerden hoşlanır, zevk alır ve büyük bir haz duyar. Fakat yaptığı kötülüklerden vicdani bir rahatsızlık duyar. İnsanoğlu düşünen, hisseden ve akleden bir varlık olduğundan dolayı, onun anlayacağı tek yöntem iyilik, doğruluk ve güzelliştir.⁷⁸ İyilikler bu şekilde insanoğlunun benliğinde yerleşir.

74 Kehf, 18/39.

75 Maide, 5/2.

76 Muhammed ali b. Şevkânî, *Fethû'l-ğadîr El- Cami' Beyne Fenn'ir- Rivayeti ved- Dirayeti min İlmit- Tefsir*, Beyrut, Da'ırl Marife, 1991, II, 10.

77 Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el Kurtubî, *Câmi Li Ahkâm şil-Kur'an*, Da'ırl Kutub'ul İlmiye, Beyrut, 2010. VI, 46-47.

78 Saka, Şevki, *Yabancılaşma Karşısında Kur'an*, Fecir yay. Ankara, 1997, s.214-215.

Nitekim âyet-i kerîmede zekât ve infâkın, hem malı temizlediği hem de kalbi arındırdığı bildirilmiştir.⁷⁹ İbn-i Hazm (ö.1064) iyilik yapana teşekkür etmenin farz olduğunu belirtir, yapılan iyiliğe aynıyla veya daha fazlasıyla karşılık vermeyi öğütler.⁸⁰ Hayır olarak harcananların kişiye tekrar geri verileceğini Kur’ân bize bildirmektedir.⁸¹

Kur’an açısından bakıldığında iyilik ve kötülük, hayır ve şer, ahlaki bir etkinlik olarak tanımlanmakta ve insanın bir faaliyeti olarak ortaya konulmaktadır. Ancak bu etkinliğin ya da hareketin yönü insana bırakılmaktadır.⁸² Bizleri daima iyilik ve güzellik üzerinde bulunmaya yönlendirmekte hatta bunun doğru bir yol olduğunu; kötülüğün ise, insan ve toplum açısından zararlı bir yol olduğunu belirtmektedir. Bütün bunlar inananlar açısından bir yaşam tarzı ve hayat felsefesi olarak görülmektedir.

İslam Peygamberi Medine’ye hicret ettiğinde yaptığı ilk iş, muhacirlerin Medine’nin iktisadî hayatına katılmalarını sağlamak oldu. Bu maksatla Mekke muhacirleri ile hali vakti yerinde Medine müslümanlarını kardeş yaptı. Hz. Peygamber göç eden Muhacirler ile Ensardan 186 aileyi birbiriyle kardeş ilan etti.⁸³ Tarih boyunca böyle bir yardımlaşma örneği görülmemiştir.

Haşr suresi 9. ayette Mekke muhacirlerine kucak açan Medineli müslümanlardan söz edilirken, “*Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler*” kendisine tercih etmesinin yüksek bir ahlâkî erdem olduğuna işaret eder. Medineli ilk müslümanların Kur’an’da ensar adıyla onurlandırılması ve hatıralarının ebedileştirilmesi⁸⁴ onların bu yardım severliklerinden kaynaklanmıştır. İslam dini hayırlarda yarışmayı emretmiş⁸⁵ iyilik yarışında öncülüğü kazananların Muhacirler ve Ensar ve onlara tabi olan kimseler

79 Tevbe, 9/103.

80 Demirci, Kürşat, “Yardımlaşma”, *DİA*, XLIII, 332.

81 Sebe, 34/39.

82 Akdoğan, Ali, *Sosyal Ahlak*, Pınar Yay. İstanbul, 2008, s.102.

83 Önkol, Ahmet- Özel, Ahmet, “Hicret”, *DİA*, XVII, 458.

84 Tevbe, 9/100, 117.

85 B akara, 2/148.

olduğu haber verilmiştir. Allah'ın onlardan razı olduğu ve onları ebedi kalacakları cennetlere koyacağı müjdelenmiştir.

Hiz. Peygamber de mü'minleri mallarını hayra harcamaları, cömert olmaları, cimrilikten uzak olmaları hususunda uyarmıştır. Çünkü iman ile cimrilik bir kulun kalbinde asla bir arada bulunamayacağını, cimrilik sizden önceki milletleri helak ettiğini,⁸⁶ her gün meleklerin cimriler için Allahım! Cimrilik edene de telef ver (malını yok et)' diye dua ettiğini haber vermiştir. Cömertlerin ise cennette olacağını ve meleklerin kendileri için, İlahi infak edene karşılığını ver diye dua ettiklerini müjdelemiştir.⁸⁷

Her ihtiyaç sahibine yapılacak yardım o kişinin ihtiyacı ile doğru orantılı olması gerekir. İş isteyen bir kimseye nasihat etmek yerine iş bulunmalıdır. Ümmetin güçlenip kâfirlere karşı güçlü olmaları için çalışılmalı ve bu hususta zenginler kendi aralarında yardımlaşmalı ve daha iyi şeyler üretmek için çaba sarfetmeleri gerekir. Böyle yapıldığı takdirde ticaret de ibadet şuuruyla yapılmış olur.

Hiz. Peygamber; *"Allah Teâlâ iyilik ve kötülükleri takdir edip yazdıktan sonra bunların iyi ve kötü oluşunu şöyle açıkladı: Kim bir iyilik yapmak ister de yapamazsa, Cenâb-ı Hak bunu yapılmış mükemmel bir iyilik olarak kaydeder. Şayet bir kimse iyilik yapmak ister sonra da onu yaparsa, Cenâb-ı Hak o iyiliği on mislinden başlayıp yedi yüz misliyle, hatta kat kat fazlasıyla yazar. Kim bir kötülük yapmak ister de vazgeçerse, Cenâb-ı Hak bunu mükemmel bir iyilik olarak kaydeder. Şayet insan bir kötülük yapmak ister sonra da onu yaparsa, Cenâb-ı Hak o fenalığı sadece bir günah olarak yazar"*⁸⁸ diyerek iyiliğin Allah'ın katında nasıl değerlendirileceğini açıklamıştır. İyi kulları için yüce Allah hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı, hiçbir kimsenin de hatırından geçiremediği nimetler hazırlamıştır.⁸⁹

⁸⁶ Âl-i İmran, 3/74.

⁸⁷ Nevevî, Muhiddin, *Riyâzû's-Sâlihîn*, çev. Hasan Hüsnü Erdem, DİB. Yay. Ankara, 2000, No:917, I, 253.

⁸⁸ Buhârî, Rikâk 31; Müslim, İmân 207, 259.

⁸⁹ Buhârî, Tevhîd, 35.

Birbiriyle kardeş olan mü'minler ⁹⁰ Allah'ın istediği kullukları icra etme, iyilikleri gerçekleştirme konusunda birbirleriyle dayanışma içinde olmaları gerekir. Her türlü sıkıntı durumunda birbirlerine sahip çıkıp kanat germeleri gerekir. Her zaman iyilerin ve iyiliklerin yanında ve desteğinde yer almalıdırlar. Ama kötülerin ve kötülüklerin destekçisi olmayıp kötülük yolunda, günah ve zulüm yolunda yardımlaşmamalıdırlar.

Müslüman Allah'ın da kendisine yardım edeceğinin bilincinde olarak kardeşinin her daim yardımda bulunur. Hz. Peygamber, *“Kul, kardeşinin yardımında bulunduğu sürece, Allah da kuluna yardım eder”* ⁹¹ buyurur. Bu kardeşliğin tesisi için ümmetine, *‘Bugün bir yetimin başını okşayan var mı? Bugün bir cenazeye katılan var mı? Bugün bir hasta ziyaretinde bulunan var mı?’* şeklinde sorular sorarak birbirinin halinden haberdar olmasını sağlamak istemiştir. Çünkü gerçek kardeşlik zor anlarda sergilenen tutum ve davranışlarda ortaya çıkar. Ayrıca mü'min din kardeşlerine gayri müslim bir grup tarafından saldırı olduğunda onları korur. ⁹² Kardeşlik kuru bir iddia değildir.

Hz. Peygamber *“Müslüman, müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, haksızlık yapmaz, onu düşmana teslim etmez. Müslüman kardeşinin ihtiyacını gideren kimsenin Allah da ihtiyacını giderir. Kim bir müslümandan bir sıkıntıyı giderirse, Allah Teâlâ o kimsenin kıyamet günündeki sıkıntılarından birini giderir. Kim bir müslümanın ayıp ve kusurunu örterse, Allah Teâlâ da o kimsenin ayıp ve kusurunu örter”* ⁹³ buyurmuştur.

Bu hadiste yardımlaşmanın bir başka yönüne dikkat çekilmektedir. Müslümanların ayıp ve kusurlarını örtmek gerekir. ⁹⁴ İslam dini, insanların ayıplarını araştırmayı ve kişilerin gizli hâllerini ortaya çıkarmak için gayret etmeyi yasaklamıştır. İnsanların işledikleri günahları ifşa ederek toplumda kötülüklerin yayılmasına vesile olunur. Kötülükler işleyen bir kişi eğer ki toplumda kötü biri

⁹⁰ Hucurât, 49/10.

⁹¹ Müslim, Zikr, 37-38.

⁹² Derveze, Muhammed İzzet, Tefsîru'l-Hadîs, Daru'l Ğarbu'l-İslamiyye, Kahire, 2000, VIII, s. 511.

⁹³ Buhârî, Mezâlim 3; Müslim, Birr 58.

⁹⁴ Müslim, Birr 72. Ayrıca bk. Buhârî, Mezâlim, 3; Ebû Dâvûd, Edeb 38; Tirmizî, Birr 19; İbni Mâce, Mukaddime, 17.

olarak tanınmaya başladığında artık onu frenleyecek bir şey kalmamış demektir. Günah işleyen bir insan dahi günahının duyulmasını istemez. Bu utanma duygusu da imandandır. ⁹⁵ Hiç kimse işlediği günahı kendisi ifşa etmemelidir. ⁹⁶ Böyle bir davranışta Allah’a karşı isyan vardır. Çünkü açığa vurmak itiraf sayılır. Ben günah işliyorum sen bana bir şey yapmıyorsun demektir. Gizli işlenen günahları açığa vurmak, başkalarına anlatmak, Allah ve Resûlünü hafife almaktır. Günahın açığından ve gizlisinden uzak durmak gerekir. ⁹⁷ O’ndan korksa günah işlemez veya O’ndan utansa bunu insanlara ifşa etmezdi. Allah Teâlâ kötülüğün yayılmasını istememektedir: *“İnananlar arasında çirkin şeylerin yayılmasını arzulayan kimseler için dünyada da ahirette de çetin bir azap vardır”* ⁹⁸ buyurmaktadır. Bundan dolayı günah ve düşmanlıkta yardımlaşmayın demektir.

Günahların bırakın işlenmesini düşünce olarak da karşısında bir tutum sergilemek gerekir. Günah bir zihin faaliyetidir. Günahın düşüncesi akılla şekillenir. Sonra uygulamaya dönüşür. Çünkü günahın işlenilmesini fikir olarak besimsemek de onun işlenmesinin toplumda hoş görülmesine destek olmaktır. Bir kötülüğün toplumda normal karşılanması o kötülüğün yaygınlaşması sonucunu meydana getirecektir. Bu da toplumda güven ve huzurun ortadan kalkmasına sebep olacaktır. Bu hususta topluma ve insanlara yapılabilecek en güzel yardım kişinin günahlardan kendisini, ailesini, akrabalarını, komşularını, arkadaşlarını mümkün olduğu kadar korumaktır. Burada yardımlaşmayın denilirken madden ve manen karşısında olun demektir. Günahın karşısında olmak Allah’ın istediği tarafta olmak yani iyiliğin ve iyilerin tarafında olmak demektir.

Bakara 45. ve 153. ayetlerinde Allah’tan ne şekilde yardım istemek gerektiği anlatılmaktadır. Allah’ın hoşnut edilebilmesi için sabır ve namazla O’ndan yardım istenilmesi gerektiği bildirilmiştir. ⁹⁹ Mücahid ayette geçen sabrın oruç olduğunu söylemiştir. Çünkü oruçlu kimse kendisini yeme ve içmeden sakındırıyor.

⁹⁵ Buhârî, İmân, 3.

⁹⁶ Buhârî, Edeb, 60; Müslim, Zühd, 52.

⁹⁷ En’âm, 6/120.

⁹⁸ Nûr, 24/19.

⁹⁹ El-Kadi, Ebi Muhammed Abdülhak b. Galib Atiye el-Endelûsi, *el- Muharraru 'l-Vecîz fi Tefsir-i Kitabı 'l-Azîz*, Daru'l Kutubu'l İlmiye, Beyrut, 2001, I,137.

Mü'min başına bir sıkıntı geldiğinde sabrederek kendisini çılgınca davranmaktan korur.¹⁰⁰ Dünya sıkıntılarıyla karşılaştığında sabır ve dua ile Allah'tan yardım istenmelidir.¹⁰¹ Çünkü sabır ve dua Allah'ın rahmetini celbeder.¹⁰² Namaz insanı kötülüklerden alıkoyar.¹⁰³ Namaz, insanoğlunun zahiriyle, batınıyla, cismiyle, ruhuyla, aklıyla ve bütün benliğiyle Rabb'ine yönelmesidir.¹⁰⁴ Namaz Allah'a yönelmektir. Namazda istiğfar vardır.¹⁰⁵ Medine'de inen ilk sure olan Bakara Suresi nüzûl sırası itibarıyla 87. Kur'ândaki sıralama da 2. sırada yer alır. Bu ayette yardım istemenin sabır ve namazla bağlantılı olması oldukça dikkat çekicidir. Çünkü sabır ve namaz günahlardan caydırıcıdır. Allah yardımıyla sabredenlerle beraberdir.¹⁰⁶ Bu ayette mü'minlere bir tenbih vardır. Namaz ve sabır ile tüm korkular gider. Kalpler huşu ile mutmeîn olur ve güven içerisinde olur. Bu ayette namazın psikolojik yönüne işaret edilmektedir.¹⁰⁷ Gönüller daraldığında bir sıkıntı hâsıl olduğunda mü'min başına gelene sabredip gönlünü namazla Allah'a bağlamalıdır.

“Sabırla, namazla, yardım dileyin: Ey Yahudi bilginleri! Bana verdiğiniz sözü yerine getirmek, Bana itaatte bulunmak için: kendi nefsinizi Allah'ın ibadetine vakfederek, masiyetlerden alıkoyarak, hayâsızlık ve çirkinliklerden menedicî, Allah'ın rızasına yaklaştıracı namazı kılarak, sabır ve namazla yardım dileyin. Burada özel olarak namazdan bahsedilmiştir: Çünkü namazda Allah'ın Kitab'ını okumak vardır. Namazda ahireti ve orada Allah'ın ahiret ehli için hazırladığı şeyleri hatırlatma vardır.”¹⁰⁸ “Namaz fani olan insanla baki olan yüce Allah arasında bir bağıdır. Namaz üzgün ve yorgun gönüllerin şefkatli bir el yani ilahi kudret tarafından okşanışıdır. Resulü Kibriya zorluklarla karşılaştığı anlarda bizi ona yani

100 İbn Kuteybe, Ebi Muhammed Abdillâh bin Müslim, *Tefsîru Garîbi'l Kur'ân*, Daru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut, 1978, s. 47.

101 Kelbi, Muhammed bin Ahmed bin Cezzî, *et-Teshîl Liulumi't-Tenzil*, Daru'l Kutubi'l Arabiyy, Beyrut, 1995, I, 65.

102 Ali Hasan Abdulgani, *Tefsîru İbn Cüreyc*, Mektebetü't-Türâsi'l-İslamiyye, Kahire, 1992, s.33.

103 Ankebut, 29/45.

104 İbn-i Kesîr, *Hadislerle Kur'ân'ı Kerîm Tefsiri*, III, 689.

105 İbn Cevzî, Cemalüddin Ebu'l Ferec Abdîrrahman, *Nüzhetü'l A'yünü'ln-Nevâzır fî İlmi'l Vucûh ven-Nezâir*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1987, s. 90.

106 El-Kadi, Ebi Muhammed Abdülhak b. Galib Atiye el-Endelûsi, *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsir-i Kitabî'l-Azîz*, I, 227.

107 Derveze, Muhammed İzzet, *Tefsîru'l-Hadîs*, VI, s. 163.

108 Taberî, *Câmi'ul Beyân fî Tefsir'il Kur'ân*, I, 617.

namaza çağır ya Bilal derdi.”¹⁰⁹ Bu hadiste de görüldüğü gibi Resulullah da sıkıntılı anlarda namazla huzur bulmuştur.

Sabır, sözlükte; hapsetmek, tutmak, birini bir şeyden alıkoymak, dayanmak, şecaat,¹¹⁰ darlıkta kendini tutmak anlamlarına gelir. İstılahtaki anlamı ise, akıl tarafından uygun görülen hallerde ve dinin emrettiği şekilde nefsi hapsetme, kendini tutmak demektir.¹¹¹

Mü'minler günde beş vakit namazda Allah'tan yardım istemektedir.¹¹² Günün başlangıcında sabah güneş doğmadan önce, günün içinde, gün batarken ve gece de yatsı namazlarını kılarak her an Allah'ı anmakta ve O'ndan yardım istemektedir. Namazın günün değişik zamanlarında olmasında da ilahi hikmetler vardır. Günün içerisinde hayatın koşuşturmasından yorulan insan Rabbinin huzurunda kendisini ruhen ve bedenen dinlendirmektedir. Namaz, dertlerin, sıkıntıların anlatılıp çareyi verecek olan Allah'a arz edildiği hazineler değerinde olan zaman dilimidir. Çünkü kul namazdan manevi gıda almakta ruhen güçlenmektedir. Bu gücü başka bir yerden elde etme imkânı yoktur. Dertlerini Rabbine anlatmayan kimse ya kullara anlatmakta ya da içine atarak kendisine zarar vermektedir. Kulun yapabileceği yardım sınırlıdır. Dolayısıyla Fatiha suresinde mü'minler yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım isteriz demektedirler. Bu konu Kur'an'da şu şekilde emredilmektedir: “*Ey inananlar! Sabır ve namazla/dua ile (Allah'tan) yardım isteyin: Allah'ı hoşnut etmek için sabır ve namazla O'ndan yardım dileyin. Gerçek şu ki sizler, zorluklara karşı sabretmek, sonra da namaza sığınmakla, ihtiyaçlarınıza ve rızama kavuşursunuz. Muhakkak ki Allah, sabredenlerle beraberdir: Doğrusu ben, sabredenlerle beraberim. Onlara yardım eder, onları koruyup gözetirim.*”¹¹³ Bu ayette kişinin isteklerine kavuşabilmesinin ve Allah'ın rızasına kavuşmanın yöntemi öğretilmiştir; bunlar da sabır ve namazdır.

109 İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'an'ı Kerîm Tefsiri*, III, 689.

110 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV, 438-439.

111 İsfahânî, *el-Müfredât* (s-b-r md.), s. 474.

112 Fatiha, 2/4.

113 Taberî, *Câmi'ul Beyân fî Tefsir'il Kur'an*, II, 141.

Âlimler burada muhatabın kimler olduğu hakkında ihtilaf etmişlerdir. Doğruya yakın görüşe göre bu hitabın muhatabı Benî İsrail olmakla beraber, Hz. Muhammed'i tasdik etmiş kimselere de hitap etmesi imkânsız değildir. Çünkü herkes sabredilmesi gereken şeylere sabretmenin güzel olduğunu bilir. İhtilaf ancak keyfiyettir. Çünkü Yahudiler'in namazı ve müslümanların namazı farklı şekillerdedir. Emrin taalluk ettiği husus müşterek mahiyettir. ¹¹⁴

Araf suresi 128. ayette Firavun'un Hz. Musa'nın kavminden olanların oğullarını öldürüp kızlarını sağ bırakarak zulüm ettiğinde Hz. Musa kavmine şöyle demişti; *Allah'tan yardım isteyin ve sabredin. Şüphesiz ki yeryüzü Allah'ındır. Kullarından dilediğini ona vâris kılar. Sonuç (Allah'tan korkup gûnahtan) sakınanlarındır.* ¹¹⁵ Bu ayette Allah'ın yardımının zafer, saadet, şehadet ve cennet olabileceği de ifade edilmektedir. ¹¹⁶

Resulullah zor bir işle karşılaştığı zaman hemen namaza dururdu. Bu vahiy ve ilhamla Rabbine bağlı bulunan bir kalbin yine O'na yönelişi demektir. ¹¹⁷

Sabır, nefsin ümitsizlik ve acizlik ıstırabına, gönül ve ruh tarafından vurulan gemdir. Sosyal psikoloji bakımından sabır; toplumda bireylerin, kanaat ölçüsü içerisinde, cemiyette katlanılması gereken yokluğa boyun eğmeleridir. ¹¹⁸ Başta hastalık, stres, ruhî bunalım olmak üzere maddi ve manevi pek çok sıkıntı, geçimsizlik, kavga, uyumsuzluk ve başarısızlık hep sabırsızlığın sonucudur. Allah Teâlâ, insan pek aceleci olduğunu haber vermiştir.” ¹¹⁹ Yani, insan aklına gelen her şeyi süratle ister. Onun hakkında basiret sahibinin düşünüp karar vermesi gibi düşünerek karar vermez. ¹²⁰

114 Razi, *Mefatihul-Gayb*, IV, 159.

115 Araf, 7/128.

116 Ebu Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mes'ud el-Begavi, *Ma'âlimu't-Tenzil*, Daru Tayyibe, Riyad, 1989, II, 267.

117 İbni Kesîr, *Hadislerle Kur'an'ı Kerim Tefsiri* II, 331.

118 Kasaboğlu, Abdurrahman, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, Yalnızkurt Yay.İst. 1997. s. 65.

119 İsrâ, 17/11.

120 Zamahşerî, Keşşâf, II, 626.

B- KUR'ÂN'DA TEÂVÜNLE İLGİLİ KAVRAMLAR

a) Birr

Birr kelimesi "İyilik, erdemlilik, ihsan etmek, İtaat etmek ve doğruluk" gibi anlamlara gelir.¹²¹ *Birr* her türlü hayrın adıdır.¹²² *Birr* sıla, taat ve takva manalarına da gelmektedir.¹²³ Hz Peygamber "*Birr (iyilik, sıla) ahlâk güzelliğidir. İsm (günah ve günaha sebep olan şeyler) ise, kalbini gıcıklayan ve insanların bilmesini hoş görmediğin şeylerdir*"¹²⁴ buyurmaktadır. Zemahşerî maide suresi 2. ayetinin tefsirinde *Birr*'i af olarak açıklamıştır.¹²⁵ Beydavî'de aynı manayı vermiştir.¹²⁶ Suyutî *birr* yapmakla emrolunan şeylerdir diye tanımlamıştır.¹²⁷ *Birr* nankörlüğün zıddıdır. *Birr* doğruluktur.¹²⁸

Ayrıca hayır, gönül, lütuf, sıdk, sefkat, ihsan anlamlarına da gelmektedir.¹²⁹ Bunlardan başka kelimenin cennet anlamı da bulunmaktadır.¹³⁰ İyi davranış anlamındaki *birr* tekil olarak Kur'an'da yedi yerde, çoğul olarak ise beş yerde geçmektedir.¹³¹ Kur'an'da anne babaya itaat de *birr* kelimesiyle ifade edilmektedir.¹³² Maide suresi 2. ayetinde *birr* ile takva birlikte emredilmektedir. Bu kelimeler birbiriyle ilişkilidir. Bir tanesinin yapılmasıyla diğersinin de yapılacağına

121 geniş bilgi için bk. Bakara 2/177; takva hakkında bilgi için bk. Bakara 2/197.

122 Ebu Mansur Muhammed b.el-Maturidi, *Tefsiru'l Kur'âni'l Azim*, III, 476.

123 Hüseyin bin Muhammed Damegânî, *Kamusu'l Kur'an ev Islahu Vucuhu ven-Nezâir fi'l Kur'âni'l Kerîm*, Daru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut, 1980, s. 67.

124 Müslim, *Birr ve Sıla*: 14; Tirmizî, *Zühd*: 52; Dârimî, *Süneni Darimi terc.* Haz. Abdullah Parlıyan, Konya kitapçılık, İst. 2011. Rikâk: 23.

125 Zemahşerî, *Keşşaf*, II, 194.

126 Beydavî, *Envaru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl*, II, 114.

127 Suyutî, *Durru'l-Mensûr fi't Tefsiri Bi'l-Me'sûr*, V, 169.

128 İbn Cevzî, Cemalüddin Ebu'l Ferec Abdîrahman, *Nüzhetü'l A'yünü'l Nevâzir fi'l İlmî'l Vucûh ven-Nezâir*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1987, s. 190.

129 Sarı, Mevlüt, *El-Mevarid*, Bahar Yayınları, İstanbul, 1990, s. 86.

130 Firuzabâdi, Muhammed b. Ya'kub, *Kamûsu'l Muhit*, Müessesetü'l Arabiyyeti Li'ttabaati ve't-tesri, Beyrut, tsz, I. 384.

131 Abdalbaki, Muhammed Fuad, *Mu'cemu'l-Müfrehes Elfazul Kur'âni'l Kerîm*, Mektebetül İslamiyye, İst. 1982, s. 117.

132 Topaloğlu, Bekir, *DİA*, Masiyet maddesi, XXVIII, 77.

delalet eder.¹³³ Yani berr takvaya götürür, takva ise berr yapmayı gerektirir.

Kulların fiilleri ile ilgili olarak kullanıldığında *berr*'in bolca iyilik ve ihsanda bulunmak, sıdk, sadakat ve sevgiyle bağlılık, itaat etme gibi manalara geldiği anlaşılmaktadır. Yine lugatlarda yer verilen bilgilerden anladığımız kadarıyla *berr* sözcüğünde dikkati çeken bir diğer önemli özellik cahiliye devrinde son derece önem verilen kabile sevgisi, aralarında kan bağı bulunan yakınlarla itaat, kabile sadakati ve kabile bağlılığı ile ilgili bir yanının bulunmasıdır.¹³⁴

Mukatil b. Süleyman'ın (ö. 150)"*el-Vücuḥ ve'n-nezâir*" adlı eserinde '*berr*' kavramının Kur' an' da üç vechinin bulunduğunu belirterek bu üç farklı anlamı ayetlerden örnekler vererek açıklamaktadır.

1. Ona göre *berr*'in ilk anlamı 'es sıla' manasınadır. Buna biz sıla"i rahim ya da yakınlarla münasebeti kesmemek de diyoruz. 'Berr yapmamak (teberru) için yeminlerinizi bir kalkan olarak kullanmayınız'¹³⁵ ayetindeki '*berr* yapmamak' ifadesinin anlamı 'sıla-i rahim yapmamak için' demektir.

2. *Berr*'in ikinci anlamı 'taat'tir. "*Berr ve takvâda yardımlaşınız*"¹³⁶ demek 'Allah'a itaatte yardımlaşınız' demektir.

3. *Berr*'in üçüncü anlamı da Takvâdır. "*Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe berr'e ulaşamazsınız*"¹³⁷ demek 'takvâyâ ulaşamazsınız' demektir. Yine Bakara Suresi'nde geçen "Yüzünüzü doğu ve batı yönüne çevirmeniz berr değildir"¹³⁸ ayetindeki '*berr* değildir' ifadesi de böyle yapmanız 'takvâ değildir' anlamına gelmektedir.¹³⁹ Ancak "berr" Allah'a itaatin neticesinde kalpte meydana gelir.¹⁴⁰

133 Ebu Muhammed Abdulhak bin Ğalib bin Atıyye el-Endelûsî, el-Muharraru'l Vecîz fi Tefsîri'l Kitabi'l Azîz, Dâru'l Kutubu'l İlmiye, Beyrut, 2001, II,150.

134 Okumuş, Mesut, "Kur'an'da Berr Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 14, 2002, V, s. 100.

135 Bakara, 2/224.

136 Maide, 5/2.

137 Al-i İmran, 3/92.

138 Bakara, 2/177.

139 Mukatil b. Süleyman, *el-Vücuḥ ven-Nezâir*, İlmi Neşriyat, Yay. Haz. Ali Özek, İst, 1993, s.167.

140 Ali Hasan Abdulgani, *Tefsîru İbn Cüreyc*, s.43.

Fahrudin Razi (ö.606) *Birr*'i, 'Bütün saygılı davranışları (taat) ve insanı Allah'a yaklaştıran hayırlı işleri içine alan bir kelime' şeklinde tanımlamıştır. ¹⁴¹

İmam Maturidi (ö.333) *birr*'i bütün hayırların en kâmil şekli olarak tanımlamıştır. ¹⁴²

İslam Ansiklopedisinde ise *birr* kavramı kısaca 'İman, ibadet ve ahlaka ilişkin bütün iyilikleri ifade eden bir terim' olarak tanımlanmaktadır. ¹⁴³

İbn Cerir et-Taberi (ö.310) 'Allah'a karşı yapılan her türlü taatin *birr* olduğu' konusunda ehli te'vil arasında icma olduğunu belirtmektedir. ¹⁴⁴

Usul alimlerinin pek çoğuna göre hüsün ve kubuh şer'îdir, yani iyilik ve kötülük ancak dinin tespit etmesiyle bilinebilir; çünkü bu vasıflar fiilin mahiyetine ait değildir. Allah'ın emrettiği bir şey iyi yasakladığı da kötüdür. ¹⁴⁵

Elmalî'ya göre geniş iyilik, bol bol iyilik demek olan *birr*, her türlü iyiliğe, her türlü hayrı kapsar ve şu şekilde sınıflandırılmıştır: Allah'a ibadette *birr*, akrabalık ilişkilerine riayette *birr*, arkadaşlarına davranışlarda *birr*. ¹⁴⁶ İsfahani de *birri* İtikadda *birr*, amellerde *birr* olarak ikiye ayırmıştır.

Bu tasnifler ancak mü'minin gerçek iyiliği elde etmesini sağlayacak olan araçlardır. Asıl iyilik ise Allah'ın rızası ve cennettir. İtikatta iyilik imandır, kelime-i şهادettir. İbadetler kendimiz için yaptığımız bir iyiliktir ve bizi gerçek iyiliğe ulaştıracaktır. Aynı şekilde çevremizdeki tüm insanlara hatta hayvanlara bile iyi davranılmalıdır. ¹⁴⁷ Bunların tamamı aslında kendimiz için yaptığımız bir iyiliktir.

141 Razi, *Mefatihul-Gayb*, V, 41.

142 Toksarı, Ali, *Birr md.*' den naklen, *DİA*, VI, 205.

143 Toksarı Ali, "Birr", *DİA*, VI, 204.

144 Taberî, *Câmi'ul Beyân fî Tefsir'il Kur'ân*, I, 258.

145 Çelebi, İlyas, "Hüsün ve Kubuh" *DİA*, XIX, 63.

146 Elmalî, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 339.

147 Tirmizî, *Süneni Tirmizî Terc.* Haz. Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık, Konya, 2007. *Birr* 16; Yahya, Ebu Zekerriyya Muhyiddin, *Riyâzü's-Sâlihîn Tercemesi*, I, 161.

Allah Teâlâ, “Her kim doğru dürüst iyi işler işlerse, kendi faydasınadır”¹⁴⁸ buyurmuştur.

Bu tanımlama ve tasnifleri dikkate aldığımızda “birr” Allah’ın hoşnutluğunu kazandıracak söz, fiil ve davranışlardır. “Birr” takvadan daha genel bir kavramdır. “Birr” hayatımızdaki tüm fiil ve davranışlarda ortaya çıkarken “takva” Alah’ın emirlerine itaat ve haramlardan sakınma esnasında ortaya çıkan bir kavramdır.¹⁴⁹ Kısaca özetlediğimiz bu tanıma ilave olarak Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaya sebep olacak olan düşünce ve fikirleri de birlikte değerlendirmek gerekir. Çünkü içimizden geçirdiğimiz ve yapamadığımız iyiliklerin de sevap olarak yazılacağını düşündüğümüzde bu şekilde bir tanım daha kapsamlı olacaktır.

Her insanın işlediği iyilik veya kötülükler kendisi içindir. Bu konuda Kur’ân’ı Kerîm’de yüce Allah şöyle buyurmaktadır; “*Kim iyi iş yaparsa bu kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsaaleyhinedir. Rabbin kullarına zumedici değildir.*”¹⁵⁰

Allah bütün iyiliklerin kaynağıdır. O insanlara iyiyi kötüden ayırma kabiliyeti vermiştir.”¹⁵¹ Verdiği bu kabiliyeti kendisi için ve çevresinde bulunan tüm insanların yararına kullanmasını istemiştir. İnsanı işlediği her türlü iyiliği bildiğini ve farkında olduğunu bildirmiştir.¹⁵²

Hiz. Peygamber “*İnsanların hayırlısı insanlara faydalı olan*”¹⁵³ olduğunu, “*Hayırlı ve iyi ameller hususunda acele edilmesi*”¹⁵⁴ gerektiğini bildirmiştir. Ahiretin azabından korunmak için en küçük bir iyiliği dahi az görmemelidir. Hiz. Peygamber “*Yarım hurma ile de olsa cehennemden korunun*”¹⁵⁵ buyurmaktadır.

148 Câsiye, 45/15.

149 Kelbi, Muhammed bin Ahmed bin Cezzî, *et-Teshil Liulumi't-Tenzil*, Daru'l Kutubi'l Arabiyy, Beyrut, 1995, I, 224.

150 Fussilet, 41/46.

151 Enfâl, 8/29.

152 Bakara, 2/197, 273, 215.

153 El-Aclûni, İsmail b. Muhammed, *Keşful Hafa ve Muzîlül İlbâs*, Darut Turasul Arabiyye, Beyrut, h. 1351. I, 393.

154 Müslim, İman 186; Tirmizî, Fiten, 30.

155 Buhari, Edeb, 34, Müslim, Zekat, 66.

Kim zerre kadar iyilik yapmışsa, karşılığını görecektir.¹⁵⁶ Bir iyilik işlediğinde en az on katı vardır fakat bir kötülük işlediğinde sadece misliyle muamele edilecektir.¹⁵⁷ Kötülükten dönmek de bir iyiliktir.

Kişi iyilik yapmaya öncelikle ailesinden başlamalıdır.¹⁵⁸ Çünkü onlardan sorumludur. Onlara Allah'a ve Rasulü'ne itaatı emretmeli ve kötülüklerden uzaklaştırmalıdır.¹⁵⁹ Maide suresi 2. ayetteki iyilikte yardımlaşma aile fertlerine namazı¹⁶⁰ ve Allah'ın diğer emirlerini emretmekle olacaktır. Aile fertleri için yapılan harcamalar sadaka kapsamındadır.¹⁶¹ Ancak onların maddi ihtiyaçlarını karşılamakla manevi sorumluluktan kurtulmuş olunmaz. Onlara yapılacak yardımın başında onları ahiretin azabından kurtaracak olan yardımdır. Toplumumuzda bugün aileler çocuklarının eğitimi ve iş sahibi olmaları ileride sıkıntıya düşmemeleri için onlara büyük bir gayretle yardımcı olmaktadır. Ahiretin sıkıntıları dünya ile kıyas edilemez. Bu ise daha büyük bir çaba gerektirir. Bundan dolayı çocuklar ve gençler daha küçük yaşta iken bu bilinçle yetiştirilmelidir.

Peygamberler çocuklarına ve ailelerine iyiliği emretmişlerdir. Lokman aleyhesselam çocuğuna şöyle vasiyet etmiştir; *"Yavrucuğum! Namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına gelenlere sabret. Doğrusu bunlar, azmedilmeye değer işlerdir."*¹⁶²

İslam dini yapılan iyiliklerin karşılıksız olmasını ister. *"Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmadığı halde malını gösteriş için harcayan kimse gibi, başa kakmak ve incitmek suretiyle, yaptığınız hayırlarınızı boşa çıkarmayın!"*¹⁶³ Buyrularak iyiliklerin insanları incitmeden yapılması gerektiğini ve yapılan iyiliklerin başa kakıldığında bir sevabı olmayacağını bildirmektedir. Hz.

156 Zilzal, 99/7.

157 En'âm, 6/160.

158 Tahrîm, 66/6.

159 İbn Kuteybe, Ebi Muhammed Abdillâh bin Müslim, *Tefsîru Garîbi'l Kur'ân*, Daru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut, 1978, s. 473.

160 Taha, 20/132.

161 Buhârî, İman: 53; Müslim, Zekat: 69.

162 Lokman, 31/17.

163 Bakara, 2/264.

Peygamber yapılacak iyiliklerin karşımızdaki insan da bana iyilik etsin diye düşünmeden sadece Allah rızası için yapılması gerektiğini ev “*iyiliği başa kakanların cennete asla giremeyeceği*” bildirilmiştir.¹⁶⁴ Bir kutsî hadiste, “*Yalnız benim rızam için birbirine yardım edenler sevgimi hak etmiştir*” buyrulur.¹⁶⁵

İslam dünyasında iyi, kötü, adalet gibi ahlaki değerlerin ontolojik statüleri ve bu değerlerin kaynağı tartışılmıştır. Mutezili kelamcılara göre iyilik, kötülük, adalet gibi ahlaki değerler Allah’ın iradesinden bağımsız, gerçek bir varoluşa sahiptirler. Bir davranışın ahlaken iyi ve kötü olması, Allah’ın onu emir veya yasaklanmasıyla değil, o davranışta bulunan faydalı veya zararlı olma gibi birtakım özellikler sebebiyledir. Mutezili kelamcılara göre iyi ve kötü sadece insan aklıyla bilinirler.

Eş’ari ekolüne mensup kelamcılara göre iyi, kötü, adalet gibi ahlaki değerlerin Allah’ın murâd ettiğinden başka, herhangi bir manaları yoktur. Buna göre Allah tarafından emredilen davranışlar ahlaken iyi, yasaklananlar ise ahlaken kötüdür.¹⁶⁶

Allah Teâlâ Kur’ân’da gerçek iyiliğin neler olduğunu şu ayette bildirmiştir: “*İyilik yüzlerinizi doğuya ve batıya çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır.(Allah’ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekat verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakiler ancak onlardır.*”¹⁶⁷ Bir insanların kendi belirlediği şeyler değildir. Bir Allah’a itaatten kalpte meydana gelir. Kalp de onu tasdik eder.¹⁶⁸

164 Ebu Abdillah Ahmed ibnu Muhammed ibni Hanbel ibni Hilal eş-Şeybani, Müsned Terc. Rifat Oral, Ensar Yay. Konya, 2003, no:15323.

165 Ahmed b.Hanbel, Müsned, IV, 386.

166 Bozkurt, Esra, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Örgün Eğitim Kurumlarında Ahlak Eğitimi, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 25, 2015, s. 96.

167 Bakara, 2/177.

168 Maturidi, *Tefsiru’l Kur’âni’l Azim*, I, 122.

Bu âyet-i kerîmede yakınlarla, yetimlere, miskinlere, yolculara, dilenenlere ve kölelere esirleri kurtarmak için seve seve malı vermenin insanı dünya malına düşkün olmaktan kurtaracağını bildirmektedir. İslam toplumun hiçbir ferдинini gözardı etmez. Görülüyor ki, bu âyet-i kerime insanlığın tüm üstün vasıflarını içinde toplamıştır. Buna işaretle Hz. Peygamber de: *"Her kim, bu âyet ile amel ederse, imanını kemale erdirmiş olur"* buyurmuştur. Aslında erginlik ve hayır, gerçek iyilik, bütün bu sayılan kimselerin erginliği, bunların iyilikleridir.¹⁶⁹

Bakara suresindeki bu ayette Yüce Allah gerçek iyiliğin ilkelerini Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba ve peygamberlere iman etmek olarak belirlemiştir. Allah'a ve ahirete iman olmadan yapılacak olan iyilik kişiyi ahiretin ebedi azabından kurtaracak değildir. Dolayısıyla bir şeyin iyi olabilmesi yapılan işin ahirette bir değeri olup olmadığıyla doğru orantılıdır. Yani herhangi bir şey için bizim iyi veya kötü dememiz o şeyin gerçekte iyi olduğunu göstermez. İyiliğin koşullarını insanoğlu belirleseydi her bir insanın kendi iyilik ve doğruluk gibi ahlaki kuralları olurdu. Bu durum hayatı yaşanılmaz bir hâle getirirdi.

Allah Teâlâ bu ayette Allah'a ve ahirete imandan sonra ikinci olarak malı Allah yolunda harcamayı ve harcanması gerekenler hakkında bir açıklamada bulunmuştur. Mallarını bu belirlenen yerlere harcayanların yaptığı iyiliğin gerçek iyilik olduğunu bildirmiştir. Bu ayet bize cömertliğin gerçek iyilik olduğunu anlatır. Cömert olan mü'minler mallarını hiç bitmeyen ve tükenmeyen bir mala çevirerek kazançlı bir ticaret yapmışlardır.¹⁷⁰ Böyle yapmakla ahiretteki büyük mükâfatları kazandıkları gibi dünyada da Allah'ın gazabından ve kötü ölümden korunmuş olurlar.¹⁷¹

Hz. Peygamber *"Yapılan iyilikler (sahiplerini) kötü yıkımlardaki afetlerden ve helaklardan korurlar. Dünyada iyilik ehli olanlar, ahirette iyiliğe kavuşacak olanlar ancak onlardır"*¹⁷² demiş ve iyiliğin bir başka boyutuna dikkat çekmiştir.

169 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 492.

170 Fâtır, 35/29.

171 Tirmizi, Zekat 28, III, 52.

172 Hakim, Neşaburi, *el-Müstedrek*, Mazraati Binayetil İman, Beyrut, trs; I, 124, Suyuti, *ed-Durru'l mensur*; VII, 435.

İyiliklerin afetlerden ve helaklardan koruyacağını bildirerek adeta bir manevi koruma altına girildiğini de ortaya koymuştur.

Bakara suresi 177. ayeti üçüncü olarak namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve ahidleştiklerinde ahidlerine vefa göstermeyi iyilik olarak belirlemiştir. Zekât malın Allah yolunda Allah'ın belirlediği yerlere harcanmasıdır. Namaz ibadetinde de zamanını Allah yolunda harcama vardır. Bir de burada ahde vefaya vurgu yapılmıştır. Kur'ân bizden söz verdiğimizde sözümüzde durmamızı istemektedir.¹⁷³ Allah'a karşı verilen ahitlerinde yerine getirilmesi emredilmektedir.¹⁷⁴

Son olarak da zorda, hastalıkta ve savaşın kızıştığı zamanlarda sabredenlerin tutum ve davranışlarının iyilik olduğu bildirilmiştir. İnsanlar çeşitli şekillerde imtihan edilmektedir.¹⁷⁵ Bu zorluklar karşısında sabredenler de müjdelenmektedir.

Bakara suresi 189. ayetinde; *“Sana, hilal şeklinde yeni doğan ayları soraralar. De ki; Onlar, insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir. İyi davranış, asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Lakin iyi davranış, korunan(ve ölçülü giden) kimsenin davranışdır. Evlere kapılarından girin. Allah'tan korkun, umulur ki kurtuluşa erersiniz.”*¹⁷⁶

Âyet-i kerimenin bu bölümünün nüzul sebebi hakkında Berâ b. Âzîb, Kays b. Cübeyr, Mücahid, İbrahim en-Nehai, Zühri, Katade, Süddi, Abdullah b. Abbas, Rebi' b. Enes ve Atâ özetle şunu söylemişlerdir: Ensarın tamamına yakın bir kısmı, Hac dönüşü sonrası evlerine kapılarından girmiyor, evlerinin arkasındaki duvarı delip oradan veya küçük pencerelerinden giriyorlardı. Böyle yapmalarının sebebi ise Zühriye göre Hacca giden kimselerin bir zaruret dolayısıyla tekrar evlerine dönmeleri halinde, kendileriyle gök arasına herhangi bir şeyin girmesini istememeleriydi. Kapının buna engel olacağını düşünüyorlardı. Abdullah b. Abbas'a göre ise, bir kişinin düşmanından korkması halinde ihrama girmesi,

¹⁷³ İsra, 17/34; Nahl, 16/91.

¹⁷⁴ En'âm, 6/152.

¹⁷⁵ Bakara 2/155.

¹⁷⁶ Bakara 2/189.

böylece düşmanın zararından korunmuş olmasıydı. İhrama giren kişi ise evinin normal kapısından içeri girmez arkadan açtığı bir delikten içeri girerdi.¹⁷⁷

Bu ayette “birr” takvâ olarak geçmektedir. Yani Allah’a karşı sorumluluk bilinci, Allah’a karşı gelmekten sakınmak, kötülükten sakınmak, haramlardan sakınmaktır. Allah’tan sakınmak O’nun emirlerine itaat edip yasak ettiği şeyleri yapmamakla olur. Bizim kendimizin belirlediği şeyler iyilik değildir.

Birri sorumluluk bilinci olarak ele aldığımızda emri bil ma’rûf nehyi anil münker de sorumluluğun kapsamına girmektedir. Allah Teâlâ Âl-i İmrân suresi 104. ayette: “ *Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir* ”¹⁷⁸ buyurmaktadır.

Âl-i İmrân suresinde hayır işlerinde koşanların iyi insanlar olduğunu belirterek şöyle buyurmuştur; “*Onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanırlar; iyiliği emreder, kötülükten menederler; hayırlı işlere koşuşurlar. İşte bunlar iyi insanlardandır.*”¹⁷⁹ Emredilmesi istenen tevhid nehyedilmesi istenen de şirkten engellemektir. Bir diğer mana da Hz. Peygamber’e ittibanın emredilmesi ve yalandan sakındırılmasıdır.¹⁸⁰

Müslüman iyilikler yapıp kötülüğü ortadan kaldırmaya çalışmalıdır. Toplumda iyilerin çoğunlukta olması o toplumun ıslah olmasına vesile olurken, kötülerin çoğunlukta olması ise toplumun fesat olmasına sebep olacaktır. İyiliği emredip kötülükten sakındırmak farzası, farzı kifayedir. Bir toplumda ehil insanlar bu farzı yerine getirirse bu farz diğerlerinin üzerinden düşer. İnsanların arasında anlaşmazlık çıktığında onlar barıştırılmalıdır. Bu hususta yüce Allah şöyle buyurmaktadır; “*Eğer mü'minlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin*”¹⁸¹ ve buyurdu ki: “*Allah’tan korkun, aranızı düzeltin.*”¹⁸² Bu ayetler İslam’ın barış dini olduğunu ortaya koymaktadır.

177 Taberî, *Câmi’ul Beyân fî Tefsîr’il Kur’ân*, III, 283.

178 Âl-i İmrân, 3/104.

179 Âl-i İmrân, 3/114.

180 Yahya bin Sellam, *Tesârif Tefsîru’l Kur’ân Minmeş-tebehet Esmâuhu ve Tesarrafet Meâniyyehu*, Müessesetü’l Beyti’l Melekiyyeti li’l-Fikri’l-İslamiyye, Amman, 2008, s. 271.

181 Hucurat, 49/9.

Ma'ruf kelimesi lügatte; munasip, güzel, hoş, iyi, faydalı, nezaket, hayır, nimet, lütuf, kerem; tatlılık, iyilik, itidâl, insaf, dürüstlük; samimi, namuslu, halis, hilesiz gibi anlamlara gelmektedir.¹⁸³ Aklen ve şer'an bilinen her iyilik için kullanılan bir isimdir.¹⁸⁴

Ma'ruf, hayrın, faziletin, hakkın ve adaletin kendisidir. Resulullah'ın emrettiği her şeydir. Dinde ve insanların adetlerinde kötü olmayan şey, nefsin kabul edip sükûn bulduğu, aklen ve dînen güzel olduğu kabul edilen söz ve davranış, iman, taat, insanların genel düşünce çerçevesinde aklın kabul edip reddetmediği şeylerdir.¹⁸⁵ Ma'ruf Hz. Peygamber'e tabi olmaktır. O'nun getirdiği prensipleri gönülden kabullenmektir.¹⁸⁶

İbn-i Manzur (ö.711) gibi bazı âlimler; hadislerde de kullanılış biçimlerinden hareketle, "Maruf; Allah'a itaati etmeyi, ona yakın olmayı sağlayan, insanlar için iyilik olarak kabul edilen ve İslam dininde değer verilen bütün güzel tutum ve davranışları ifade eder" demişlerdir.¹⁸⁷

Izutsu'nun ifadeleriyle "Ma'ruf, gerçek inanıştan doğup onunla ahenk arzeden eylemleri, münker de Allah'ın emirleri ile çatışacak mahiyetteki fiilleri anlatmaktadır."¹⁸⁸ Münker Allah'ın rızasının olmadığı söz ve fiillerdir.¹⁸⁹

Maruf'un bir diğer anlamı ise; istila yönüyle bir şeyin yapılmasını emretmek, buyurmak, bir işin yapılmasını istemektir.¹⁹⁰

182 Enfal, 8/1.

183 Atay, *Kardeşler sözlüğü*, Ank. 1964/1981, III, 341.; E.W. Lane, *Arabic-English Lexicon*, Oxford, trs, V, s.2014. nak. Kur'an'ı Kerim'de Emri Bil Maruf Nehyi Ani'l Münker meselesi Yüksek Lisans tezi Ayşe Bayraktar Barış, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007. s. 14.

184 İbrahim Mustafa, Hamid Abdulkadir, Ahmed Hasan Zeyyat, Muhammed Ali Neccar, *Mu'cemu'l Vasit*, Matbaatu Mısır, Mısır, 1960, s. 595.

185 Dumlu, Ömer, *Kur'an-ı Kerim'de Maruf ve Münker*, İzmir, 1999, s. 23.

186 Hâkim Tirmizi, *Tahsilü Nezâiru'l Kur'an*, Matbaatü's-Seâd, Kahire, Kahire, 1969. s.109.

187 Çağrıçı, Mustafa, Emri bil Maruf nehyi anil Münker. *DİA*, XI,138.

188 Izutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, Terc. Selahattin Ayaz, Pınar Yay.İst, s. 284.

189 Cürçânî, Ali bin Muhammed Seyyid Şerîf, *Mu'cemu't-Ta'rifât*, s.198.

190 Ebu'l-Beka, el-Hüseyn el-Kefevî, *Külliyat-u Ebi'l-Beka*, Daru't-Tıbaatu'l-Amire yay, Bukik, 1253. s. 126.

İslamda iyi olanı insanın kendi yapması yeterli olmayıp, onun yayılmasına çalışması ve başkalarının iyilikler yapmalarına da yardımcı olması gerekir.¹⁹¹ Emr-i bi'l-maruf görevinin ne şekilde uygulanabileceğini bizzat Hz. Peygamber'in ifadesinden öğreniyoruz: “Sizden biriniz, bir kötülüğü gördüğü zaman onu eli ile düzeltsin; buna gücü yetmezse dili ile düzeltsin; buna da gücü yetmezse kalbi ile buğuz etsin. Bu son uygulama imanın en zayıfıdır.”¹⁹²

Nehy-i ani'i münker Allah'ın şariatında belirlediği sınırları aşmış olan kişiye Allah'ın hududundun bildirilmesidir. Bu da ancak alimler ve yöneticiler tarafından yapılabilir. İslamın farzlarıyla beraber Allah ve rasulünü her şeyden fazla sevmek, ana babaya iyilik, sıla-ı rahim, yetimlere, miskinlere, yolda kalmışlara iyilik, birr ve takvada yardımlaşma, emanete riayet, ihlas, tevekkül, sabır, adalet, Allah'ın emrine teslimiyet de emredilmelidir. Münker en temelde şirktir. İnsanların şirkten arındırılması gerekir. Münker Allah'ın haram kıldığı şeylerdir. Haksız yere adam öldürmek, insanların mallarını gasb, faiz veya kumar gibi batıl yollarla yemekdir¹⁹³

Kötülüğe müdahale mercii devlet otoritesiyle, dil ile müdahale merciinin ilim adamları vasıtasıyla, kalb ile bu işin doğru olmadığını kabul etmeme işinin ise kişilere ait olduğunu ifade eden âlimler de vardır.¹⁹⁴

Yapılan iyilikleri az görmemek gerekir. Yapılan en küçük bir iyiliğin bedeli ödenir.¹⁹⁵ Hz. Peygamber; “*Dine dayalı her güzel iş sadaka sevabı kazandırır.*”¹⁹⁶ demiştir. Yapılan iyiliklerin sağlığı koruma ve sağlığa kavuşmaya sebep olduğunu¹⁹⁷ haber vermiştir.

Allah yolunda yapılan harcamalar, malın sevilen kısmından yapılması, kişiyi “birr/üstün iyilik” derecesine yükseltir. Nitekim yüce Allah şöyle buyuruyor:

191 Atay, Hüseyin, *Kur'an'a göre İslam'ın temel kuralları*, MEB. Yay. Ankara, 1997, s.62.

192 Müslim, İman, 20.

193 İbn Teymiyye, Ahmed bin Abdül Halim, Emr-i Bil Ma'ruf Nehy-i Ani'l Münker, Dâru'l Kitabu'l Cedid, Beyrut, 1976, s.15.

194 Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Cami' Li Ahkami'l-Kur'an*, Dâru İhyâü't-Türêsî'l-Arabiyyi, Beyrut, 1952. IV, 49.

195 Bakara, 2/272.

196 Buhari, Edeb, 33.

197 Beyhaki, Ebi Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali el-Beyhaki, *Sünenül Kübra*, Darul Kütüb il İlmîyye, trs, Kenaiz, 3/382, *Mecmau'z-Zevaid*, Zekat III, 63.

“Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça, iyi eremezsiniz. Her ne harcarsanız, Allah onu hakkıyla bilir.”¹⁹⁸ Bu ayette belirtilen iyilik cennettir. Ebu Talha bu ayet nazil olunca bahçesini infak etmiş Resulullah da sen onu akrabalarına ver demiştir.¹⁹⁹ Günümüzde insanların dünya malına çok düşkün oldukları düşünüldüğünde ayetin vermek istediği mesaj daha iyi anlaşılacaktır. İnsanoğlu kendisi için bir şey alacağı zaman en iyisini ve en kalitelisini ödeyip ödeyemeyeceğini bile düşünmeden alırken, hayra harcanan miktar ancak cebindeki bozuk paralar kadar oluyor. Ayette ifade edilen sevdiğiniz şeylerden anlamamız gereken karşımızdaki insanın yerine kendimizi koyup ben bu halde olsaydım ne yapardım diye düşünüp çok daha merhametli davranılacağı ve cömert olunması gerektiğidir. Bir de dünyanın dört bir tarafındaki sıkıntıda olan müslümanların halleri de düşünülüp onların dertleri ile dertlenmeli ve yapacağımız infâkın İslam’ın güçlenmesine katkıda bulunacağı gözönünde bulundurularak yapılmalıdır.

b) Takvâ

Takva kelimesinin kökü “وقى” dır. Onun da aslı “وتقى” dır. “افتعل” “veznindendir.”²⁰⁰ Veka: ‘Korundu, kendini zararlı, acı ve eziyet veren şeylerden sakındı’ demektir. Kavram olarak, kuvvetli bir himayeye girerek korunmak, nefsi günahlardan korumak demektir. Takva her türlü şerri terk etmektir.²⁰¹ Takvanın ibadet edin “اعبدوا” manası da vardır.²⁰² Takva Allah korkusu, ibadet, isyanın terki ve tevhid manalarına da gelir.²⁰³

İslam cahiliye dönemindeki tüm üstünlük ölçülerini kaldırmış ve onun yerine ahlâki bir ölçü olan takvâyı getirmiştir. Takvâ kişinin günah işleyeceği zaman Allah’tan utanmasıdır. Çünkü günahlar insanı O’nun sevgisinden uzaklaştırır. Takvâ sahipleri Allah Teâla tarafından medhedilen seçkin insanlardır.

198 Âl-i İmran, 3/92.

199 Buhari, zekat, 44.

200 Cevherî, İsmail bin Hammad, *Tâccu’l-Luğa ve Sıhahu’l Arabiyye*, Daru’l İlim, Beyrut, 1990, VI, 2527.

201 Maturidi, *Tefsiru’l Kur’âni’l Azim*, III, 476.

202 Mukatil b. Süleyman, *el-Vücûh ven-Nezâir*, İlmi Neşriyat, Yay. Haz. Ali Özek, İst, 1993, s.174.

203 Hüseyin bin Muhammed Damegânî, *Kamusu’l Kur’ân ev Islahu Vucuhu ven-Nezâir fi’l Kur’âni’l Kerîm*, Daru’l-İlm li’l-Melâyin, Beyrut, 1980, s. 494.

Bu övgüye lâyık olmak gerekir. Onun için takvâ sahibi insan günah işlediğinde utanır.

Takvâ, Arap cahiliye devrinde esas olarak hayvan olsun, insan olsun, canlı varlığın, dışarıdan gelecek yıkıcı bir kuvvete karşı kendini savunma davranışıdır.²⁰⁴

Takvâ, Allah'tan uzaklaştıracak şeylerden uzaklaşmaktır. Takvâ nehyolunanlardan kaçınmaktır.²⁰⁵ Takvâ sorumluluk bilincidir ve kalpte ortaya çıkar. Hz. Peygamber takvânın kalpte olduğunu haber vermiştir.²⁰⁶

Fazlu'r-Rahman'a (ö.1988) göre, "En yüksek anlamda takvâ, tamamen mezcolmuş ve bütünleşmiş insan şahsiyeti ve bütün olumlu parçaların birleşmesi ile meydana gelen 'kararlılık, sebat' demektir"²⁰⁷ Takvâ, birre ulaşan ve ona vesile olan yoldur. Takvâ da Allah'ın rızası vardır. Birr de ise insanları hoşnut etme anlayışı vardır. Yüce Allah hikmeti gereği, insan cinsinin bazısını bazısı için adeta destekçi ve yardımcı kılmıştır.²⁰⁸ Hz. Peygamber de mü'minlere Allah'a karşı takvâ sahibi olmamızı tavsiye etmiştir.²⁰⁹

Maverdi'ye (ö.1058) göre birr ve Takvâ'nın yanyana gelmesinin sebebi, bunların birbirini tamamlayan ahlaki faziletler olmasından dolayıdır.²¹⁰

M. Esed (ö.1992) takvâ kelimesini "Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde olmak" şeklindeki tanımlamıştır.²¹¹

Bakara suresi 189. ayetteki "Allah'tan korkun ki kurtuluşa eresiniz." Cenâb-ı Allah bu sözüyle şunu anlatmak istemiştir: "*Ey insanlar Allah'tan korkun. O'ndan sakının. O'nun emrettiği şeylerle O'na itaat edin. Size neleri yasaklamışsa onlardan*

204 İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s.20, nak. Cebeci, *Kur'ân'a göre Takva*, s.17.

205 Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. A. Açıkgöçer, A. Okulu Yay, Ank, 1999, s.27.

206 Müslim, Birr ve Sıla, 17; Buhari, Edeb, 34.

207 Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, s.27.

208 İbn Kayyim, *Zâdu'l Muhâcir*, Kayrositî, 1991, s. 10; nak. H.Kerim Ece, *Takva Bilinci*, Düşün yayıncılık. s.131,

209 Ebû Dâvud, *Sünen*, 5; Tirmizî, İlim, 16.

210 Maverdi, *Edebü'd-Dünya ue'd-Din*, Beyrut, 1978, s.148, 184-185.

211 Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, çev. C. Koytak, A. Ertürk, İşaret Yay, İst, 1999, s.54.

da kaçının. Bütün bunları Allah'tan talep ettiklerinizi kazanmanız, cennet ve nimetlerini elde etmeniz için yapın.”²¹²

Şuarâ suresinde " Kardeşleri Nûh onlara şöyle demişti; (Allah'a karşı gelmekten) sakınmaz mısınız?" yani "Allah'ı saymaz, Ondan korkmaz mısınız?" demişti" buyurmuştur.²¹³ Aynı sözü Hûd, Sâlih, Lût ve Şu'ayb kavimlerine söylemişlerdir. Ankebut suresinde de Hz. İbrahim, kavmine, "Allah'a kulluk edin ve O'na karşı gelmekten sakının" ²¹⁴ demiştir. Yine Cenâb-ı Allah, Cenâb-ı Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun" ²¹⁵ buyuruyor. Bir başka ayette "Ahiret (için) azık edinin çünkü azıkların en hayırlısı takvâ" olduğunu ve "Hiçbir kimsenin başkasına hiç bir fayda veremeyeceği günden korkmak gerektiğini" ²¹⁶ bildirmiştir.

Bu ayeti kerimelerden anlaşılıyor ki peygamberlerin gönderilişlerindeki müşterek hedefi, Allah Teâlâ'nın emir, tavsiye ve şeraitlerinin temel gayesi; insanın kalbinde yer aldığı zaman başka bir bekçi ve savcıya ihtiyaç duyurmayan ve o insanı her kötülükten alıkoyup her hayra teşvik eden takvâdır.²¹⁷

Takvâ, Kur'ân'da aslî manası bazan iman, bazan tevbe, bazan taat, bazan günahı terk ve bazan de ihlâs olmak şeklinde yer almıştır. İman manasında olmak üzere Cenâb-ı Allah "Allah elçisine ve mü'minlere sukûnet ve güvenini indirdi, onların takva sözünü tutmalarını sağladı." ²¹⁸ İşte onlar, Allah'ın, kalblerini takvâ için imtihan ettiği kimselerdir." ²¹⁹ Şuarâ suresinde "Firavunun kavmine (git): Hâla (başlarına gelecekten) sakınmayacaklar mı?" ²²⁰ yani "iman etmezler mi?" buyurmuştur. Tevbe anlamında ise, Hakk Teâlâ, "Şayet beldeler halkı iman edip ittikâ etselerdi..." ²²¹ yani "tevbe etselerdi" buyurmuştur. Taat anlamında da, Hak Teâlâ, Nahl suresi'nde "Benden başka ilâh olmadığını duyurasınız." diye... Öyleyse

212 Taberî, *Câmi'ul Beyân fi Tefsir'il Kur'ân*, II. 189.

213 Şuara, 26/106.

214 Ankebût, 29/16.

215 Âl-i İmran, 3/102.

216 Bakara, 2/48.

217 Cebeci, Lütfullah, *Kur'ân'a göre Takva*, Seha Neşriyat.İst. 1985 .s.36.

218 Fetih, 48/26.

219 Hucurât, 49/3.

220 Şuarâ, 26/ 11.

221 Arâf , 7/96.

Beni sayıp itaat ediniz" ²²² ve yine aynı sûrede *"Allah'tan başkasından mı ittikâ edersiniz?"* ²²³ Müminûn suresinde *"Ben sizin Rabbinizim, öyleyse Beni sayıp itaat ediniz"* ²²⁴ buyurmuştur. Günahı terketmek manasında ise, *"Evlere kapılarından girin. Allah'tan ittikâ edin "* ²²⁵ Yani, *"Allah'a karşı günah işlemeyiniz"* buyrulmuştur İhlâs manasındaki ittikaya gelince. Cenâb-ı Allah. Hac suresinde *"Bu kalblerin takvâsındandır"* ²²⁶ Yani kalblerin ihlâsındandır ve aynı manada *"Ben'den ittikâ edin, (yani Bana karşı ihlâslı olunuz)"* ²²⁷ denilmiştir.

Dünya sevgisi insanları ibadetten ve Allah'ın emir ve yasaklarına uymaktan uzaklaştırır. Dünya için çalışmak mü'minleri ahiret için çalışmaktan alıkoymamalıdır. Hz. Peygamber insanın bu yönünü şöyle dile getirir: *"İnsanoğlunun bir vadi dolusu altını olsa ikincisini ister. İki vadi dolusu malı olsa üçüncüsünü ister. İnsanoğlunun karın boşluğunu ancak toprak doyurur."* ²²⁸

Allah Teâlâ dünya hayatının geçici olduğunu bildirdikten sonra yine de dünya hayatını tercih ettiklerini bildiriyor; *"Fakat siz (ey insanlar!) ahiret daha hayırlı ve devamlı olduğu hâlde dünya hayatını tercih ediyorsunuz."* ²²⁹

Hz. Peygamber *"Biriniz mal ve yaratılışta kendisinden üstün olana baktığı vakit, bir de kendinin üstün olduğu, daha aşağıdakine baksın!"* ²³⁰ buyurarak dünya sevgisini önlemenin yolunun kendi durumuna kanaat edip şükrederek kendisinden aşağı derecede olanlara bakmak olduğunu bildirmiştir. Şükretmek ise malı artıracaktır. Ayrıca kendinden aşağı seviyede olanlara bakmak kanaat etmeyi sağlayacaktır.

Ahlak eğitiminin temeli nefis terbiyesidir. Yeryüzündeki mücadelenin en çetini de nefisle olan mücadeledir. Çünkü nefis, bütün kötülüklerin kaynağıdır.

222 Nahl, 16/2.

223 Nahl, 16/52.

224 Mü'minûn, 23/ 52.

225 Bakara, 2/189.

226 Hacc, 22/32.

227 Bakara, 2/42.

228 Müslim, Zekat, 117.

229 A'lâ, 87/16-17.

230 Müslim, Zühd, 8.

Küçük yaştan itibaren kuvvetli bir eğitimle kontrol altına alınması gerekir.²³¹ Nefis kontrolü beşeri ihtirasları frenleyen önemli bir ahlak eğitim metodudur.

Şüpheli olan şeylerden kaçınmalıdır.²³² Allah'ın belirttiği hududullah olan sınırlara yaklaşmamakta kişinin takvâsının göstergesidir. Çünkü Allah Teâla bu sınırlara yaklaşılmamasını emretmektedir.²³³

Bakara suresinde muttekilerin özellikleri anlatılmakta ve şöyle buyrulmaktadır: *“Onlar gayba inanırlar, namaz kılarlar ve kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar. Yine onlar, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler; ahiret gününe de kesinkes inanırlar.”*²³⁴

Takvâ şirkten sakınıp iman üzere olmaktır.²³⁵ Takvâ iman demektir.²³⁶ İsyandan sakınıp itaat üzere olmaktır takvâ.²³⁷ Takvâ günahları terketmek anlamında da kullanılır.²³⁸ Takvâ her eylemde Allah'ın rızasını aramak ve Allah'a lâayık bir kul olmaya çalışmaktır.²³⁹ Takvâ mâlâyânîyi ve boş işleri terk etmektir.²⁴⁰

Takvâ, İttikâ, Hak Teâlâ'dan korkmak, insanı günaha, zelillîğe düşürecek şeylerden sakınmak nefsi gayri meşru şeylerden korumaktır. Kendisini günahlardan koruyan kimselere müttaki denilir.²⁴¹

Takvâ tevbe demektir. Enfal suresinde şöyle buyrulmaktadır; *Allah'tan korkarsanız O, size iyi ile kötüyü ayırt edecek bir anlayış verir.*²⁴² İşlerini

231 Yetmen, Fahrunnisa, *Ahlakın temeli nefis terbiyesidir*, Akın matbaası, Ankara, 1958, s.3.

232 Buhârî, İman 39; Müslim, Müsâkat 107.

233 Bakara, 2/187.

234 Bakara, 2/3-4.

235 Fetih, 48/26.

236 Fetih, 48/26; Hucurât, 49/3; Şuarâ, 26/11.

237 Mâide, 5/65; A'râf, 7/96.

238 Bakara, 2/189.

239 Âl-i İmran, 3/102.

240 Tirmizî, Zühhd 11, İbn Mâce, Fiten, 12, X, 182.

241 Bilmen, Ömer Nasuhi, Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali ve Tefsiri, Bilmen yay, İstanbul, trs, I, 14.

242 Enfâl, 8/29.

*kolaylaştırır.*²⁴³ Takvâ üzere olan korkmaz ve üzülmaz.²⁴⁴ Her sıkıntılı işine bir çıkış yolu verir, hiç beklemediği yerden rızıklandırılır.²⁴⁵

Kur'ân'da muttakilere verilecek nimetler ve mükâfatlar şöyle anlatılmaktadır: *"Şüphesiz ki Allah'a isyandan sakınanlar, Rablerinin kendilerine verdiğini alarak cennetlerde ve pınar başlarında bulunacaklar. Kuşkusuz onlar, bundan önce dünyada güzel davrananlardı."*²⁴⁶ *"Müttakîlere gelince tartışmasız onlar, güvenli bir makamdadırlar."*²⁴⁷ *"Müttakîler hariç olmak üzere, o gün, dostlar kimi kimine düşmandır."*²⁴⁸ *"Gerçek şu ki, müttakîler için bir kurtuluş ve mutluluk vardır. Nice bahçeler ve üzüm bağları."*²⁴⁹ *"Allah, takvâ sahiplerini kurtuluşa erdirir. Onlara hiçbir kötülük dokunmaz ve onlar üzülmazler."*²⁵⁰ İktisadî manadaki refah ve bolluk, iman ve takvâ ile dir.²⁵¹ Takvâ sahiplerine Allah hak ile bâtılı ayırdedecek bir anlayış verir.²⁵² Bu sayede insan hakkı bulur ve yolunu şaşırılmaz. Bâtıl da onu aldatamaz. Allah, takvâ sahibi mü'minleri aziz; kâfirleri zelil etmek sûretiyle de hak ehli ile bâtıl taraftarları arasını ayıracak bir yardım, şüphelerden arındıracak bir çıkış yolu, dünyevî sıkıntılardan ve uhrevî azaptan kurtuluş nasib eder. Yine Takvâ sahipleri için Allah, çıkış yolu göstereceğini, sıkıntılardan kurtaracağını, güzel ve temiz rızık vereceğini bildirmiştir.²⁵³

Allah, takvâ sahipleriyle beraber olacağını haber vermiştir.²⁵⁴ Allah; desteği, yardım ve hidâyetiyle muttakilerle beraber olur. Bu, Allah'ın tüm kullarını görüp gözetmesi ve onlarla beraber olması anlamından daha farklı, muttakilerle özel bir beraberliktir. *"Biliniz ki Allah, takvâ sahipleriyle beraberdir."*²⁵⁵ *"Akıbet, güzel*

243 Talâk, 65/4.

244 A'râf, 7/25.

245 Talâk, 65/2.

246 Zâriyât, 51/15-16.

247 Duhan, 44/51.

248 Zuhruf, 43/67.

249 Nebe, 78/31-32.

250 Zümer, 39/61.

251 A'râf, 7/96.

252 Enfâl, 8/29.

253 Talâk, 65/4.

254 Nahl, 16/128.

255 Tevbe, 9/36.

son takvâ sahipleri içindir.”²⁵⁶ Dünyada Allah’ın yardımıyla, ahirette ise sevap olarak güzel sonuç müttakilerindir.”²⁵⁷ *Gerçekten Allah, takvâ sahiplerini sever.*”²⁵⁸

Takvâ sahipleri Allah’ın koruması altındadır. Araf suresi 201. ayette bu husus şöyle dile getirilmektedir: Şâyet kişi takvâ sahibi olursa, Allah, onu şeytanın hile ve tuzaklarından korur: “Takvâya erenlere şeytan tarafından bir vesvese dokunduğunda (Allah’ın emir ve yasaklarını) hatırlayıp hemen gerçeği görürler.”²⁵⁹ Münafikûn suresi 70. ayette şeytana hitaben: “*Benim kullarım üzerinde senin sultan yoktur*”²⁶⁰ denilerek bu gerçek başka bir söylemle dile getirilmiştir.

Âl-i İmrân suresi 102. ayette “*Ey inananlar! Allah’tan O’na yaraşır biçimde korkun ve ancak müslümanlar olarak ölün*” buyrulmaktadır. Taberî bu ayetin tefsirinde şunları söylemektedir: “Abdullah İbn Abbas’tan(ö. 68) gelen bir rivayete göre: Allah’tan hakkıyla korkmak, O’na isyan etmeyip, itaat etmektir. Allah’ı unutmayıp hatırlamaktır (O’nu zikr etmektir), nimetlerine karşı nankörlük etmeyip, şükretmektir.”²⁶¹

Takvâ ile sabır birbiriyle ilişkili kavramlardır. İnsanın başına gelen musîbet karşısında sabretmesi kadar o musîbeti nasıl karşıladığı da önemlidir. Takvâ başa gelen musîbetlerin hoş karşılanması ve Allah’tan geldiğini bilerek razı olmaktır.

Bu hususta Kur’ân’da şöyle buyrulur; “*Andolsun ki, mallarınız ve canlarınız konusunda imtihana çekileceksiniz; sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve müşriklerden birçok üzücü sözler işiteceksiniz. Eğer sabreder ve takvâ gösterirseniz, muhakkak ki bu, (yapılacak) işlerin en değerlisidir.*”²⁶²

256 A'râf, 7/128.

257 Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Basri el-Maverdî, *en-Nûkhet ve'l-Uyun, Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye*, Beyrut, trs. II, 249.

258 Tevbe, 9/7.

259 A'râf, 7/201.

260 İsrâ, 17/65.

261 Taberî, *Câmi'ul Beyân fi Tefsir'il Kur'ân*, IV. 28.

262 Âl-i İmrân, 3/186.

Âl-i İmrân suresi 134. ayette takvâ sahiplerinin bir başka özelliği olan cömertlik ve affetmek zikredilmektedir.²⁶³ Affedici olan kişiler muhsin kimselerdir. Allah onların kalplerini güven ve imanla doldurur.²⁶⁴ Yine takvâ sahipleri Allah yolunda sadece mallarıyla değil canlarıyla da savaşıyor insanlar olduğu bildirilmiştir; “Allah'a ve ahiret gününe iman edenler, mallarıyla canlarıyla savaşmaktan (geri kalmak için) senden izin istemezler. Allah takvâ sahiplerini pekiyi bilir.”²⁶⁵

Taha suresi 132. ayette güzel sonucun takvâ sahipleri için olduğu bildirilirken takvânın ibadetle olan ilişkisine vurgu yapılarak namaza devamlı olunmasını ve aileye de emretmek gerektiği istenilmektedir. Yine bu ayette rızkın Allah tarafından verildiği, rızık temininin Allah'ı anmaya engel olmaması gerektiği vurgulanmıştır. Burada senden rızık istemiyoruz derken yani senden, bedenle yapacağın bir ibadet istiyoruz deniliyor. Rızık vermek yaratıcıya aittir. Namaz ise kula düşen bir vazifedir. Allah Teâlâ bu ayette kuldun rızık konusunda zahmet etmemesini kuldun istiyor.²⁶⁶ Kendisini ve ailesini rızıklandırması yani yapamayacağı bir şey istenmemekte yapabileceği kulluk istenmektedir.

Kur'ân'da takvâ sahiplerinin diğer özellikleri şöyledir; “Allah'a ve Resûlüne itaat ederler, Allah'a saygı duyarlar,”²⁶⁷ “Allah'a isyandan sakınırlar,”²⁶⁸ “dünyada güzel davrananlar,”²⁶⁹ “geceleleri pek az uyurlar,”²⁷⁰ “seher vakitlerinde de istiğfar ederler,”²⁷¹ “mallarından muhtaç ve yoksullara verirler.”²⁷²

Teğabün suresinin 16. ayetinde Allah Teâlâ, kişinin kendi iyiliği için harcamasını ve nefsin cimrilikinden kaçınmasını emretmektedir.²⁷³ Kim dünya malına hırstan ve cimrilikten kendisini korursa kurtuluşa erer. Dünya ve ahirette

263 Âl-i İmrân, 3/134.

264 Suyuti, *Durul-Mensur*, IV, 9.

265 Tevbe, 9/44.

266 Zemahşerî, *el-Keşşaf an Hakâiki't Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl*, IV, 122.

267 Nur, 24/52.

268 Zariyat, 51/15.

269 Zariyat, 51/16.

270 Zariyat, 51/17.

271 Zariyat, 51/18.

272 Teğabun, 64/16.

273 Teğabun, 64/16.

ümit ettiklerine ulaşır.²⁷⁴ Bu ayette geçen kendi iyiliğine harcanmasından maksat, Allah'ın size verdiğinin en iyilerinden O'nun harcanmasını istediği yerlere kendimiz için takdim etmektir.²⁷⁵ Bu harcama sonucu kişiye dönecek bir ödünçtür. Allah bu yaptığı iyiliğin karşılığını kat kat verecektir.²⁷⁶

Nebe suresi 31-36. ayetlerde Takvâ sahiplerine verilecek mükâfatlar anlatılmaktadır; *“Şüphesiz takvâ sahipleri için umulanı buldukları yer, bahçeler, üzüm bağları, göğüsleri tomurcuk gibi kabarmış yaşıt kızlar. Ve içki dolu kâse(ler) vardır. Onlar orada ne boş bir lâkırdı ne de yalan işitirler. Bunlar Rabbinin yeterli bir bağıışı, mükâfatıdır.”* Bir diğer ayette ise *“Şüphesiz (o gün) takvâ sahipleri, gölgeliklerde ve pınar başlarındadırlar”*²⁷⁷ denilmektedir.

c) **Birr ve Takvâda Teâvünün Keyfiyeti**

İyi kavramı sözlükte istenilen, beğenilen nitelikleri taşıyan, kazançlı, uğurlu, yeterli, sağlıklı, bol anlamına gelir. Kötü ise zararlı, tehlikeli, korku ve endişe veren, hoşla gitmeyen, kaba, kırıcı, olumsuz, istenilmeyen, beğenilmeyen anlamlarını taşır.²⁷⁸

İslam dini yardımlaşmanın kapsamını oldukça geniş bir boyutta değerlendirerek insanlara/varlıklara infak ve yardım etmekten, tatlı söz ve güler yüzle davranmaya kadar her şeyi iyilik kapsamına almıştır. Hiçbir iyilikte bulunamayan bir müslümanın, eli ve dili ile başkalarına zarar vermemesi bile iyilik (sadaka) sayılmıştır.

Maide suresinde “birr” ve “takva” birlikte zikredilmiştir. Çünkü “birr” takvaya iletir. Müslümanlara kendi aralarında “birr” ve “takva”da yardımlaşmaları emredilmektedir. Teavün salih amel işlemeyi kolaylaştırır. Aynı ayette “ism” ve

274 Ahmet Mustafa Meraği, *Tefsirul Meraği*, Kahire, 1946, XVI, 131.

275 Razi, *Mefatihul Gayb*, XXX, 26.

276 Bakara, 2/245; Hadid, 57/11.

277 Mürselat, 77/41.

278 Komisyon, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s.1006.

“udvan”ın yasaklanmış olması önce emredilmiş olan “birr”in uygulanması için gereklidir.²⁷⁹

Birr anlayışının içerisinde, insana çeşitli kuvvetlere, insanlara veya güç odaklarına kulluktan kurtarıp onu hür yapan, kişiyi Allah’ın huzurunda diğerleriyle eşit bir hale getiren, bütün değerlerin üzerine çıkaran Allah ve ahiret inancı da bulunmaktadır.²⁸⁰

Enbiya suresinde yeryüzüne salih insanların varis olacakları bildirilmiştir; *"Allah, yeryüzüne salih kullarım vâris ve hâkim olacaktır, diye hükmetmiştir."*²⁸¹ Salih kullar salih amel işleyen kimselerdir. Sâlih (iyi) amelin özü, Allah Teâlâ’nın emirlerini üstün tanımak, Allah’ın hükümlerini yeryüzünde uygulamak, onun din ve şeriatını korumak, yarattıklarına şefkat beslemek ve yardım etmektir.²⁸²

Allah Teâlâ Kur’ân’da iyilerle dost olmayı, iyilikte yardımlaşmayı ve kötülüğe karşı koymayı, infak etmeyi, iffeti korumayı, arabuluculuk yapmayı, adil olmayı, kardeşliği, hoşgörüyü ve bağışlamayı, sabırlı olmayı, tevazuyu, sözünde durmayı ve yeminini yerine getirmeyi, köle azad etmeyi, görgülü olmayı, dünya-ahiret dengesini korumayı, insanlara iyi muamelede bulunmayı ve güzel söz söylemeyi emretmektedir.²⁸³ Bu sayılan iyiliklerin tamamı “birr” kapsamındadır.

Allah Teâlâ Kur’ân’da cimriliği, yapılan iyiliği başa kakmayı, gıybeti, kibri, fesadı, çekememezliği, israfı, adam öldürmeyi, yalan söylemeyi, insanları küçük düşürmeyi, riyayı, zinayı ve fuhuşu, eşcinselliği, sû-i zannı, sarhoşluk ve kumarı, dünyaya aşırı düşkünlüğü, büyücülüğü, rüşveti de yasaklamaktadır.²⁸⁴

279 İbn Aşur, Muhammed Tahir, *Tefsiru et-Tahrir ve 't-Tenvir*, Tunus, 1984, VI, 88.

280 Ece, Hüseyin Kerim, *Takva Bilinci*, Düşün yayıncılık, 2009, s.175.

281 Enbiyâ, 21/105.

282 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 6079-6080.

283 Özsoy, Ömer ; Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'an*, Fecr Yayınevi, Ankara, 2001, s.424-452, nak. Gülşen Keklik, Hadis rivayetlerinde iyilik ve kötülük, Y.Lisans tezi. Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

284 Nisa, 4/37; Bakara, 2/264; Hucurat, 49/12; Lokman, 31/18; Bakara, 2/205; Nisa, 4/54; Enam, 6/141; Araf, 7/31; Nisa, 4/93; Mü'min, 40/28; Nahl, 16/23; Nisa, 4/38; İsrâ, 17/32; Enam, 6/151; Nisa, 4/16; Maide, 5/90; Âl-i İmran, 3/14; Bakara, 2/102; Bakara, 2/188.

Mü'min ve müslüman olduğunu söyleyen kimse daima insanlara faydalı olandır. Her şeyi ile faydalı olan müslüman diliyle de faydalı olmalıdır, faydalı olmayanlar veya zararı olanlarsa susmalıdır.²⁸⁵ Allah Teâlâ Fâtır suresi 10. ayetinde Allah'a ancak güzel sözler ulaşacağını ve onları da Allah'a amel-i sâlih ulaştıracağını bildirmiştir.”²⁸⁶

İyilikler yapılırken insanlar incitilmeden yapılmalıdır. Bu husus Kur'ân'da şöyle ifade edilmektedir: “*Güzel söz ve bağışlama, arkasından incitme gelen sadakadan daha iyidir. Allah zengindir, acelesi de yoktur.*”²⁸⁷ Yağmurun toprağı giderdiği gibi, riyanın ameli batıl ettiği gibi ardından incitme gelen sadaka da elde edilen sevabı batıl eder.²⁸⁸

Bir başka ayette ise yaptığı iyiliğı başa kakmayan ve gönül kırmayan kimseler şu şekilde övülmektedir: “*Mallarını Allah yolunda harcayıp da arkasından başa kakmayan, fakirlerin gönlünü kırmayan kimseler var ya, onların Allah katında has mükâfatları vardır. Onlar için korku yoktur, üzüntü de çekmeyeceklerdir.*”²⁸⁹

Hiz. Peygamber de bu konuda “*Allah'a ve ahiret gününe iman eden kimse ya hayır söylesin ya da sussun*”²⁹⁰ tavsiyesinde bulunmaktadır. Başka hadisi şerifte “*Güzel söz sadakadır. Namaza giderken attığın her adım bir sadakadır*”²⁹¹ diyerek aslında bütün bu yapılanların kişinin kendisine yaptığı bir iyilik olduğunu vurgulamıştır.

İyilik her zaman ve her hâlde yapılması gereken bir olgudur. Kur'ân, müslümanlardan bolluk ve darlıkta Allah için harcamalarını istemektedir.²⁹² Âl-i İmrân suresi 134. ayette geçen “الضراء” kelimesi yokluk, hastalık, bela ve korku

285 Yahya, Ebu Zekerîyya Muhyiddin, *Riyâzü's-Sâlihîn Tercemesi*, s.436.

286 Fâtır, 35/10.

287 Bakara, 2/263.

288 Suyuti, *Durul-Mensur*, IV, 264.

289 Bakara, 2/262.

290 Müslim, İman, 75.1,68.

291 Müslim, Zekat, 56.

292 Âl-i İmrân, 3/134.

anları manasındadır.²⁹³ İbn Abbas “السراء” ve “الضراء” kelimelerini zorlukta ve kolaylıkta olarak manalandırmıştır.²⁹⁴

Sadaka burhandır²⁹⁵ yani kat’i bir delildir. Sadaka kişinin inancındaki sadakatini bağlılığını gösterir. Sadaka sağlığı koruma ve sağlığa kavuşma sebebidir.²⁹⁶

İslam dini hayırda yarışmayı emretmektedir; *"Hayır işlerinde yarışınız."*²⁹⁷ Yarış nasıl odaklanma gerektirir ise, hayır işlerinde yarışmak için de büyük bir azim ve enerji gereklidir. Vasat bir çalışma ile hayır yarışını kazanabilmek mümkün değildir. Bu konuda Hz. Ömer ile Hz. Ebubekir arasında geçen infak yarışını misal verebiliriz.

Mü'minin her biri diğer mü'minler için bir güçtür. Şüphesiz bir mü'min diğer bir mü'min için, biri diğerini güçlendiren muhkem binalar(ın taşları) gibidir.²⁹⁸ Biri diğerinin eksikliğini tamamlamaktadır. Hz. Peygamber mü'minleri tek bir bedene benzeterek bu hususu şu şekilde açıklamıştır; *“Birbirlerine acımaları, birbirleriyle kaynaşmaları ve yardımlaşmaları hususunda mü'minleri tek bir ceset gibi görürsün, nitekim beden bir uzvundan şikayetlendiği zaman diğer uzuvlarda bedene (o uzvun acısını paylaşmak üzere) uykusuz kalsın ve ateşlensin diye çağrıda bulunurlar.”*²⁹⁹

Yapılacak iyilik çok az dahi olsa bunu küçümsememek gerekir. Hz. Peygamber; *“Sizden kim, bir yarım hurma ile olsa ateşten korunabilirse, bunu*

293 Hâkim Tirmizi, *Tahsîlû Nezâiru'l Kur'ân*, Matbaatü's-Seâd, Kahire, 1969, s.128.

294 Şihabuddîn Ahmed bin Muhammed bin Imâd, *Et-Tıbyan fî Tefsîru Ğarîbi'l Kur'ân*, Dâru'l Ğarbu'l İlmiye, Beyrut, 2003, s.129.

295 Müslim, *Kitabu taharati fazli'l vudû*, 223.

296 Beyhaki, Kenaiz, III, 382.

297 Bakara, 2/148.

298 Buhari, Mesacid:54, no:467, I, 182; Müslim no:2585 ; İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân'ı Kerîm Tefsiri* , VII, 232.

299 Buhari, Edep:27, no:5665, V, 2238; Müslim, el-Birr ve's-sıla no:2568, İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân'ı Kerîm Tefsiri* , VII, 232.

yapsın”³⁰⁰ buyurmaktadır. Yani yapılacak iyiliğin küçüklüğü sizi iyilik etmekten alıkoymaması istenilmektedir. Bununla beraber kişinin kendi beğenmediği kötü bir malı, hayır diye vermemesi gerekir.³⁰¹

Yapılan iyiliklerin karşılığı Allah Teâla tarafından eksiksiz ödenecektir.³⁰² Nahl suresi 97. ayetinde yapılan iyiliklere daha güzeli ile mükâfatlandırılacağı bildirilmiştir; *"Erkek veya kadın mü'min olarak kim iyi amel işlerse, onu mutlaka güzel bir hayat yaşatırız. Ve mükâfatlarını, elbette yapmakta olduklarının en güzeli ile veririz."*³⁰³

Müslümanlar mallarını iyilik yollarına sarfetmelidirler. Yetimlerin, kimsesizlerin, fakirlerin, iffetinden dolayı isteyemeyen yoksulların ihtiyacını Allah rızası için gidermelidir ki, bu sadakalar Allah katında kendisi için bir delil olsun. Allah Teâlâ hayra harcanan malın yerine daha iyisini verecektir.³⁰⁴

Hz. Peygamber; "İnsan ölünce ameli kesilir. Ancak üç şey müstesna: Sadakayı cariye (insanların uzun zaman istifade ettiği çeşme, yol, köprü, hastahane, cami...), kendisinden istifade olunan ilim (kitap vb.), kendisine duacı olan salih evlâd" buyurmuştur.³⁰⁵

Başta vakıflar olmak üzere bütün İslam beldelerinde erken dönemlerden itibaren muhtaçlara hizmet vermek amacıyla kurulan aşevi, dârülaceze, yetimler evi, imaret, hastahane gibi pek çok kurum müslümanların dayanışma ve yardımlaşma ruhunu ortaya çıkaran hayır müesseseleridir. Bir hadiste *"İslam'da güzel bir çığır açan kimse hem o çığırın, hem de o çığırla amel edenlerin ecrini kazanır"*³⁰⁶ denilmiştir.

300 Buhari, Zekat 10,9, Menakıb 25, Edeb 34, Rikak 49,51,Tevhid 24,36;Müslim, Zekat 66-67,(1016);Nesai, Ahmed bin Şuayb bin Ali bin Sinân bin Bahr bin Dinar, *Süneni Nesai Tercemesi*, çev. Abdullah Parlıyan, Konya kitapçılık,Konya, 2004, 63,(5, 74-75)

301 Bakara, 2/267.

302 Bakara, 2/272.

303 Nahl, 16/97.

304 Sebe, 34/39.

305 Dârimi, Mukaddime, 46.

306 Müslim, Zekât: 70; Ebû Dâvud, Sünnet: 6.

İyiliklerin işlenmesi kadar onların işlenmesine yardımcı olmak da önemlidir. Hz. Peygamber bu kimselerin de o iyilikleri işleyen kadar sevap alacağını bildirmiştir; *"Doğru bir yola çağıran kimse, ona tabi olanların ecirleri kadar kendisi de ecir alır. Bu, tabi olanların ecrinden bir şey eksiltmez. Kötü bir yola davet eden kimse de, ona tabi olanların günahlarından hiç bir şey eksiltmez."*³⁰⁷ İslama ve ümmete faydalı olan hayır kurum ve kuruluşları madden ve manen desteklenmelidir.

C- KUR'ÂN'DA TEÂVÜN YAPILMASI YASAKLANAN KONULAR

a) İsm

Sözlükte "günah, günaha verilen ceza, şarap, kumar" anlamlarına gelen ism kelimesi terim olarak, "İşleyene ceza gerektiren, insanı hayır ve sevaptan alıkoyan fiil veya bundan doğan sorumluluk" şeklinde tanımlanır. İsm zenb manasında olup günah demektir.³⁰⁸ "İsm" kul ile insanlar ve Allah arasındaki tüm günahları ifade eder.³⁰⁹ Ayrıca "İsm" şirk, masiyet, zenb ve hata anlamlarına da gelmektedir.³¹⁰

Günah kelimesi, Farsça bir kelimedir. Ona Arapçada çok yakın olan kelime ise cunahtır ki, "meyletmek, yönelmek" manasına gelen bu kelime Kur'an'daki kullanılışı bakımından hem "darlık, sıkıntı" hem de "günah" anlamında kullanılır.³¹¹ Ancak çoğu kez bu kelime, "sakınca, engel, be's, v.b" manalarda kullanılmıştır.³¹² Kur'an'da günah kavramını ifade eden birçok kelime vardır. Bunlar arasında genel anlamıyla günah yerine kullanılanlar, ism, zenb, vizr, hûb, ma'siye ve cürm kelimeleridir.³¹³ Zemahşerî maide suresi 2. ayetinin tefsirinde ism'i intikam olarak açıklamıştır.³¹⁴ Müşrikler mü'minleri Hudeybiye'de umreden

307 Müslim, İlim: 16, Zikir: 1; Ebû Dâvud, Sünnet: 6; Tirmizî, İlim: 15.

308 Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, Darü'l Marife, Beyrut, 2008. VIII, 250.

309 Kelbi, Muhammed bin Ahmed bin Cezzî, *et-Teshil Liulumi't-Tenzil*, Daru'l Kutubi'l Arabiyy, Beyrut, 1995, I, 224.

310 Hüseyin bin Muhammed Damegânî, *Kamusu'l Kur'an ev Islahu Vucuhu ven-Nezâir fi'l Kur'âni'l Kerîm*, Daru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut, 1980, s. 16.

311 Nur, 24/29.

312 Bakara, 2/158; Nisa, 4/23, 24, 101, 102, 128; Enfal, 8/61; Nur, 24/58, 60.

313 Soysaldı, H.Mehmet, *İslamda Günah Kavramı*, <https://www.yumpu.com/tr/document/view/19403830/islamda-gunah-kavram>

314 Zemahşerî, *el-Keşşaf an Hakâiki't Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, II, 194.

engellemişlerdi. Bundan dolayı ayette mü'minler intikam ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın diyerek uyarılmıştır..

“İslam’da günah kavramının kendisini tanımlamak zor değildir. Kur’an, günahkârın Allah’ın emirlerine uymayan birisi olduğunu anlatmaktadır. Yani, günah bir itaatsizlik (ma’siye) eylemidir, bu da itaatin tersidir. İslam’daki günah kavramı bu zıtlığa dayanır. “İtaat birisinin, bir başkasının emirlerine uyması demektir. Ma’siyet ise emirlere karşı gelmek, yasaklananı yapmaktır.”³¹⁵

Kur'an'da daha çok "zenb, ism, fık, isyan" kelimeleriyle ifade edilen günahın büyük ve küçük olabileceği belirtilir. İsm kavramı Kur'an'da 29 kez zikredilmektedir.³¹⁶ İsm kavramıyla ilgili olarak da sözlüklerde şu anlamlar verilmektedir: Öncelikle günah manası bulunmaktadır.³¹⁷ Arapçada zenb (ç. zünub) kelimesi ile ifade edilen günah anlamının dışında ceza ve karşılık bulmak mânâları da vardır.³¹⁸ Ayrıca kaçınılması gereken bir şeydir.³¹⁹

İsm: Basit bir fiil olarak esime, insanın günah denen şeye düşmesi, ism işlemesi demektir; ism şeklindeki masdar, insanı hayır ve sevaptan alıkoyan fiil³²⁰ anlamına gelirken, 'Udvân (düşmanlık) kelimesiyle beraber zikrolunduğunda bil-hassa insanlara yöneltmiş bir günahı gösteren kelime,³²¹ bazen başına bir harf ilâvesiyle, günaha duygu ve psikolojik bir kendini vermişlik halini de tasvir etmektedir. Kelime yalan,³²² içki içme,³²³ kumar,³²⁴ faiz,³²⁵ hüznölendirici ve

315 İzutsu Toshihiko, *İslam Düşüncesinde İmân Kavramı*, çev. Selahaddin Ayaz, İstanbul 1984. s.50.

316 M.F. Abdülbaki, *Mu'cemu'l-Müfrehes*, s.12.

317 Cevheri, İsmail b. Muhammed, *Tâcu'l Luga ve Sıhahu'l Arabiyye*, Dâru'l Kitabi'l Arabiyyi, Mısır, tsz. V, 1857.

318 Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzibu'l Luga, El-Müessesetü'l Misriyyeti'l Ammeti*, Mısır, tsz, XV, 160-161.

319 Zemahserî, Muhammed b. Ömer, *El-Faik fî Garibi'l Hadis*, Daru'l Fikri Littabati ve'n-Nesri, Beyrut, 1993, I, 24.

320 İsfehânî, *el-Müfredat*, Esm md. s. 10; el-Alûsî, *Rûhu'l-Me'âni*, XXVII, 61.

321 Maide, 5/2, 62; Mücadile, 58/8.

322 Nur, 24/11; Şuara, 26/224; Zuhuf, 43/7.

323 Bakara, 2/218.

324 Bakara, 2/218.

325 Bakara, 2/276.

kederlendirici fısıltı,³²⁶ kardeş öldürme,³²⁷ şehadete ihanet,³²⁸ zaruret miktarı yiyecekte haddi aşma,³²⁹ hac menasikinde kusurlu davranış,³³⁰ sahip olunan gücü kötüye kullanma,³³¹ haksız vasiyet³³² ve borçlanma akdinde şehadeti gizleme³³³ gibi anlamlara delâlet eder.

Kur'an'da günaha direkt olarak işaret eden bir diğer kelime de zenb kelimesidir. Günah, hata, kötülük, isaat, itaatsizlik gibi manalara gelen kelime, ma'siye, cürm veya ism'in sinonimi ise de, bu sonuncudan ayrılır. Zira yukarıda da belirttiğimiz gibi, zenb kasdi ve gayrı kasdi günahları gösterirken, "ism" sadece ihtiyari günahları gösterir.³³⁴

İki kelime arasındaki fark ise; ism kelimesi, zenb kelimesinden başlıca şu hususiyetle ayrılır; Zenb kelimesi, hem kasıtlı, hem de kasıtsız olarak işlenen günahı gösterirken, ism kelimesi, özellikle kasıtlı olarak işlenen günahı gösterir.³³⁵

Hz. Peygamber "ism" başkaları tarafından bilinmesi istenilmeyen şeyler olduğunu bildirmiştir; *"İsm, insanlar sana tekrar tekrar fetva verse de, içinde iz bırakan ve göğsünde dolaşan şeydir"*³³⁶ ve *"başkalarının muttali olmasını istemediğin şeydir"*³³⁷ buyurmuştur.

İnsanların işlediği günahlara hiçbir şekilde destek olmamak gerekir. Özellikle onların işlediği günahlara gönülden rıza göstermemek gerekir. Yanlış ve haksız işlerde yardımlaşanlar gerçekte birbirlerine kötülük etmiş sayılırlar.³³⁸

326 Mücadele, 58/8, 9, Taberî, *Câmi'ul Beyân fî Tefsir'il Kur'an*, IX, 250.

327 Maide, 5/29.

328 Maide, 5/107. III, 259; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 1835.

329 Bakara, 2/173.

330 Bakara, 2/203.

331 Bakara, 2/181.

332 Bakara, 2/182.

333 Bakara, 2/283.

334 İsfehânî, *el-Müfredat*, s.331.

335 Kılıç, Sadık, *Kur'an'da Günah Kavramı*, Konya, 1984, s.26, 27.

336 Ahmed ibni Hanbel, *Müsned*, no: 18028, 6/292, Buhari, *Tarih-i Kebir*: no: 432, 1/144.

337 Müslim Birr ve Sıla: 5no: 2553/15, 4/1980, Tirmizi, *Zühd*:52, no: 2389,4/597, Darimi, *Rikak*: 73, no: 687, 2/778,

Ahmed ibni Hanbel, no:17648, 6/198, İbni Ebi Şeybe, *Musannef*: Edep: 2 no: 22, 6/90.

338 Demirci, Kürşat, *DİA*, Yardımlaşma md. c.43, s.332.

Hız. Peygamber şöyle buyurmaktadır; “Yeryüzünde bir kötölük işlendiğı vakit, ona şahid olan bunu takbih (kötü olduğunu teyid) ederse o kötölüğü görmemiş gibi zararından kurtulur. O kötölüğe şahit olmadığı hâlde, işittiğı zaman memnun kalan kimse, sanki şahid olmuş gibi manen zarar görür.”³³⁹

Nefret ve düşmanlık ya her iki insan veya toplum yahut da tek taraftan olur. Bunlar yangın gibidir. Görüldüğü yerde iyiliklerle söndürülmelidir. Yerine dostluk, sevgi ikame edilmelidir. Sevgi ve nefret kalp işidir insanın elinde değildir. Kişinin elinde olan, sevgisizlik ve nefrete sebep olacak söz, iş ve davranışlardan uzak durmasıdır.³⁴⁰

'Fısk' kelimesi hak yoldan ve doğru (sewab) olandan ‘çıkmaq’, bir şeyden ‘sapmaq’, ayrılmak, günah işlemek, zina işlemek gibi anlamlara sahiptir. Kelimenin kökü olan ‘fe-se-qa’ fiili, ‘hurma kabuğundan çıktı’ anlamına gelmektedir. Rağıb el-İsfehâni, bazen az günah işlemekle, bazen de çok günah işlemekle fısk olacağını, fakat genelde, çok işlemekle olacağını ileri sürmektedir. Allah meleklerle, Adem’e secde etmelerini emrettiğı zaman, melekler secde etmişler ama İblis secde etmemiştir. İşte İblis’in bu tutumu fısk adını almaktadır, yani İblis’in "Rabbi’nin emrinden çıkması"dır.³⁴¹ (fe-Feseqa an emri Rabbih)³⁴²

Allah fâsık bir kavimden asla razı olmayacak,³⁴³ tevbelerini kabul etmeyecek, fâsık bir kavmi hidayete erdirmeyecektir³⁴⁴. Çünkü onlar kâfirdirler. Allah ve Resulü’nü inkâr etmektedirler.³⁴⁵

İsyân kelimesi sözlükte "itaatten ayrılmak, söz dinlememek, çoğunluk tarafından onaylanan davranışlara uyum sağlamamak " anlamlarında olup itaatın zıddıdır. İsyân kelimesinin; cünah, vizir, ism, zelle, hatfe, ma'siyet, seyyie, fısk, cürm ve zenb kelimeleriyle yakın anlam ilişkisi vardır. Ebu'l Bekâ isyanı

339 Ebu Davud Süleyman b. Eşas b. İshak Ezda Sicistani, *Süneni Ebu Davud*, Şirketi Mektebeti ve Mabai Mustafa Babi, Hazırlayan; Abdullah Parlıyan, Konya Yay. 1952. Melahim 17, (4345)

340 Doğan, Lütfü, *Sünnetin Işığında İslam Ahlakının Esasları*, Yurt matbacılık, İstanbul, 2004, s.241.

341 İsfehâni, *el-Müfredat*, s.572.

342 Kehf, 18/50.

343 Tevbe, 9/6.

344 Tevbe, 9/80, 24; Maide, 5/108.

345 Tevbe, 9/80; Münafikun, 63/ 6.

yükümlülük getiren belli bir emre karşı çıkmak değil mutlak olarak emre muhalefet olarak tanımlamıştır. Âsi ise yasaklanmış olduğu bir fiili işleyen kimsedir.³⁴⁶

Dinî anlamda isyân; Allah ve Resûlünün emirlerine uymamak, itaat etmemek demektir. Cin suresinin 23. âyetinde, " *Kim Allah'a ve Resûlüne isyân ederse ona, içinde ebedî kalacağı cehennem ateşi vardır*" buyurulmuştur. İsyân kelimesi Kur'ân'da; inkâr etme³⁴⁷, bile bile hakkı kabul etmeme³⁴⁸, azma³⁴⁹, itaatsizlik etme,³⁵⁰ Allah'ın âyetlerini yalanlama³⁵¹, İsm ve udvan³⁵², haddi aşma³⁵³ ve zorba³⁵⁴ kavramları ile birlikte kullanılmıştır.

İslam dini kötülüklerin yayılmasını isteyenleri şiddetli bir azap ile inzar etmektedir: " *İnananlar arasında çirkin şeylerin yayılmasını arzulayan kimseler için dünyada da ahrette de çetin bir ceza vardır.*"³⁵⁵ Yine bir Nebvî öğütte bulunan Hz. Peygamber " *İnsanların kardeşçe yaşamaları için, birbirlerini korkutacak şüphelendirecek hareketlerden kaçınmaları da gerekir*"³⁵⁶ demiştir. Bu hadis mü'minlerin herhangi bir şekilde insanların korku ve tedirginliğine sebep olabilecek tutum ve davranışlardan uzak durması gerektiğine işaret etmektedir.

İslam dini kötülüklerin insanlara duyularak yayılması yerine onların örtülmesini istemiştir. Çünkü kötülükler toplumda anlatıldıkça günahlar insanlar arasında pek normal bir durum haline gelecektir. Bundan dolayı Hz. Peygamber bir hadisi şerifte şöyle buyurmaktadır: " *Bir kul bu dünyada başka bir kulun ayıbını örterse kıyamet gününde de Allah onun ayıbını örter.*"³⁵⁷

346 Topaloğlu, Bekir, *DİA*, Masiyet maddesi, XXVIII, 77.

347 Nisa, 4/42.

348 Hud, 11/59.

349 Tâhâ, 20/121.

350 Hucûrât, 49/7.

351 Nâzi'ât, 79/21.

352 Mücâdele, 58/8-9.

353 Âl-i İmrân, 3/112.

354 Meryem, 19/14.

355 Nur, 24/19.

356 Buhârî, Enbiyâ 54; Müslim, Selam 155.

357 Müslim, Birr 72.

Fucûr teriminin zıddı, takvâ ve birr kelimeleridir: “Biz hiç müttakîlerle, fâcirlere aynı muameleyi yapar mıyız?”³⁵⁸ İnsanın her devirde mutsuzluk sebebi, maddi yoksulluktan önce insanın insana hor bakması ve zulmetmesi olmuştur.³⁵⁹ Bu günah yükleri insanın belini büküğü gibi, ruhlarını da çökertmektedir.

Açık ya da gizli, günahın (her türlüşünden) uzak durulmalıdır.³⁶⁰ Hz. Peygamber; “Allah’ım! Sayende hayatta kaldığım müddetçe mâsiyetten uzak kalmayı kolaylaştırmak suretiyle bana merhamet et” diye dua etmiştir.³⁶¹ Bir günah işlenildiği zaman hemen tevbe edimelidir. Daha sonra o günahın silinmesi için bir iyilik yapılmalıdır. Kur’ân’ı Kerim’de kötülüğün ardından yapılacak olan bir iyiliğin günahları temizleyeceği bildirilmiştir.³⁶²

Bir başka ayette büyük günahlardan ve çirkin işlerden sakınanlar Allah’ın affıyla müjdelendiği; “Ufak tefek kusurları (:lemem) dışında günahın büyüklerinden (kebâiru'l-ism) ve çirkin işlerden (:fevâhiş) sakınanlara, rabbinin affı şüphesiz boldur.”³⁶³ Razi’nin beyanına göre “Kebâir” işleyen kimse için cehennem azabı olduğu beyan olunan günahdır.³⁶⁴

Kur’an’da günah olarak yer alan her türlü fiil beşeri ilişkiyi olumsuz yönde etkilemektedir. Yalan, itibar kaybına neden olur, insana manen de zarar verir ve ruhunu öldürür. Yalan üzerine kurulan ilişki sağlıklı bir biçimde devam edemez ve yalan, toplumda adaletin tesisine de engel olur. İnsanın günahlara aşırı derecede dalması ve onda ısrarı şeklinde ifade edilen fücür, kişinin ahlaki anlamda çöküşünü ifade eder.

İnsan günah işlediğinde suçluluk duygusu hisseder. Suçluluk duygusu kişinin, ulaşmak istediği “ideal ben”i belirleyen içinde büyüüp yetiştiği toplumun norm ve değerleriyle kendisini çatışma halinde hissettiği psikolojik bir durumdur.

358 Sâd, 38/28.

359 Öztürk, Yasar Nuri, *Mevlana ve İnsan*, İstanbul 1993, s. 202.

360 En’âm, 6/120.

361 Tirmizi, Da’avât, 114.

362 Tirmizî, Birr ve Sıla: 55; Ahmed b. Hanbel, Müsned: III, 5; Dârimî, Rikâk: 47.

363 Necm, 53/32.

364 Vehbi, Mehmet, *Hulasatül Beyan fî Tefsiril Kur’ân*, Üçdal Neşriyat, İst. 1969, XIII, 5642.

Hataları sebebiyle kişi kendini, kendi öz ahlakî otoritesi olan vicdanı ve toplum otoritesi tarafından mahkûm edilmiş hisseder. Bu çift mahkeme huzurunda kişi, bunalım ve sıkıntı duyar ve kendinde, suç ve hatasını itiraf etme ve bunları telafi etme veya çöküntülü bir yalnızlıktan kaçıp kurtulmanın baskısını hisseder. Suçluluk ve günahkârlık duygusunda yalnızca işlenen kötülüğün itiraf edilmesiyle yetinilmemektedir. İlave olarak, günahın etkilerini silmek için, gizlice onarıp eski durumuna getirmenin şiddetli bir arzusuna da her zaman rastlanır. Zaten dinî teslimiyet, arınma, tevbe ve hidayete insanı yönlendiren de bu müspet arzudan başkası değildir. Dine dönüş yapan kişilerin birçoğunun bu arzuyu şiddetle yaşadıkları bilinmektedir. Çok şiddetli dayanılmaz bir hal alan suçluluk ve günahkârlık duygusu, tevbe ve pişmanlığa karşı duygusuzluğa, ilgisizliğe, hatta buna sebep olan ahlakî ve dinî değerleri hiçe sayıp, bunlara saldırmaya bile sevk edebilir.³⁶⁵

Kur'an, bu olumsuz durumu eleştirerek her halükarda tevbe edip Allah'ın rahmetine koşmaya çağırır.³⁶⁶ Kur'an insanlara suçluluğun tedavisinde tevbeyi sunmaktadır. Tevbe, günahları affettirir, insanda Allah'ın hoşnutluğu hususunda umudun kuvvetlenmesini sağlar ve bu sayede de stresinin etkisi hafifler. Sonra tevbe genellikle insanın başka bir sefer hata ve günaha düşmeyecek derecede kendisini ıslah etmesini, dengeli olmasını sağlamakta ve bu durum, insanın kendisine karşı takdir duygusunun artmasına, güvenin çoğalmasına, kendisinden hoşlanmasına yardımcı olmaktadır. Bu da, kişinin nefsinde güven ve dinginliğin hâkim olmasını sağlamaktadır.³⁶⁷

İslam fıtrat dinidir. İslam'da insanın günah işleyebileceği kabul edilmiş ve bundan korunma ve kurtulma yolları insana öğretilmiştir. Nitekim bu hususta Hz. Peygamber; "Günahtan tam dönen ve tövbe eden, o günahı hiç işlememiş gibidir"³⁶⁸ buyurur.

365 Hökelekli, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, Ankara Okulu yay. Ank.2002. s. 104-106.

366 Bakara, 2/222; Nisâ, 4/26-27; A'râf, 7/175-176; Hicr, 15/56; Zümer, 39/53.

367 Necati, M.Osman, *Kur'an ve Psikoloji*, Fecr Yay. Ankara, 1998, s.264.

368 Canan, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi (Kütüb-i Sitte)*, Akçağ Yay, İst., trs, III, 394; XVII, 628.

Yüce Allah kullarını tövbeye çağırmakta ve şöyle buyurmaktadır: “*Ey iman edenler! Hepiniz Allah'a tövbe ediniz ki, felah bulasınız.*”³⁶⁹ Bir başka ayette de Allah'ın rahmetinden ümit kesilmemesi gerektiği ve Allah'ın bütün günahları bağışlayacağı bildirilmiştir.³⁷⁰

Kur'an'a göre toplumların yozlaşmasına hatta helakine neden olan büyük zulümlerden biri, ekonomik refahtan kaynaklanan azgınlık ve şımarıklıktır. Hz. Peygamber; “*Vallahi, sizin hakkınızda korktuğum şey, benden sonra Allah'a ortak koşmanız, tekrar müşrik olmanız değildir. Fakat sizin hesabınıza korktuğum şey, dünya uğrunda aranızda rekabete düşmenizdir*” buyurarak böyle bir tehlike hakkında ümmetini uyarmıştır.³⁷¹

Zulüm, z-l-m kökünden gelmektedir. Z-l-m'nin anlamı, haddi aşmak ve bir başkasının hakkını ihlal etmektir.³⁷² Zulüm insan ile Allah arasında düşünüldüğünde küfür, şirk ve nifaktır. Lokman suresi 13. ayette şirkin zulüm olduğu bildirilmiştir.³⁷³ Zulüm kelimesi Kur'ân'da En'âm suresi 82. ayette şirk manasında geçmektedir. Bakara suresi 231. ayette ise şirkin haricindeki günahlar olarak geçmektedir. Bir de insanın insana zulmetmesi olarak kullanılmıştır. Şurâ suresi 40. ayette ise bu manada geçmiştir.³⁷⁴ Zulüm, sonunda sahibine dönmektedir.³⁷⁵

Kul günah işlemekle kendisine zulüm etmiş olur. Kulun gûnahtan tevbe etmesi de kendisine yaptığı bir iyiliktir. Yüce Allah bu konuda şöyle buyurmaktadır; “*Kim bir günah kazanırsa onu ancak kendi aleyhine kazanmış olur. Allah her şeyi bilicidir, büyük hikmet sahibidir.*”³⁷⁶

369 Nur, 24/31.

370 Zümer, 39/53.

371 Askalani, Ahmed bin Ali bin Hacer Ebu'l Fadl, *Feth El-Bâri Şerhu Sahihu Buhari*, Kitab El-cenaiz, Daru'l Fikr, 1343, III, 209.

372 İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahaddin Ayaz. Pınar yay. İstanbul, 1984, s. 221-222.

373 Zebîdi, Tâcu'l Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs, XXXIII, 33.

374 Mukâtil bin Süleyman, *el-Vucûh ve'n-Nazâir*, Haz. Ali Özek, İlmi Neşriyat, İstanbul, 1993, s.35.

375 Abdi Rabbih, Muhammed bin Ahmed, *Ikdu'l Ferîd*, Dâru'l Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, III, 70.

376 Nisa, 4/111.

En'âm suresi 151. ayette ise nelerin günah olduğu mü'minlerin dikkatine sunulmaktadır; “*De ki: Gelin size Rabbinizin neleri haram kıldığını okuyayım: O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın, anne-babaya iyilik edin, yoksulluk-endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. -Sizin de, onların da rızıklarını biz vermekteyiz- Çirkin-kötülüklerin açığına ve gizli olanına yaklaşmayın. Hakka dayalı olma dışında, Allah'ın (öldürülmesini) haram kıldığı kimseyi öldürmeyin. İşte bunlarla size tavsiye (emr) etti; umulur ki akıl erdirirsiniz.*”³⁷⁷

Kur'an'ın iki yerinde³⁷⁸ gûnahtan kebâir olarak bahsolunur. Bunlar; kebâiru'l-ism ve ismün kebirün şeklindedir.

Her iki yerde de “nesil” ile ilgili kötülüklerin dışındakiler kastolunurken, Necm suresi 32. ayette buna ilâveten küçük günahlara -lemem- mukabil olarak zikrolunmuştur. İsm'in kebâirinden murad ise, hakkında bir vaîd bulunan veya büyük bir cezayı mûcib olan gûnahtır.³⁷⁹

En'âm suresinin 120. ayetinde ise, ism'in zahir ve batınından bahsolunarak, bundan kaçınılması emrolunmaktadır. Rivayetler bunun manasını, açıkta ve gizlice yapılan zinaya hasrederlerse de³⁸⁰, biz şöyle de anlayabiliriz günahlığı açık olanlar, günahlığı gizli olanlar veya gizli bir sebebe binaen günah olanlar.³⁸¹ Yahut da fiziki günahlar, psikolojik günahlar olarak da ayırabiliriz.

İsm kelimesi, Ahzab suresinin 58. ayetinde mubîn olarak vasıflandırılırken, insanların, ilgileri olmayan şeylerden dolayı rahatsız edilmeleri konu alınmakta, bu da şeksiz şüphesiz bir günah olarak belirtilmektedir.³⁸² Keza Nisa suresi 112. ayette, aşağı yukarı aynı şeyler ve form görülmektedir.³⁸³ Bu ayette, ism aynı

377 En'âm, 6/151.

378 Bakara, 2/219; Necm, 53/32.

379 Tabersî, Ebu Ali Fazl b. Hasan b. Fazl, *Mecme'u'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Daru'l Ulum, Beyrut, 2006, IX, 181; Alûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XXV, 46; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 4607.

380 Nesefî, Abdullah İbni Ahmed İbni Muhammed, *Medârikût Tenzîl ve Hakaikut Te'vil*, Daru'l Marife, Beyrut, 2008, I, 501; el-Alûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, VIII, 15.

381 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 2039.

382 Nesefî, *Medârik*, III, 79.

383 Alûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, V, 142.

şekilde vasıflandırılırken, zevcenin malî hakkına tecavüz ve bir iftira ile irtibatlı kılınmıştır.³⁸⁴

Allah'a karşı işlenen günahı gösterirken, şirk koşmak suretiyle O'na iftira etmeye “ism'en azîma”³⁸⁵ ve ehl-i kitabın, Allah katında temiz, makbul kullar olduğunu iddia etmeleri de iftira hükmüyle yalanlanırken, bu yaptıklarına da “ism'en mubîna”³⁸⁶ denilmiştir. Bu iki ifade tarzının başka bir yerde “dalal be'id”³⁸⁷ olarak daha da açıklandığını görmekteyiz. Böylece ism'en 'azim ve ism'en mubîn ile kesin ve apaçık, hüccet olmasına rağmen inanılmama söz konusu olduğundan³⁸⁸, sapıklığın en doruk noktası olduğuna işaret edilmiştir.

Bu kökten gelen esâm ceza,³⁸⁹ takat getirilemeyecek derecede sert bir müeyyideyi³⁹⁰ gösterir. Tefîl vezninde (tesîm) masdar olarak iki yerde bulunan kelime,³⁹¹ her iki yerde de ahiret yaşantısından bir form yansıtıp, cennet içeceğini içtiklerinde, mü'minlerin dünyadaki gibi birbirlerine günah nisbet etmeyeceklerini,³⁹² gösterdiği gibi, içkiyle alâkalı olarak bu sebeple birbirleriyle çekişmeyeceklerini ya da bundan ötürü günah işlemiş olmayacaklarını³⁹³ da gösterir. Veyahutta muhteva, içkiye bağlı olmaksızın edebe mugayir söz ve hezeyan duymayacakları³⁹⁴ şeklindedir.

Genellikle âsim³⁹⁵ ve esim³⁹⁶ sigaları bu kökten türeyen ism-i faillerdir ve günahkârları gösterirler. Esîm: Duhan suresi 44. ayette esim, azabın en acıklısına uğrayacak olan kâfirdir.

384 Neseî, *Medârik*, I, 20; Alûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, IV, 244.

385 Nisa, 4/48.

386 Nisa, 4/50.

387 Nisa, 4/116.

388 Alûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, V, 148.

389 Tabersî, *Mücm'e'u'l-beyân*, VII, 179; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 3610.

390 Alûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XIX, 48; farklı görüşler için bkz. en-Neseî, *Medârik*, II, 554.

391 Tur, 52/23; Vakıa, 56/25.

392 Tabersî, *Mecme'u'l-beyân*, IX, 166, 217; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 4706.

393 Neseî, *Medârik*, III, 427.

394 Neseî, *Medârik*, III, 465.

395 Bakara, 2/283; Maide, 5/106; İnsan, 76/24.

396 Bakara, 2/276; Nisa, 4/107; Şuara, 26/222; Duhan, 44/44; Kalem, 68/12; Mutaîfin, 83/12.

Keffâr-esîm: Bakara suresi 275. ayetinde ribayi helâl görmek suretiyle, Allah'ın nimetlerini gizleyen, azgınlığına dalıp, ribâ'yi yemeye devam eden kimse!³⁹⁷ Keffâr, mübalağalı sîga olup, küfürde çok ileri giden, âdeta içine gömülüp onu kendine âdet edinen kimseyi gösterir.³⁹⁸ Esim ise, günah işlemekte devam eden, çok günah işleyen kimseye denilmektedir.³⁹⁹

Havvân-esîm: Havvân-esim, yani pek hain ve pek günahkâr, ya da hıyanetten sakınmayan ve gûnahtan çekinmeyen! Gûnahta ısrar eden demektir.⁴⁰⁰ Nisa suresi 107. ayetinde esas itibariyle nifâk ile aynı mânaya gelen hıyâne teâlluku yönüyle ondan ayrılırken, ahde ve emanete hürmetsizliği gösterir. Kur'an-ı Kerîm'de onbeş yerde kullanılmış olup, yaklaşık olarak hep bu mânadadır. Nisa suresi 107. ayetinde emanete riayet etmeyen Benî Ubeyrik kabilesinin, günah ve hıyanete çok düşkün olduklarını ifade etmek için de iki vasfı birden kullanılmıştır.

Mu'tedin-esîm: Kur'an-ı Kerîm'deki iki yerde geçen bu ifade, haksızlıkta ölçüyü aşmayı gösteren mu'ted'in vasfıyla, mübalağalı kök anlamına uygun olarak günahı çok, arzularının esiri olmuş kişiyi gösteren esîm vasfından oluşturulmuştur.⁴⁰¹

Effâk-esîm: Affâk, söylediklerinin doğruluğunu düşünmeden, sorumsuz bir şekilde ağzına geleni söyleyen kişidir.”⁴⁰² Bu kelime çok yalan söyleyen günahkar demektir.⁴⁰³

Hız. Peygamber âdemoğlunun hepsi günah işleyebileceğini ve günah işleyenlerin en hayırlısının ise tevbe edenler olduğunu bildirmiştir.⁴⁰⁴ Kendisinin dahi her gün Allah'tan yüz defa bağışlanma istediğini haber vermektedir.⁴⁰⁵

397 Kamer, 54/26.

398 Alûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, III, 52.

399 Razî, *et-Tefsîru'l-kebîr*, VII, 96.

400 Şihabuddîn Ahmed bin Muhammed bin Imâd, *Et-Tıbyan fî Tefsîru Ğarîbi'l Kur'ân*, s.143.

401 Alûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XXIX, 27.

402 İzutsu, *Kur'an'da Allah ve insan*, çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniv. Yay. 1975. s. 162.

403 Şihabuddîn Ahmed bin Muhammed bin Imâd, *Et-Tıbyan fî Tefsîru Ğarîbi'l Kur'ân*, s.293.

404 Tirmizi, *Kıyame*, 49; Müsned, III, 198.

405 İbn Mace, *Süneni İbn Mace Terc. Ve Şerhi*, Kahraman Yay. Terc. Haydar Hatipoğlu, İst. 1983. Edep, 57, IX, 605; Müsned, V, 394.

Yüce Allah Kuran’da zandan kaçınmayı emretmektedir.⁴⁰⁶ Hz. Peygamber de kötü zandan uzak durmaları için ümmetini uyarmıştır; *“Zan ve kötü tahminden daima uzak durunuz çünkü sözlerin en yalanı kötü zan ve tahminlerdir.”*⁴⁰⁷

Melekler insanların söylediği her sözü kaydetmektedirler.⁴⁰⁸ Hz. Peygamber bu hususta da ümmetini uyarmıştır; *“İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında gözetleyen, dediklerini zapteden bir melek hazır bulunmasın.”*⁴⁰⁹

Bunun bilincinde olan mü’min düşünerek konuşmalı ve konuştuğu zaman da hiç kimsenin kalbini kırmamalıdır. Mü’min bilmediği şeyler hakkında konuşmamalı ve araştırmamalıdır. Kesin bilgiye dayanmadan zan ile hareket edilmemelidir. Çünkü tüm azalar işlediklerinden sorumludur. Allah Teâlâ azaların bu sorumluluğun gereği olarak ahirette hesaba çekileceklerini bildirmiştir; *“Bilmediğin şeyin ardına düşme, çünkü kulak, göz ve kalp, hepsi sorumludur. Kıyamette sorguya çekilecektir.”*⁴¹⁰

Günahlar işlendikleri kişiler bakımından; Allah’a karşı işlenen günah, insanlara karşı işlenen günah ve insanın kendisine karşı işlediği günah olmak üzere üçe ayrılabilir.⁴¹¹

a) Allah’a karşı işlenen günah: Kur’an-ı Kerim’de Allah’a karşı günahı belirten birçok ayet vardır. Şirk ve küfür, Allah’a karşı işlenen günahların başında gelir.

b) İnsanlara karşı işlenen günah: Bu tür günahlar genellikle kul hakkı ile ilgili günahlardır.

Kur’an-ı Kerim’de, insanlara karşı işlenen günahlar, Allah’a karşı işlenen günahlardan daha çeşitli olup, bu tür günahlar kendisine haksızlık yapılanın rızası olmadıkça Allah tarafından kesinlikle bağışlanmaz.⁴¹²

406 Hucurat, 49/12.

407 Ebû Dâvûd, Edeb: 37.

408 İnfitar, 82/11; Kaf, 50/18

409 Kaf, 50/18.

410 İsra, 17/36.

411 Bebek, Adil, DİA, Günah maddesi, XIV, 283.

412 Ebû Tâlib el-Mekkî, Kûtu’l-Kulûb, çev. Yakup Çiçek-Dilaver Selvi, Semerkand Yay. İstanbul, 1992, II, 309.

c) Kişinin kendisine karşı işlediği günah: Günahların kötü akıbeti bizzat yapanları ve buna sebep olanları ilgilendirdiği için, sonuçta insanlar günahları bizzatihî kendi aleyhlerine işlemiş olmaktadır.

Dolayısıyla Kur'an'da insanın günah işlemek suretiyle kendi nefsinin tehlikeye atmaması istenmektedir.⁴¹³

Kişinin kendi nefsinin karşı günah işlemesi, selim fitratını bozması demek olup, Kur'an-ı Kerim'de "kendine zulmetme" tabiriyle ifade edilmiştir.⁴¹⁴ Hz. Peygamber haramla beslenip büyüyen hiçbir can cennete giremeyecektir buyurmuştur.⁴¹⁵

İnsanlar dünya hayatında imtihana tâbi tutulacaklardır.⁴¹⁶ Ayrıca Hz. Peygamber ölünceye kadar mü'minlerden musîbet eksik olmayacağını haber vermiştir; *"Mü'min erkek ve kadınların nefsinde, çocuklarında ve mallarında bela eksik olmayacaktır ki, Allah'a kavuştuklarında üzerlerinde bir günah kalmasın."*⁴¹⁷

b) Udvan

"Adâvet", zulmetmek, haklılık sınırını aşmak gibi anlamlara gelip "adv" kökünden türemiş olup genellikle "sadâkatin zıddı" olarak kullanılmaktadır. Râgıb el-İsfahânî, ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a adlı eserinde "adûv/düşman" terimini, "başkasına zarar vermek için fırsat gözleyen, onun iyiliğine olan işlerin aksini yapmak için çalışan kişi" şeklinde tanımlamıştır. Udvan Allah'ın belirlediği sınırları aşmaktır.⁴¹⁸ Udvan "فعلان" veznindedir. Udvan "سبيل" yol⁴¹⁹ ve zulüm manasına da gelmektedir.⁴²⁰ Maide suresi 2. ayette geçen udvan kelimesiyle zulüm ve ma'siyette yardımlaşma yasaklanmıştır.⁴²¹

413 Bakara, 2/195.

414 Bakara, 2/57; Al-i İmran, 3/117, 135; Tevbe, 9/70; Ankebût, 29/40.

415 Tirmizi, Salat 433 ; Müsned III, 321.

416 Mülk, 67/2.

417 Tirmizi, Kitabu'z Züh'd (IV, 602) 37.

418 Çağrı, Mustafa, *DİA*, Düşmanlık maddesi, X, 52.

419 Yahya bin Sellam, *Tesârif Tefsîru'l Kur'ân Minmeş-tebehet Esmâuhu ve Tesarrafet Meâniyyehu*, Müessesetü'l Beyti'l Melekiyyeti li'l-Fikri'l-İslamiyye, Amman, 2008, s. 253.

420 Hâkim Tirmizi, *Tahsilü Nezâiru'l Kur'ân*, Matbaatü's-Seâd, Kahire, 1969, s.99.

421 Ezherî, Ebu Mansur Muhammed bin Ahmed, *Tezhîbu'l-Luğa*, III, 109.

Kur'ân-ı Kerim'de adâvet; meveddet, uhuvvet, velî, halîl ve takvâ kelimelerinin zıttını ifade eden bir manada kullanılmıştır. Adâvet'in Türkçe karşılığı "düşmanlık"tır. Farsçada, diğer insanlara karşı kötü niyet besleyen, kötü kalpli kişi anlamındaki "düşman"dan (düşmen) Türkçeye geçmiştir.

Udvan kelimesiyle zulmün ve günahların tamamından nehyedilme vardır. İntikam ve düşmanlıkta yardımlaşma da yasaklanmıştır.⁴²² Ayrıca "udvan" çoğunlukla insanlara karşı işlenmektedir.⁴²³

Râgıb'a göre, düşman iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Gizli olarak ve aşikâr bir şekilde çıkar. Gizli düşmanların büyüğü olan şeytan, bütün düşmanlıkların sebebi olan asıl düşmandır. İkinci gizli düşman, sürekli kötülüğü emreden⁴²⁴ "nefis" yani, hevâ, insani arzular ve ihtiraslardır. İsfahânî, ölçüyü aşan öfkeyi de gizli düşman diye nitelendirir.⁴²⁵ İnsanın bariz düşmanı ise tabiatında az çok saldırganlık, kıskançlık, bencillik gibi olumsuz duygular barındıran insandır. Bazı insanlar bu duyguların tesiriyle başkalarına karşı düşmanca davranırlar. Kur'an'ın "insan şeytanlar"⁴²⁶ dediği de bu kişilerdir.

Haramları işlemek sadece kişinin kendisine zarar vermekle kalmaz tüm topluma da zarar verir. Mesela içki, kumar, şans oyunları gibi haramlara harcanan paralar topluca değerlendirildiğinde makro ve mikro ekonomiye de zarar verir. Bu israflar topluca düşünüldüğünde birçok insan için iş imkanı olması amacıyla fabrikalara dönüşebilir. Ya da tüm toplumun refah seviyesinin artmasına vesile olabilecektir. Şeytan bu haramlarla insanların arasına düşmanlık ve kin sokarak insanların birbirinden uzaklaşmasına sebep olur.⁴²⁷

İşlenen günahlar insanın kendi benliğinde içsel bir psikolojik etki meydana getirmektedir. Bu durumun kişide oluşturduğu ruhsal halin dışa yansımaları ile

422 Âlûsî, Şehâbeddin Mahmud, *Ruhu'l Meânî fî Tefsiri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesani*, Daru't-Turasü'l-Arabiyy, Lübnan, trs, VI, 57.

423 Kelbi, Muhammed bin Ahmed bin Cezzî, *et-Teshîl Liulumi't-Tenzil*, Daru'l Kutubi'l Arabiyy, Beyrut, 1995, I, 224.

424 Yûsuf, 12/53.

425 Çağrı, Mustafa, *DİA*, Düşmanlık maddesi, X, 52.

426 En'âm, 6/112.

427 Maide, 5/90-91.

toplumda birbirine karşı olumsuz tavırlar sergileyen insanlar meydana getirmektedir.

Hiz. Peygamber “Şerrinden insanların sakındığı kişi gerçekten kötü insanlardandır”⁴²⁸ demiştir. Müslüman, bırakın başkasına zarar vermeyi diğer insanlara haset edemez, kin ve nefret duyamaz.⁴²⁹ Hiç kimseyi aldatamaz.⁴³⁰ Hiz. Peygamber bütün bunlarla güvenilir bir toplum oluşturmayı amaçlamıştır.

Şeytan müslümanların kendisinin yoluna tamamen uyacaklarını beklememektedir. Ancak onların aralarını açmak ve birbirlerine düşürmekte ümidi devam etmektedir.⁴³¹ Bu maksatla insanların arasına düşmanlık sokmak için çeşitli yolları denemektedir. Bunlardan birkaçını burada inceleyelim

Gıybet ve dedikodu yaparak insanların arkasından konuşmak onların arasının açılıp aralarında düşmanlık olmasına vesile olur. Bu durum toplumda fitne çıkmasına sebep olur. Fitne ise adam öldürmekten daha tehlikelidir.⁴³² Koğucu ve arabozucu kimse cennete giremez.⁴³³

Kumar, içki, gıybet, insanlar arasında laf taşımak, bozgunculuk vb. kötülüklerin haram kılınmalarının bir hikmeti de bu gibi şeylerin insanlar arasında düşmanlıklara, nefrete yol açmaları, insanları Allah’ı anmaktan alıkoymalarıdır.⁴³⁴

Zulüm, kişinin kendi sınırlarını aşarak ve hakkı olmayan bir şeyi yapması anlamında adaletsizce davranmasıdır. Kur’an’a göre insan belli bir bilgiye sahip olsa da bildiği hakikatlerin zıddını yapıyorsa o insan cahildir. “Zulüm, haksızlık yaratılış maksadını aşarak yaşayıp kıyamet gününde karanlıklar içersinde kalmak demektir.”⁴³⁵

428 Malik bin Enes, *Muvatta*, Hüsnü’l-Hulk, 4. İstanbul, 1992, II, s. 903.

429 Müslim, Birr 32; bk. Buhârî, Edeb 57; Ebû Dâvûd, Edeb 47; Tirmizî, Birr 24.

430 Müslim, İmân, 164; Ebû Dâvûd, Büyû’, 50; Tirmizî Büyû’, 72.

431 Müslim, Birr ve Sıla: 7.

432 Bakara, 2/191.

433 Ebû Dâvûd, Edeb: 33.

434 Maide, 5/91.

435 Müslim, Birr ve Sıla: 10.

Düşmanlık ise, Allah'ın dininiz konusunda size gösterdiği hududu aşmaktır. Siz ve sizden başkaları hakkında koymuş olduğu farzları tecavüz etmektir.⁴³⁶ Düşmanlık kötü bir şeydir. İnsanları birbirinden ayırır. Birbirleriyle çatışmalarına sebep olur hatta birbirlerini öldürmelerine bile sebep olur. Bu durum sadece kişileri etkilemez tüm toplumu etkiler. Düşmanlıkta ısrar etmek günah olarak kişiye yetecektir.⁴³⁷

Buğz, şayet Allah rızası için olursa bunda bir sakınca yoktur ve câizdir. Hz. Peygamber, Allah için seven ve Allah için buğz edenin imanını kemâle ulaştırmış olacağını söyler.⁴³⁸

Nu'mân İbni Beşîr radiyallahu anhümâ'dan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber, şöyle buyurdu: *"Allah'ın çizdiği sınırları aşmayarak orada duranlarla bu sınırları aşıp ihlâl edenler, bir gemiye binmek üzere kur'a çeken topluluğa benzerler. Onlardan bir kısmı geminin üst katına, bir kısmı da alt katına yerleşmişlerdi. Alt kattakiler su almak istediklerinde üst kattakilerin yanından geçiyorlardı. Alt katta oturanlar: Hissemize düşen yerden bir delik açsak, üst katımızda oturanlara eziyet vermemiş oluruz, dediler. Şayet üstte oturanlar, bu isteklerini yerine getirmek için alttakileri serbest bırakırlarsa, hepsi birlikte batır helâk olurlar. Eğer bunu önlerlerse, hem kendileri kurtulur, hem de onları kurtarmış olurlar."*⁴³⁹ Kâfirler birbirinin dostları, yardımcılarıdır. Eğer, Allah Teâlâ'nın emirlerini yerine getirmez, kendi aranızda dost olmazsanız, yeryüzünde, kargaşa, fitne ve büyük fesat çıkar.⁴⁴⁰ Mü'minler kendi arasında sıkı bir dostluk sergilemelidir. Bu sayede elde edeceği gücü müslümanların yararına kullanmalıdır. Aksi hâlde güç zalimlerin eline geçer ve bu gücü şerre kullanırlar. Ortaya çıkacak olan fesat mü'minlerin birbirine düşman olmalarına sebep olur.

436 İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail İmadu'd-Din İbn Ömer İbn Kesir İbn Davud İbn Kesir el-Dımaşkî el-Kureysî', *Hadislerle Kur'an- ı Kerim Tefsiri*, Çev: Prof. Dr. Bekir Karlığa/ Bedrettin Çetiner, Çağrı Yay. İst. 1987. V, 2088.

437 Tirmizi, Biri, 58.

438 Ebû Dâvûd, Sünnet 15; Tirmizî, Kıyâmet 60.

439 Ebû Dâvûd, Sünnet 15; Tirmizî, Kıyâmet 60.

440 Enfal, 8/73.

H. Peygamber “Bir müslümana kardeşini üç geceden fazla terk etmesi helâl değildir. Birbirlerine karşı gelirler; o yüz çevirir; bu da yüz çevirir. Bunların hayırlısı, baştan selâm verendir buyurmuştur.”⁴⁴¹

Bize Kuteybe b. Saîd, Mâlik b. Enes'ten, ona okunanlar meyanında Süheyl'den, o da babasından, o da Ebû Hüreyre'den naklen rivayet etti ki, H. Peygamber şöyle buyurmuşlar: “Cennet kapıları pazartesi ve perşembe günleri açılır. Ve Allah'a hiç bir şeyi şerik koştımayan her kula (günahları) mağfiret buyrulur. Yalnız din kardeşi ile aralarında düşmanlık bulunan kimse müstesna! (Onlar hakkında) şu iki kişiye barışınca kadar mühlet verin! denilir.”⁴⁴²

c) İsm ve udvanda adem-i teâvün

İslam dini iyiliğin sadece yapılmasını emretmemiş iyiliğe yardım edilmesinde sevabı olacağını, kötülüğe yardım edenin de günahı olacağını bildirmiştir. Mü'minlere günah ve peygambere karşı gelme hususunda gizli konuşmak yasaklanmıştır. Ancak iyilik ve Takvâ konusunda gizli konuşmaya müsaade edilmiştir; “Ey iman edenler! Aranızda gizli konuşacağınız zaman günahı, düşmanlığı ve peygambere karşı gelmeyi fısıldamayın; iyilik ve takvâyı konuşun. Huzurunda toplanacağınız Allah'tan korkun”.⁴⁴³

H. Peygamber iyiliğe veya kötülüğe yardımcı olanların ondan bir payı olduğunu haber vererek şöyle buyurmuştur; “Kim iyi bir işe aracılık ederse onun da o işten bir nasibi olur. Kim iyi bir işe aracılık ederse onun da o işten bir nasibi olur. Kim kötü bir işe aracılık ederse onun da ondan bir payı olur. Allah her şeyin karşılığını vericidir.”⁴⁴⁴

Tirmizi Şu'be'den, İbn-i Mace, İshak bin Yunus'tan ve ikisi beraberce Âmeş'ten şu hadisi rivayet etmiştir: “Kim ki hidayete davet ederse, o hidayete tabi' olanların ecirleri kadar onun defterine ecir yazılır. Kıyamet gününe kadar da böyle

441 Buhâri, Edeb, 62, İsti'zan, 9; Müslim, Birr, 23, 24, 28.

442 Müslim, Birr, 34,36; Ebu Davûd, Edeb, 47; Taberânî, Süleymân bin Ahmed bin Eyyub bin Mutayr eş-Şâmi el-Lahmi, el-Mu'cemü'l-Evsat, Kahire, 1415. Husnû'l Halk, 17,18; Müsned, II, 389, 400.

443 Mücadele, 58/9.

444 Nisa, 4/85.

devam edip gider. Onların ecrinden hiçbir şey eksilmez. Ve onun defterine de ecirleri kadar ecir yazılır. Delâlete davet eden ise, kıyamete kadar onun sapıklığına tâbi olup günah işleyenlerin günahı kadar defterine günâh yazılır ve işleyenlerin günahlarından da hiçbir şey eksilmez.” Başka bir hadiste “Zalim bir kişi ile beraber ve ona yardım etmek maksadiyle yürüyen ve onun zalim olduğunu bildiği hâlde bunu yapan bir kimse, İslam'dan çıkmıştır”⁴⁴⁵ buyrulmaktadır.

Yine Hz. Peygamber'den öğrendiğimiz bir başka ahlak ilkesinde koğucu ve arabozucu kimselerin de cennete giremeyeceğidir.⁴⁴⁶

Hz. Peygamber bir başka hadislerinde ise, sövüşen kimselerin şeytân olduğunu bildirmiştir. Ahmed b. Hanbel'in naklettiği bir hadiste Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurmuşlardır: “Sövüşmeye devam ettikleri müddetçe sövüşen iki kişinin günâhı, eğer mazlum kişi haddi aşmazsa, sövmeye ilk başlayanındır. Sövüşenler birbirini cahillik ve yalancılıkla suçlayan iki şeytândır.”⁴⁴⁷

Bu sebeple, müslüman kötü şeyler söylemez, ağzından çirkin sözler kaçırılmaz. Doğru ve güzel olan şeyleri konuşur, mü'minler de bunları dinler ve sözün en güzeline tâbi olurlar. İşte bu Kur'ânî ahlâktır.⁴⁴⁸

Hz. Peygamber de; ‘Ne kendine ne de bir başkasına zarar vermek, yapılan zarara da zararlar karşılık vermek yoktur’⁴⁴⁹ buyurmuş ve zarar verenin lanetlendiğini ve ilahi rahmetten uzak olacağını haber vermiştir.⁴⁵⁰ İnsanlara zarar vermekten şiddetle kaçınılmalıdır. Çünkü Allah zarar veren kimseyi zarara, güçlük çıkaranı da güçlüklerle sevk eder⁴⁵¹ ve insanları incitenlerin yeri cehennemdir.⁴⁵² Eğer verilen zarar insanların canına verilirse o takdirde bütün insanlara zarar verilmiş gibi karşılık görür.⁴⁵³

445 Suyuti, *Durul-Mensur* II, 256 ve İbn Kesir, II, 477.

446 Ebû Dâvûd, Edeb: 33.

447 Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 266.

448 Zümer, 39/18.

449 İbn Mace, ‘Ahkam’, 17, VI, s.414; Malik, ‘Akdiye’, 31.

450 Ebû Dâvûd, Akdiye: 51; İbn Mâce: Ahkam: 33, VI, 473.

451 Ebû Dâvûd, Akdiye: 51; İbn Mâce: Ahkam: 33, VI, 473.

452 Ahmed b. Hanbel, Müsned: 10108.

453 Mâide, 5/32.

İslam ahlakı ile ahlaklanmak tüm mü'minlerin en mühim arzusudur. İslam ahlakı da Hz. Peygamberin ahlakı ile ahlaklanmaktır. O'nun ahlakı ise Kur'ân'dır. Burada peygamberimizin ahlakından birkaç örnek zikrederim. Efendimiz nazik, hoşgörülü ve affedici bir kişiydi.⁴⁵⁴ Asla kaba birisi değildi ve münakaşa etmezdi. Münakaşayı terk edenlere cennette köşk verileceğini müjdelemiştir.⁴⁵⁵ Hatta öfkelenen bir kişiyi öfkelenme diye uyarmış⁴⁵⁶ ve öfkesini yenenlere cennette huriler verileceğini müjdelemiştir.⁴⁵⁷

İbn Abbâs'dan rivâyete göre, Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *“Kardeşinle tartışmaya girme, onunla kırıcı şekilde şakalaşma ve yerine getiremeyeceğin sözü ona verme.”*⁴⁵⁸

Burada zikrettiğimiz hadislerden ortaya çıkan sonuç müslümanların bırakın başkalarına zarar vermeyi, hiç kimseyle tartışmamaları, münakaşa etmemeleri ve kötü sözlerden dahi uzak durmaları istenmektedir. Bu da İslam dininin barış, hoşgörü ve nezaket dini olduğunu göstermektedir.

454 Buhârî, Edeb: 27.

455 İbn Mâce, Mukaddime: 5, I, 61.

456 Buhârî, Edeb: 51.

457 Ebû Dâvûd, Edeb: 47; İbn Mâce: Zühd: 16, X, 459.

458 Tirmizi, Birr, 57.

İKİNCİ BÖLÜM

İSLAMDA TEÂVÜNÜN TASNİFİ VE BOYUTLARI

A) KONUSU BAKIMINDAN TEÂVÜNÜN SINIFLANDIRILMASI

Yardımlaşmanın birçok çeşidi vardır. Maddi yardımlaşma ve manevi yardımlaşma olarak iki ana başlık altında inceleyebiliriz. Muhtaç bir kişiye sadaka vermek yardım olduğu gibi, bizden bilgi isteyene doğru bilgiyi aktarmakta bir yardımdır. Zulüm ve haksızlık karşısında mazlumu korumak yardım olduğu gibi; zalime engel olmak da yardımdır. Burada inceleyeceğimiz ayet ve hadislerle yardımın ne kadar geniş bir perspektifle değerlendirildiğini göreceğiz. Bu bölümde bugün insanlığın ve müslümanların maddi sıkıntılarından çok manevi bunalımlarının olduğunu ve bunların çözümü hususunda yapılması gerekenlerle ilgili çözüm yolları üzerinde durulacaktır.

a) Maddi teâvün

Allah'ın kimini zengin kimini fakir kılması dünya işlerinin aksamadan yürüyebilmesi için zaruri bir taksimdir. Hiç kimse ileride kendisine ne kadar taksim edileceğinden habersizdir. Bu sebeple herkes çalışıp mücadele etmek zorundadır. Toplumda çok farklı görevler vardır. Yapılan her işin ücretinin aynı olması mümkün değildir. Hepsinin ücreti aynı olsa herkes hafif olan görevi isterdi ve hayat nizamı bozulur, yaşamak imkânsız olurdu.

İslam fakirliği, çözümü gereken bir problem, çözmek için mücadele edilmesi ve tedavisi gerekli olan tehlikeli bir afet sayar.⁴⁵⁹ Bu problemin çözümü için bazı maddi ibadetler emredilmiştir. Bunların başında da zekât ibadeti gelmektedir.

459 Kardavi, Yusuf, *Fakirlik problemi karşısında İslam*, çev. Abdulvehhab Öztürk, Nur Yay. Ankara, 1975. s.50.

Zekât, Kur'an'da 32 ayette geçmektedir. Sadaka da çoğunlukla zekât manasında kullanılmaktadır. Bunlardan bir tanesi konumuzla ilişkili olan şu ayettir: "Namazı ikame edin (hakkıyla kılın), zekâtı verin, rükû edenlerle beraber rükû edin."⁴⁶⁰ Bütün peygamberlerin ümmetlerine farz kılınmış olan zekat bu ayetle bize de farz kılınmıştır.

Sözlükte artmak, çoğalmak, temizlemek, bereket gibi manalara gelen zekât, terim olarak dini ölçülere göre zengin sayılan müslümanların, malının belli bir kısmını, belli bir zaman sonra, zekat verilebilecek kimselere vermesi demektir.⁴⁶¹

Zekât, sosyal bir yardımlaşma olması hasebiyle toplum fertlerinin birbirlerine şefkat, sevgi ve saygı bağları ile bağlanmasını sağlar; aralarındaki kıskançlık ve düşmanlık duygularını yok ederek zenginlere şükretmeyi ve şefkatli davranmayı, fakirlere de minnet esirliği altında kalmamak için çalışma azmini aşılır. Ve ihsan edicilerine karşı duacı olmayı öğretir. Fakirler, zenginlerin, mallarının bir kısmını kendilerine sarfettiklerini bilirler ve malları çoğaldıkça daha da sarfedeceklerine kani olurlarsa, onlara dua ve minnet duyguları içinde yardımcı olurlar; mallarının daha da çoğalması için gayret gösterirler.

Zekât asla ferdi yardım değildir. Ancak devletin kontrol edeceği ve zekât vermeleri farz olanlardan toplamak, gerekenlere vermek suretiyle sadece bu fariza ile uğraşan düzenli bir idare şebekesinin yürüteceği içtimai bir müessesedir. Zekât imanın mihengidir.⁴⁶²

Allah Teâlâ Hz. Peygambere hitaben; *“Onların mallarından sadaka al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin. Ve onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için sukûnettir (onları yatıştırır). Allah işitendir, bilendir”*⁴⁶³ buyurmaktadır. Bu ayet insanlara sadece sadaka vermekle kalmayıp onlar için hayır dua etmemiz gerektiğini bildirir. Buradan da maddi bir yardımın yanı sıra manevi bir dua ile de mü'minler birbirine yardımcı olmalılar.

⁴⁶⁰ Bakara, 2/43.

⁴⁶¹ Mevsili, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud b. Mahmud, *el-İhtiyar Li Ta'ili'l-Muhtar*, İstanbul, ts., I, 99, nak. İbrahim Acar, *Zekatın Önemi, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı. 18, 2017, s. 129-141.

⁴⁶² Kardavi, Yusuf, *Fakirlik problemi karşısında İslam*, s.94.

⁴⁶³ Tevbe, 9/103.

Fahrettin Razi bu konuda şöyle demektedir: “Eğer zenginler, fakirlerin mühim ihtiyaçlarını gidermezler ve bu noktadan doğacak yarayı tedavi etmezlerse, geçim darlığı onları, İslam’a düşman kimselerin tarafında olmaya veya kötülükleri işlemeye götürür.”⁴⁶⁴ Zekât vermek suretiyle kişinin temizlenip korunmuş olur.”⁴⁶⁵

İslam, malın yalnızca zenginler arasında dolaşmasını istememektedir.⁴⁶⁶ Allah Resulü de “*insanların en hayırlısı, insanlara en çok faydalı olanlardır*”⁴⁶⁷ diyerek yardımlaşmayı ibadete dönüştürmüştür.⁴⁶⁸

Zekât gibi bir ibadetin olduğu toplumlarda fakirlik diye bir problem olmaması gerekir. Fakat bugün fakirliğin daha çok İslam toplumlarında olduğunu görmekteyiz. Bu durum zekât müessesesinin çok iyi idrâk edilemediğinin göstergesidir.

Zekât müessesesi bizzat devlet tarafından uygulanıp düşkünlere ve iş bulamayanlara verildiği takdirde dargınlık giderilip sosyal dengeyi tanzim etmek mümkün olur. Fakir kalmadığı takdirde Allah yolunda olanlar sınıfı gereyince iş alanları açılmak suretiyle işsizlik önlenebilir. Bu işyerlerinden elde edilecek kâr miktarı, memleket yararına; yollar, su, elektrik, iman davasını kuvvetlendirecek okullar ve benzeri amme hizmetlerinde kullanılabileceği gibi; harp malzemeleri, harp sanayi, ilmi araştırma müesseseleri ve bilhassa müslümanlığın yaşayan dillere göre bütün dünya milletlerine gereken şekilde tanıtılması gibi pek mühim hizmetlerde kullanılabilir.⁴⁶⁹

Ticarette teâvün ise, ticaretle meşgul olan mü'minlere veya ödemekte zorluk çekenlerine ya da ticaret yaptığı kişilere yardımcı olmasıdır. Bu şekilde müslümanların ticaret erbabı güçlenerek İslam toplumunun da güçlenmesini ve refah seviyesinin yükselmesini sağlayacaklardır.

464 Razi, *Mefatihul Gayb*, XII,166.

465 *Muhtar 'ul Ahadis*, s.66. nak.Yunus Vehbi Yavuz, *İslam'da Zekat Müessesesi*, Çağrı Yay. İst. 1983. s. 161.

466 Haşr, 59/7.

467 Askalani, İbn Hacer, *el-Metalibu'l-Aliyye*, Kuveyt, 1973, I, 344.

468 Acar, İbrahim, *Zekatın Önemi, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı. 18, 2017, s. 129-141.

469 Yavuz, Yunus Vehbi, *İslam'da Zekat Müessesesi*, s.160.

Zekât, Allah'ın İslam toplumuna emrettiği içtimai vergisidir. Zekât farz kılınan mecburi bir vergi olduğu halde, sadaka ise bu zekât emrini gönülden benimsediğimizi gösteren bir yardımdır. Birr dediğimiz iyilik ancak ikisinin de yerine getirilmesiyle olur. Her ikisi de İslam dininin emirlerindendir. Bir tanesini yapmakla diğerini de yerine getirmiş olmayız.⁴⁷⁰ Yüce Allah Kur'ân'da “*Mallarında, muhtaç ve yoksullar için bir hak vardı*”⁴⁷¹ diyerek sadakanın verilmesi gerektiğini de bildirmiştir.

Allah yolunda sınıfı, inançların tehlikeye düştüğü devirlerde hepsinden daha çok ehemmiyet kesbeder. Toplumun geri kalması ve ekonomik bunalımlar, inanç, ahlak, adet ve gelenek üzerinde olumsuz yönde tesir icra ettiği zamanlarda bu tesirin ortadan kalkması için gerekli yatırımları yapmak, hayır işlerine koşmak, en önemli vazifelerden biridir. Bu şekliyle zekât, bir kalkınma hamlesidir. Zekât, yolcular; borçlular ve köleler sınıfını da verildiği açısından düşünüldüğü takdirde, bir sosyal yardımlaşma olduğu da görülür.

Bütün dünyada, umumiyetle İslam memleketlerinde görülen bu krizler, iktisadî açılardan sızan İslam dışı fikir cereyanları, müslüman memleketlerde ne kadar tutunmuş ve ne kadar yayılma istidâdı göstermişse, bunun birinci derecede mesulleri devlet adamları, ikinci derecede din âlimleri, üçüncü derecede müslüman zenginlerdir.

Âl-i İmrân 92. ayetinde “*Her ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir*” denilmektedir. Yani, yaptığımız iyilikleri, yardımları insanlara duyurmaya çalışmayın.

Kur'ân'ı Kerim'de nerde ise imanın her zikredildiği yerde ona bitişik olarak iyi, yararlı iş yapmak zikredilmiştir. Kur'ân'ı Kerim'de uğraşmak iş anlamında amel, çalışma yerine fiil ve uğraşma, savaşma yerine cihad kelimeleri kullanılmaktadır.⁴⁷² Konuyu bu bağlamda değerlendirdiğimizde çalışmayı da insanlığa ve insanlara yararlı olmak için yapmak gerekir. Bu amaçla işler doğru ve

470 İbn-i Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, III, 689.

471 Zâriyât, 51/19.

472 Atay, Hüseyin, *Kur'ân'a göre İslam'ın temel kuralları*, MEB Yay. 1980. s.80.

dürüst yapıp toplum için en çok nasıl faydalı olunabileceği düşünülmelidir. Böyle bir toplumda müslümanlar güçlü olup mazlum olan tüm insanların yardımına koşabilecek durumda olabilirler. Bunun yapılmadığında yani Allah'ın ipine topluca sarılmadıklarında ⁴⁷³ ise her türlü baskı ve zulüme maruz kalabilirler.

Bakara suresi 274. ayette ; *“Mallarını gece ve gündüz, gizli ve açık hayra sarf edenler var ya, onların mükâfatları Allah katındadır. Onlara korku yoktur, üzüntü de çekmezler”* ⁴⁷⁴ buyrularak cömert mü'minler müjdelenmiştir.

Resûlullah, *“Mü'minler aralarındaki ilişkiler bakımından taşları birbirine kenetlenmiş binaya benzer”* ⁴⁷⁵ demiş, ardından bunu iki elinin parmaklarını birbirine kenetleyerek göstermiştir. *“Sadaka her müslümanın vazifesidir”* ifadesiyle başlayan bir hadiste maddî yardımın yanında hayır amaçlı çalışmanın, bedenle yardım etmenin, iyiliğin yayılması ve kötülüğün önlenmesi çabalarına katılmanın, nihayet kötülükten uzak durmanın bile sadaka olduğu bildirilir. ⁴⁷⁶

Bir başka hadiste de ; *“Güçlü isen gücünü zayıflara yardım için kullan ki bu senin sadakan olsun”* ⁴⁷⁷ bu husus görülmektedir. *“Kardeşinin ihtiyacını gideren kimsenin ihtiyacını da Allah giderir”* ⁴⁷⁸ *“Bir kimse kardeşine yardım ettiği müddetçe Allah da ona yardımını sürdürür”* ⁴⁷⁹ meâlindeki hadisler yardımlaşmanın hem dinî değerine hem toplumsal yararına işaret etmektedir.

Bakara suresinde Allah rızası için harcananların mükâfatı tam olarak ödeneceği bildirilerek mü'minler müjdelenmiştir; *“Hayır olarak harcadıklarınız kendi iyiliğiniz içindir. Yapacağınız hayırları ancak Allah'ın rızasını kazanmak için yapmalısınız. Hayır olarak verdiğiniz ne varsa, karşılığı size tam olarak verilir ve*

473 Âli İmrân 3/103.

474 Bakara, 2/274.

475 Buhari, Edeb, 36.

476 Müsned, IV, 395, 411; Buhârî, “Zekât”, 30, “Edeb”, 33; Nesâî, “Zekât”, 56.

477 Müsned, V, 154.

478 Müsned, IV, 104; Buhârî, “Mezâlim”, 3; Müslim, “Birr”, 58.

479 Müsned, II, 274.

*asla haksızlığa uğratılmazsınız.”*⁴⁸⁰ Ayrıca bu ayette yapılan iyiliklerin yalnız Allah’ın rızası ümit edilerek yapılması gerektiğine de vurgu yapılmıştır.

b) Manevi teavün

İnsanlık birkaç asırdır maddeci bir anlayışın hegemonyasında yaşıyor. Artık kavramların bile mahiyeti değişti. Bugünün insanı dayanışma denildiğinde sadece malî dayanışmayı anlıyor. Aslında mü’min için muhakkak en önemli şey imanıdır. İnsanları şirkten, günahtan, imana zarar verecek her şeyden korumak gerekir.

Yalnızlık duygusu insanları toplumdan soyutlanıp kendilerini içki, kumar ve madde bağımlılığına sürüklemektedir. İnsanlar aile içinde bile birbirleriyle sohbet etmeden, hatır sormadan yaşadıklarından dolayı gençlik bu kötü alışkanlıklara alışmaktadır. Kur’ân bir insanı öldürmek bütün insanları öldürmek gibidir⁴⁸¹ diyor. İnsanların ölümü yalnız onları katlederek olmamaktadır. Gençlerin bu zararlı alışkanlıklardan uzaklaştırılmadığı veya korunmadığı takdirde yavaş yavaş ölüme terk edildiği unutulmamalıdır. İnsanların bunlardan kurtulmaları ancak onlara hoşgörü ve samimiyetle yaklaşmalı ve kendilerinin sevildiği onlara hissettirilmelidir. Onların sorunları dinlenilmeli çözüm yolları aranmalıdır. Günlük yaşam içinde her zaman onların fikirleri de alınarak aile ve toplum içinde değerli oldukları hissettirilmelidir. Böylece evde bir çocuğa yapılacak manevi bir iyiliğin dolaylı olarak topluma yapılan bir iyilik olduğu unutulmamalıdır.

Allah Teâlâ *“Biz, insana, anne babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Çünkü annesi onu nice sıkıntılara katlanarak taşımıştır. Sütten ayrılması da iki yıl içinde olur. (İşte bunun için)önce bana, sonra da anne babana şükret, diye tavsiyede bulunmuşuzdur. Dönüş ancak banadır”*⁴⁸² buyurmuş ve çocuklara da anne babasına dua etmelerini emretmiştir.⁴⁸³ Hz. Peygamber de namazdan sonra anne babaya iyilik etmenin geldiğini bildirmiştir.⁴⁸⁴ Çağımızda anne ve babalar

480 Bakara, 2/272.

481 Maide, 5/32.

482 Lokman, 31/14.

483 İsrâ, 17/23-25.

484 Buhari, Mevâkit, 5, “Edep”, 1; Müslim, “İman”, 137-139.

bakımevlerine terk edilmek suretiyle onlar evlat sevgisinden mahrum bırakılmaktadır. Anne ve babanın hakkı sadece barınak, yiyecek ve giyecek ihtiyacının sağlanmasıyla yerine getirilmiş olmamaktadır. Bunun bir de manevi boyutu vardır ki bu hepsinden daha önemlidir. Anne ve babalar çocuklarının sevgisinden dolayı belki gençliklerinde kendileri yemeyip çocuklarına yedirmişlerdi. Eğer onların istekleri dünya nimetlerinden bol bol yemek olsaydı kendi yiyeceklerini çocuklarına yedirmezlerdi. Onların istediği evlatlarının sevgisidir. Bu anne ve babaların genç iken de yaşlı olduklarında da arzuladıkları tek şeydir. Bunun çözümü anne ve babanın baş tacı edilmesi ve çocuklarının evinde oturmalarıyla mümkün olacaktır.

Ebu Üseyd Mâlik İbnu Rebî'a es-Sâidî: "Bir adam: "Ey Allah'ın Resûlü, anne ve babamın vefatlarından sonra da onlara iyilik yapma imkânı var mı, ne ile onlara iyilik yapabilirim?" diye sordu. Resûlüllah; *"Evet vardır"* dedi ve açıkladı: *"Onlara dua, onlar için Allah'tan istiğfar talep etmek, onlardan sonra vasiyetlerini yerine getirmek, anne ve babasının akrabalarına karşı da sıla-i rahmi ifa etmek, anne ve babanın dostlarına ikramda bulunmaktır."*⁴⁸⁵

İslam dini kişinin yemin ederek bir daha iyilik yapmayacağına yemin etmesine müsaade etmez. Bu konuda Kur'an'da şöyle buyrulmaktadır; *"Yeminlerinizden dolayı Allah'ı (O'nun adını), iyilik etmenize, O'ndan sakınmanıza ve insanların arasını düzeltmenize engel kılmayın. Allah işitir, bilir."*⁴⁸⁶

İnsanlar arasında sevginin yayılmasında acıma duygusunun da etkisi vardır. Düşkünlere yardım etmek, yoksullara bakmak ve hastaların derdine derman aramak gönülleri yakınlaştırır. Yüce Allah Kur'an'da bu konuda şöyle buyurmuştur: *"Mü'minlere kanatlarını ger, tevazu ve şefkat göster."*⁴⁸⁷ Acıma duygusu insanları merhametli olmaya sevk etmektedir. Bu merhamet öncelikle aile bireyleri için olmalıdır. Daha sonra diğer tüm insanlara merhametli olunmalıdır. Anne ve

485 Ebu Dâvud, Edeb 129, (5142); İbnu Mâce, Edeb 2, IX, 453.

486 Bakara, 2/224

487 Şuara, 26/215; Hicr, 15/88.

babasına, eşine, çocuklarına, akrabalarına merhamet etmeyen bir kimsenin diğer insanlara merhamet etmesi beklenemez.

İbn-i Ömer: "Resulüllah'ı işittim, şöyle diyordu: *"Kişinin yapacağı en üstün iyiliklerden biri, ölümünden sonra babasının dostlarına sıla-ı rahimde bulunmasıdır."* ⁴⁸⁸ Bakınız Hz. Peygamber bırakın sadece anne ve babaya iyilik yapmayı onların dostlarına dahi iyilik edilmesini emretmektedir.

Dünyanın süsü, ziyneti, hırsı ve geçici zevkleri insanın benliğini kuşatınca, insanoğlu, gözü kara bir varlık haline gelmekte ve kötü olarak nitelendirilen bütün hareketleri yapmakta bir sakınca görmemektedir. Böylece yaygınlaşan ve toplumu saran kötülükler, insanı yücelten manevi değerlerin aşınmasına, dolayısıyla nesillerin yozlaşmasına neden olmaktadır. ⁴⁸⁹ Bunun için Yüce Allah, dünya hayatına aldanmama konusunda insanları uyarmıştır: *"Ey insanlar! Allah'ın vâdi gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve o aldatıcı (şeytan) da Allah hakkında sizi kandırmasın."* ⁴⁹⁰

İslam dini israfı ve gösteriş için harcama yapmayı yasaklamıştır; ⁴⁹¹ Çünkü bu tür bir davranış insanları maddi-manevi sıkıntılara uğramakta, milletlerin kalkınmasını engel olmakta, ülkelerin ekonomik yapılarını olumsuz yönde etkilemektedir. Dışarıdan ithal edilen lüks tüketim malları ithalat – ihracat dengesini bozmakta, gereksiz yere ülkelerin döviz rezervelerini eritmektedir.

Gösteriş amaçlı tüketim yapanlar, maddi imkânlarla sahip olmayan ve asgari geçim imkânlarından bile mahrum olan kimi insanların kıskançlık yapmasına ve haset etmesine sebep olur. Böylece insanlar arasında hoşnutsuzluğun, nefretin ve düşmanlığın oluşmasına ve sosyal barışın zarar görmesine sebebiyet verebilmektedirler. Dolayısıyla islamın emrettiği orta yoldan ayrılmadan ve israfa

488 Müslim, Birr, 11-13 (2552); Tirmizî, Birr, 5 (1904); Ebu Dâvud, Edeb 129, (5143).

489 Saka, *Yabancılaşma Karşısında Kur'an*, s. 74.

490 Fâtır, 35/5; Ayrıca bk. En'âm, 6/70, 130; A'râf, 7/51; Lokmân, 31/3; Câsiye, 45/35

491 Araf, 7/31. Buhari, Libas, 1.

kaçmadan harcama yapılmalıdır.⁴⁹² Bu şekilde toplumun daha sağlam temellerle daha ileri gitmesine ve kalkınmasına yardımcı olunmuş olur.

İşverenler ve emri altında çalışanları olan amirler çalıştırdıkları insanlara güzel ve yumuşak muamelede bulunmalıdırlar. Bu sayede o çalışanların ruh hali daha sağlıklı olmuş olacak ve onlardan daha fazla verim alınacaktır.

İnsanlara manevi yardım şekillerinden bir diğeri de yönetici konumunda olan kimselerin emri altında çalışanlara merhametle davranmasıdır.⁴⁹³ Unutulmamalıdır ki Allah yumuşaklığı sever.⁴⁹⁴ Beraber çalıştığı arkadaşlarının işlerini kolaylaştırarak onlara yardımcı olmalıdır.⁴⁹⁵ Çalışanların psikolojik baskı altında olmaları veya onlara mobbing uygulanması onlardan alınacak verimi minimize etmektedir.

İşçilerin ücretleri alınlarının teri kurumadan verilmelidir.⁴⁹⁶ “Çalışanlarına gücünün ve kabiliyetinin üzerinde iş verilmemeli, onu kardeşi gibi görmeli, onların haklarına saygılı göstermelidir.”⁴⁹⁷ Çalışan kişi de işverenin malının koruyucusudur.⁴⁹⁸ Bütün bunlar işverenin işçilerine yapabileceği yardım kapsamındadır. Bu küçük ayrıntılarla kişilerin ve toplumun refahı ve huzuru sağlanabilecektir.

Çalışkan, doğru, güvenilir ve dürüst çalışarak topluma ve bizden sonraki nesillere iyi örnek olarak tüm toplum ve yeni nesiller için ne büyük bir manevi yardım olduğu göz ardı edilmemelidir.⁴⁹⁹ Bunun uygulanmaması halinde tembel, sahtekâr, yalancı insanlardan oluşan bir toplumun herkese zarar vermesi kaçınılmazdır.

492 Furkan, 25/67

493 Buhari, “İstikraz”, 20

494 Ebu Davud, Edep, 10, Müsned IV, 187

495 Buhârî, İlm, 12; Müslim, Cihâd, 6.

496 Hanbel, Ahmed, Müsned, II/292.

497 Buhari, “Edep”, 44.

498 Buhari, “İstikraz”, 20.

499 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, I, 275; Beyhakî, *fiu'abü'l-İmân*, IV, 334.

Müslüman diğer din kardeşlerinin arkasından konuşup gıybet etmemeli ve hiç kimseye de ettirmemelidir. Onların sırlarını da ifşa tememelidir.⁵⁰⁰ Bu şekilde onları korumakta bir manevi yardımdır. Aynı şekilde onların hatalarını, kusurlarını, günahlarını ifşa etmeyerek onlara manevi bir yardım sağlamış olur.

İnsanlar birbirlerine dua ile de yardım etmelidir. Hz. Peygamber mü'minlerin birbirine arkalarından dua etmelerini istemiş ; “Hiçbir dua; iki kişinin birbirine arkalarından haberleri olmaksızın yaptıkları dua kadar kabul yönünden hızlı değildir”⁵⁰¹ demiştir. Kişi kendisi için istediği şeyleri başkaları için de istemelidir.⁵⁰² Bu isteğini de dualarıyla yüce Allah’a bildirmelidir.

Ebû Hüreyre’den rivâyete göre, Resulullah şöyle buyurmuştur: “*Siz mü'minler birbirinizin aynası durumundasınız. Eğer birbirinizde düzeltilmesi gereken bir hata bir yara görürseniz hemen onu giderin.*”⁵⁰³ Bu hadis yardımlaşmanın manevi boyutunu gözler önüne sermektedir. Birbirlerinin hatalarını düzelten insanlar toplumun da düzgün bir toplum olmasını sağlamış olurlar. Karşısındaki kişinin saygınlığını, itibarını, şerefini yükselten kişi aslında mensubu olduğu dinin müntesipleri olan müslümanların itibarını artırmakla kendi itibarını artırmış olmaktadır.

İnsanların başlarına gelen her türlü kötülükten korumak da onlara yapılacak iyiliklerdendir. Ebû'd Derdâ'den rivâyete göre, Resûlullah şöyle buyurmuştur: “*Kim müslüman kardeşinin ırz, namus ve benzeri şeylerinden her türlü kötülüğü savarsa Allah da kıyamet gününde onun yüzünden Cehennem ateşini savar.*”⁵⁰⁴

İnsan günah işlediğinde kendisini ahirette azaba uğrattığından kendine zarar vermiş olmaktadır. Dolayısıyla günden korunmak aynı zamanda azaba uğramaktan korunmaktır. Allah Teâla Bakara suresi 57. ayette İsrailoğullarının

500 Ebû Dâvûd, Edeb: 38.

501 Ebû Dâvûd, Salat: 12.

502 Müslim, iman 71,72 Hz. Muhammed'in eğitiminde görülen bir başka özellik de 'insanın, başkalarını kendine tercih etmesi''dir.Bak: Müslim, Fedailu's-Sahabe, 167. Kur'an'da bu özelliğe sahip kişiler ‘...Kendilerinde ihtiyaç bile olsa (onları) nefislerine tercih ederler.’’Şeklinde tasvir edilmektedir. Haşr, 59/9.

503 Müslim, Birr veSıla: 17; Buhârî, Edeb: 34.

504 Müslim, Birr veSıla: 17; Buhârî, Edeb: 34.

yaptığı Allah'ın nimetlerini inkarı hakkında biz onlara zulmetmedik onlar kendilerine zulmediyorlar demektir.⁵⁰⁵

Örneğin kendisini ölümden kurtaran birisine ne kadar aralarında bir kırgınlık olsa bile hepsini unutup dost olurlar. Dolayısıyla insanlar iyiliklerle aralarındaki düşmanlığı dostluğa çevirirler.⁵⁰⁶ Eğer kötülüğe kötülükle cevap verilirse aralarındaki düşmanlık artar. Kur'an iyilikle kötülük bir olmayacağını ve kötülüklerin iyilikle savmak gerektiğini bildirir.⁵⁰⁷

Kur'an, ruhen ve bedenen sağlam, ruh ve beden dengesini sürdüren karakterde, insan yetiştirmek amacındadır. Kur'an, ideal bir insan ve toplum tipi önerir. Böylelikle, insanı en iyi tanıyan ve tanıtan Allah, Kur'an'da insandan geniş bir şekilde bahsederek ona yol gösterir ve ondan yeryüzünde ahlaka dayalı bir sosyal düzen oluşturmalarını ister. İnsanın dünya hayatıyla doğrudan ilgilendiği gibi ruhun arıtılmasıyla, eğitilmesiyle, bireyin ahlakî gelişimiyle de ilgilenir. İşte Kur'an'ın asıl fonksiyonu da insanı rûhen eğiterek yeryüzünde iyiliğin, adaletin hâkim olmasını sağlamaktır. İslamın ahlaki sisteminde Hz. Peygamber'e bağlılık büyük önem arz etmektedir. Bu bağlılık O'nun getirdiği ahlak ilkelerine yani Allah'ın emir ve yasaklarına bağlılıktır. Allah Teâla bu bağlılığı gösteren mü'minlere yardım edeceğini vadediyor.

Fetih suresi 10. ayette; *“Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli onların elleri üzerindedir. Kim ahdini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahbine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir”*⁵⁰⁸ denilmiş ve peygambere tabi olanlara Allah'ın yardım edeceğini ve onları ödüllendireceği bildirilmiştir.

Bu ayet Hudeybiye'de ağacın altında yapılmış olan rıdvân bey'atı hakkında nazil olmuştur. Bu bey'ata, Allah'ın rızasıyla müjdelenmiş olduğu için Bey'atü'r-Rıdvân ismi verilmiştir. Çünkü Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. İbnü Cerir

505 Mukâtil bin Süleyman, *el-Vucûh ve'n-Nazâir*, Haz. Ali Özek, İlmi Neşriyat, İstanbul, 1993, s.35.

506 Fussilet, 41/34.

507 Rad, 13/22, Kasas, 28/54.

508 Fetih, 48/10.

tefsirinde der ki; bunda iki vecih vardır, birisi: Bey'at yaparlarken Allah eli onların ellerinin üzerinde demektir. Çünkü onlar Allah'ın peygamberine bey'at etmekle Allah'a bey'at etmiş oluyorlardı. Birisi de: Allah'ın kuvveti onların kuvvetinin üzerindedir, demektir.⁵⁰⁹

Yine aynı surede bir başka ayette şöyle buyrulmaktadır; *“Andolsun ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o mü'minlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara güven duygusu vermiş ve onları pek yakın bir fetih ile ödüllendirmiştir.”*⁵¹⁰ Allah'ın mü'minlere güven vermiş olması da onlara yaptığı bir yardımdır.

Fetih suresinin 26. ayetinde Allah kâfirlere de taassup ve tarafgirlik gibi kalplerine değişik korkular verdiğini bildirmiştir; *“O zaman inkar edenler, kalplerine taassubu, cahiliye taassubunu yerleştirmişlerdi. Allah da elçisine ve mü'minlere sükûnet ve güvenini indirdi.”*⁵¹¹

Bu iki ayette geçen sekînet kelimesi güven ve iç huzuru manasındadır. Allah Teâlâ Hudeybiye'de kâfirlere karşı mü'minlere emniyet ve güven duygusu vererek onlara manevi bir yardımda bulunmuştur. Resûlullah'a o biat eden kimseler hakkında *“Sizler bugün yeryüzünün en hayırlı insanlarıdır”* diyerek onları övmüştür.⁵¹² Ayrıca Kur'an'da “evla” ve “Mevla” şeklinde kullanılan kelimelerle Allah iman edenlerin yardımcısı olduğu da bildirilmiştir.⁵¹³

Yüce Allah Huneyn savaşında müslümanlar sayı bakımından çok olmalarından dolayı mağrur olmuşlardı. Bozguna uğrayacakları anda Allah güven duygusu indirerek müslümanlara yardım etmiştir.⁵¹⁴ Onları görmedikleri ordularla desteklemiştir.⁵¹⁵

509 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 161.

510 Fetih, 48/18.

511 Fetih, 48/26.

512 Buhari Mağazi, 64, no: 1685.

513 Bakara 2/257; Muhammed, 47/11; Âl-i İmrân, 3/68.

514 Tevbe, 9/25.

515 Müddessir, 74/31.

İşte yardımlaşma dediğimizde sadece maddi yardımdan bahsetmiyoruz. Manevi olarak da insanları günaha sevk edecek tutum ve davranışlardan sakınılmalıdır. İnsanların, arkadaşların, komşuların birbirini dünya malı hususunda birbirlerini tahrik ettiklerinde buna ulaşamayan kişiler de psikolojik bir bunalıma girebilirler.

İnsanlar birbirine sabrı ve hakkı tavsiye etmelidirler.⁵¹⁶ Dünyalık hususunda da bu böyle olmalıdır. Elimizde olanın kâfi olduğunu birçok kişinin bu nimetlerden uzak olduğunu ve bunların yenisini alarak israf etmek yerine iktisat ederek tasadduk edilmesi gerektiği insanlara tavsiye edilmelidir. Farz edelim ki hiç fakir kalmadığını o takdir de ilmin ve bilimin gelişmesi için öğrencilere destek olmak gerekir. Böylece dünyayı aydınlatacak hatta önümüzdeki yüzyıllara da ışık tutacak, insanların hayatlarını kolaylaştıracak bilim adamları yetiştirilmelidir. Mahallamızda, akrabalarımızda yetim ve öksüz olanlar varsa onların eğitimini yapabilmelerine yardımcı olunmalıdır. Hz.Peygamber dul kadınlara ve yetimlere yapılan yardımların önemini şu hadisi ile ortaya koymaktadır;

Safvân b. Süleym, merfu olarak şöyle rivâyet etmiştir: *“Dul kadın ve yoksul yetim kimselerle ilgilenmek için gayret edip koşturan kişi Allah yolunda cihâd eden kimse gibi veya gündüzü oruçla geceyi namazla geçiren kimse gibi sevap kazanır.”*

517

Yetimlerle ilgilenmeyenler Kur’ân’da şu ayetlerde ikaz edilmiştir; *“Hayır! Doğrusu siz yetime ikram etmiyorsunuz, yoksulu yedirmeye birbirinizi teşvik etmiyorsunuz.”*⁵¹⁸

Allah Teâlâ *“Öyleyse yetimi sakın ezme!”*⁵¹⁹ diyerek yetime kötü davranmayı yasaklamıştır.

Bir başka ayette ise: *“Yetimlerin haklarını vermekte tam adâleti gözetin.*

516 Asr, 103/3.

517 Buhârî, Nafakat: 24; İbn Mâce, Ticarat: 31, VI, 196.

518 Fecr, 89/17-18.

519 Duhâ, 93/9.

Yaptığınız her iyiliği, Allah mutlaka bilir”⁵²⁰ denilmiştir. Bu ayet yetimlerle ilgilenip onların ihtiyaçlarını karşılayanın iyilik kapsamında olduğunu haber verilmektedir.

Hiz. Peygamber, yetimlere şefkatle muâmele eden mü'münleri en büyük mükâfâtla müjdelemiştir: Bir gün: “Yetimi koruyan kimse ile ben cennete şu ikisi gibiyiz.” buyurmuş, aralarını biraz açarak işaret ve orta parmağını göstermiştir.⁵²¹

Bir başka hadiste “Bir kimse, müslümanların arasında bulunan bir yetimi alarak yedirip içirmek üzere evine götürürse, affedilmeyecek bir suç işlemediği takdirde, Allah Teâlâ onu mutlaka cennete koyar”⁵²² denilmiştir.

Dua da mü'minlere yapılacak yardımlar kapsamındadır. Hiz. Peygamber'den sahabe kendilerine dua ile yardımda bulunmasını istemişlerdir; Habbâb İbnu'l-Eret anlatıyor: “Resûlullah Kâbe'nin gölgesinde bir bürdeye yaslanmış otururken, gelip (müşriklerin yaptıklarından) şikâyetle bulunduk: “Bize yardım etmiyor musun, bize duâ etmiyor musun?” dedik. Şu cevabı verdi: “Sizden önce öyleleri vardı ki, kişi yakalanıyor, onun için hazırlanan çukura konuyor, sonra getirilen bir testere ile başının ortasından ikiye bölünüyordu. Bazısı vardı, demir taraklarla taranıyor, vücudunda sadece et ve kemik kalıyordu. Bu yapılanlar onları dininden çeviremiyordu. Allah'a kasem olsun Allah bu dini tamamlayacaktır. Öyle ki, bir yolcu devesine bindimi San'a'dan kalkıp Hadramevt'e kadar gidecek, Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmayacak, koyunu için de sadece kurttan korkacak. Ancak siz acele ediyorsunuz.”⁵²³ Bu hadiste Hiz. Peygamber İslam'ın çok geniş bir coğrafyaya yayılacağını önceden bildirmiş ve ümmetine bir müjde vermiştir.

İlk müslümanlar her türlü zorluğa rağmen hep din kardeşlerini düşünmüşlerdir. Kur'an, sadece ilk müslümanların değil daha sonraki bütün müslümanların da îsâr bilincinde olmaları ve birbirlerine bu noktada kalplerinde kin kalmayıp sevginin yerleşmesi için dua etmelerini istemektedir. Ayrıca dua sadece kişinin kendisi için değil, kendisinden önce iman etmiş olanlar için de bağışlanmayı

520 Nisâ, 4/127.

521 Buhârî, Edeb, 24; Talak, 14.

522 Tirmizî, Birr, 14/1917.

523 Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr 29, Menâkıb 25, İkrâh 1; Ebû Dâvud, Cihad 107, 2649; Nesâî, Zînet 98, 8/204.

talep etmek, iman eden herkese karşı kalbinde hiçbir kin kalmayacak kadar tertemiz bir kalp istemektir. Böylelikle îsâr davranışı, gönülleri pislikten, kinden arındırıp sevgiyi, fedakârlığı, diğerkâmlığı yerleştirerek insanları rûhen olgunlaştırmakta ve fertleri birbirine bağlamaktadır. Kur'an'daki îsâr kavramı ile psikolojideki empati (duygudaşlık) ve altruizm (özgecilik) kavramları benzerlik göstermekle beraber tamamen aynı değildir. Kur'an, kendimizi başkasının yerine koymayı, onun durumunu anlamayı yeterli görmeyip onun için harekete geçilmesini, fedakârlık yapılmasını ve gerektiğinde kendimize tercih etmemizi istemektedir.

İnsanlara samimi nasihatlerde bulunmak, hayır ve fazilet dolu doğru yola yöneltmektir. Davranışlarda ve konuşmada edepli olmak insanların hatalarına karşı sabretmek ve nefsin çektiği sıkıntıları görmezden gelmek v.b. de ahlaki fedakârlıktan sayılır.⁵²⁴ Ölüm, hastalık, psikolojik sıkıntılar, manevi güçlükler, başarısızlığa uğrama anlarında yardım etmek de bir tür yardımdır. İlim ve sanat yönünden insanların zihinlerini aydınlatmak, işlerini, haklarını ve vazifelerini göstermek de insanlara yapılan yardımlardandır.

İslam dini insanların birbirleriyle yakından ilgilenmelerini teşvik etmek amacıyla akraba ziyaretlerine de çok büyük önem vermiştir. Kur'an salih mü'minlerin özelliklerinden birisi olarak zulme uğradıklarında birbirleriyle yardımlaşırklar demektir.⁵²⁵ Toplumun birbiriyle kaynaşması için sıla-i rahmin yapılmasını istemiştir.⁵²⁶ Hz. Peygamberin şu hadisi sıla-i rahmin önemine işaret etmektedir; Nesebinizden sıla-i rahm yapacaklarınızı öğrenin. Zira sıla-i rahm akrabalarda sevgi, malda bolluk, ömürde uzamadır.⁵²⁷

Nihayet müslümanlar arasında kardeşlik, dayanışma ve paylaşma gibi ilişkilerin güçlendirilmesini emreden âyet ve hadislerin en önemli hedeflerinden biri de yokluk ve acı çeken kişiyi intihara kadar götürmesi ihtimali bulunan yalnızlık, çaresizlik ve tükenmişlik psikolojisine düşmekten korumaktır.⁵²⁸

524 Bedevi, Abdurrahman, *Batı Düşüncesinin oluşumunda İslamın Rolü*, İz Yay, s, 201, 202.

525 Şûra, 42/39.

526 Nisa, 4/1.

527 Buhari, Edeb 12; Tirmizi, Birr 49 (1980)

528 Çağrı, Hayır maddesi, *DİA*, XVII, 43-44.

Kendisini toplum içinde yalnız hisseden birçok insan vardır. Bu kimseler de manevi bir yardıma muhtaçtırlar. Toplumdaki insanlara bakıldığında kalabalıklar içinde yalnız kalmış olanlar görülür. Sanki hayata ve insanlara küsmüş bir hâlde olanlar vardır. Yaşama sevincini kaybetmiş olanlar da vardır. Bu insanların problemi maddi sıkıntıları değildir. Bu sorunların çözümü insanların birbirleri ile olan insani ilişkileri geliştirmelerine bağlıdır. İnsanların varlığı birbirlerine güç vermelidir. İnsanlar birbirini sevmeli ki görüştüklerinde mutlu olsunlar. Bu da diğer insanlara yapılmış manevi bir yardımdır.

Yüce Allah iyiliğin kapsamını geniş tutmakla rızasına giden yolu kolaylaştırmıştır. Bu da Allah'ın kullarına yaptığı bir yardımdır. Allah Teâlâ kullarına kendisinin verdiği maddi ve manevi imkânların kendi rızası için kullanılmasını istemektedir. Bunun sonucunda bu verilen nimetlerin hiç tükenmeyecek olan asıllarını cennette verecektir.

A) ŞEKİL BAKIMINDAN TEÂVÜNÜN SINIFLANDIRILMASI

a) Doğrudan Teâvün

Toplum hâlinde yaşamanın zaruret olduğu günümüzde yalnız yaşamak imkânsız hâle gelmiştir. Yardım düşüncesinin temelinde fedâkârlık vardır. Maldan sevgiye kadar her şeyin bir başkasına verilmesi söz konusudur. Bu verme işi bazen, zekât ve fitrede olduğu gibi mecburi olsa da, çoğu zaman tamamen isteğe bağlıdır. Mü'min isteyen değil, veren olabilmeyi istemelidir. Zira mü'min malı dağıtmak için kazanır. Verirken tükenecek zannetmez. Çünkü malı asıl sahibinin Allah olduğunu bilir. Zaten kendisine ver diye emreden Allah'tır. Zekât, sadaka ve fitreler gönüllü olarak Allah'ın emri olduğu bilinerek seve seve verilmektedir. Ahiret inancı olan mü'min bunlara karşılık hem dünyada hem ahirette büyük mükâfat olduğunun ve cömertlerin Allah'a ve cennete yakın olacaklarının⁵²⁹ bilincindedir. Zekât belli bir hesap dâhilinde verilsede sadaka da sınır yoktur. Böylece müslümanlar arasında sevgi ve muhabbet bağı kurulmaktadır.

529 Tirmizî, Birr, 41.

İslam’da hayır yapma ve sevap kazanma niyetine dayanan zekât, sadaka-i fitır, kurban, nezir, karz, kefâret, vakıf vb.’ne dair hüküm ve uygulamaların temel hedefi toplumda yardımlaşmanın kurumsallaşmasını sağlamaktır. Hz. Peygamber “*Mallarınızda zekâtta başka verilmesi gereken bir hak vardır*”⁵³⁰ demiştir.

Zekât, insanı hırs ve cimrilik gibi kötü huylardan korur, yerine cömertlik, iyilik, merhamet ve hayırseverlik gibi güzel huyları yerleştirir. İnsanı iyilik yapmaya alıştıırır. Zekât, istihdam alanı oluşturulmasına dolayısıyla da işsizliğin önlenmesini sağlar. Zengin ile fakir arasındaki uçurumun ortadan kalkmasına, yoksulluğun azalmasına, nimetlerin adil paylaşımına, sosyal adalet ve dayanışmaya katkı sağlar. Hz. Peygamber’in “*Mallarınızı zekâtla koruyunuz, hastalarınızı sadaka ile tedavi ediniz, bela dalgalarını da dua ve yalvarışla karşılayınız*”⁵³¹ şeklindeki sözünden de anlaşılacağı üzere zekât verenlerin mallarında ve canlarında feyiz, bereket, sağlık ve afiyet yüz gösterir. Allah’ın ihsan ettiği mallardan insanların faydalanamadığı, sınıf farklarının ortadan kalkmadığı toplumlarda para mutluluk getirmez, belki aksine huzursuzluk kaynağı olur.⁵³²

Hz. Peygamber sadakanın sağlığı koruma ve sağlığa kavuşma sebebi olacağını⁵³³ ve Allah’ın gazabını söndürür ve kötü ölümü önleyeceğini haber vermiştir.⁵³⁴ Sadaka vermede acele edin. Çünkü bela sadakanın önüne geçemez.⁵³⁵

Her müslümanın sadaka vermesi gerekir. Ashab Ey Allah’ın Resûlü gücü yetmezse ve yapamazsa dediler. O da eliyle çalışır. Elde ettiğinden hem yer, hem de sadaka verir buyurdu. Bunu da yapamazsa ne buyurursun dedi ihtiyaç sahibine ve çaresize yardım eder buyurdu. Bunu da yapamazsa ne buyurursun dedi. İyiliği emreder dedi. Bunu da yapamazsa ne buyurursun kendisini kötülüklerden alıkor işte bu da onun için sadakadır buyurdu.⁵³⁶

530 Tirmizi, Zekat:27.

531 Canan, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, 7/322-324.

532 Acar, İbrahim, *Zekatın Önemi, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı. 18, 2017, s. 129-141.

533 Beyhaki, Kenaiz, 3/382.

534 Tirmizi, Zekat 28, 3/52.

535 Cami’u’s-Sagır şerhi Feyzu’l-Kadir’de mevcuttur.(III, 195)

536 Buhari, Zekat 33 ; Müslim, Zekat 55.

Enfal Suresi 73. ayetinde bu yardımlaşmanın yapılmaması halinde yeryüzünde fesat çıkacağı bildirilmiştir; “*Kâfir olanlar da birbirlerinin yardımcılarıdır.. Eğer siz onu (Allah’ın emirlerini) yerine getirmezseniz (birbirinize yardım etmez ve dost olmazsanız) yeryüzünde bir fitne ve büyük bir bozgunculuk (fesat) olur.*”⁵³⁷ Bir başka ayette fitne de adam öldürmekten daha büyük bir günahdır denilmektedir.⁵³⁸

İslam’da kim hayırlı bir yol açarsa, ona bu hayrın eciri ile kendisinden sonra o hayrı işleyenlerin ecrinin bir misli verilir. Bu onların ecrinden hiçbir şey eksiltmez de.⁵³⁹

b) Dolaylı Teâvün

İslam yardımlaşmaya büyük önem vermiştir. Allah Teâlâ yalnız kendi rızası için birbirine yardım edenler sevgisini hak edeceğini Kur’ân’da haber vermektedir.⁵⁴⁰ İslam tamamen güzel ahlaktır. İbadetlerden gaye, insanlarda güzel ahlakın oluşturulmasıdır. Kur’ân’da bu konu birçok yerde açık olarak geçer. Örneğin namazın bir faydası da kötülüklerden alıkoymasındır.⁵⁴¹

Oruçtan gaye, takvâyı öğrenmektir. Zekât her yönüyle dert ortaklığıdır. Hac da çeşitli yollarla ahlakın düzeltilmesine yardımcı olur. En azından başkalarına yardım etmeyi ve dertlerine ortak olmayı öğretir.⁵⁴²

Hz. Peygamber de, “Mü’minler, aralarındaki ilişkiler bakımından taşları birbirine kenetlenmiş binaya benzer”⁵⁴³ demiş, ardından bunu iki elinin parmaklarını birbirine kenetleyerek göstermiştir. “*Sadaka her müslümanın vazifesidir*” ifadesiyle başlayan bir hadiste maddî yardımın yanında hayır amaçlı

⁵³⁷ Enfal, 8/73.

⁵³⁸ Bakara, 2/217.

⁵³⁹ Müslim, Zekat 69, (1017); Nesai, Zekat 64, (5,75-76)

⁵⁴⁰ Hanbel, Müsned, IV, 386.

⁵⁴¹ Ankebut, 29/45.

⁵⁴² Özbek, Adil, *Bir eğitimci olarak Hz. Muhammed*, Esra Yay. 1991, s.109.

⁵⁴³ Buhari, Edeb, 36.

çalışmanın, bedenle yardım etmenin, iyiliğin yayılması ve kötülüğün önlenmesi çabalarına katılmanın, nihayet kötülükten uzak durmanın bile sadaka olduğu bildirilir.⁵⁴⁴ Hatta yoldan eziyet verici şeyleri gidermek dahi bir sadakadır.⁵⁴⁵

Allah Resûlü, *"Her müslümanın sadaka vermesi vâciptir"* buyurdular. Ashap, *"Sadaka verecek bir şey bulamazsa ne yapar?"* diye sordular. *"Çalışıp kazanır, hem kendisi faydalanır hem de başkasına sadaka verir."* *"Çalışamazsa ne yapar?"* *"Muhtaç olana beden gücüyle yardım eder."* *"yardıma gücü yetmezse ne yapar?"* *"İyiliği emreder. Ona da gücü yetmezse?"* *"Kimseye kötülük etmesin, bu da kendisi için bir sadakadır"*⁵⁴⁶ demiştir.

İslamda yardımlaşmanın kapsamı oldukça geniştir. Kişisel ve toplumsal anlamda yapılacak bazı iyi ve güzel davranışlar bazen dolaylı olarak kişinin kendisine ve tüm insanlara fayda sağlamaktadır. Bu bölümde bunların neler olabileceğini inceleyeceğiz.

Hakîm İbnu Hizâm anlatıyor: *"Ey Allah'ın Rasûlü, dedim, cahiliye devrinde yaptığım hayırlar var: Dua, köle âzad etme, sadaka vermek gibi, bana bunlardan bir sevab gelecek mi?"*

*"Sen dedi, zaten, daha önce yaptığın bu iyiliklerin hayrına müslüman olmuştun"*⁵⁴⁷ demiştir.

Bu hadisten anlaşıldığı kadarıyla kişinin iyi karakterli olması onu iyiliklere ve hayırlara ulaştırmaktadır. Bu sebeple iyiliğin tüm insanlarda karakter haline gelmesi sağlanılabilirse insanlığın ortak iyi ve doğrularını meydana getirecektir. Bunlarda insanlığın barış ve huzur içerisinde yaşamasını sağlayacaktır.

"Daha önce yaptığın iyi amellerin hayrına müslüman oldun", sözü evvelce güzel alışkanlıklar kazanmışsın, bu alışkanlıklar müslüman olmana, İslam'da hayırlı

544 Müsned, IV, 395, 411; Buhârî, "Zekât", 30, "Edeb", 33; Nesâî, "Zekât", 56.

545 Müslim, Zekat, 56.

546 Buhârî, Zekât, 30.

547 Buhârî, Zekat: 24, Büyü: 100, İtk: 12, Edeb: 16; Müslim, İman: 194-196, (123); İbrahim Canan, *Kutub-i Sitte* II, 545.

işlere devam etmene fitrî bir hazırlık olmuş mânâsına gelebilir. Bu iyi karakterli oluş müslüman olduktan sonra da aynı iyiliklerin artarak yapılmasını sağlamaktadır.

Ebû Hüreyre'den rivayet edildiğine göre Resûlullah şöyle buyurdu: *"Müslümanları rahatsız eden yol üstündeki bir ağacı kesen bir kişiyi cennet nimetleri içinde yüzer gördüm."* ⁵⁴⁸ Bu hadiste yapılan iyilik doğrudan bir kişiye yapılan iyilik değildir. İhtimal ki zarar verir düşüncesiyle yapılmış bir iyiliktir. Bunun dahi İslam'daki karşılığının cennet olduğunu Hz. Peygamber haber vermiştir.

Hz. Peygamber *"En küçük iyilik, insan olsun, hayvan olsun gelip geçene eziyet veren şeyi ortadan kaldırmakla başlayan yardımdır."* ⁵⁴⁹ İnsan bu şekilde küçük iyilikleriyle kendisinin iyilik tarafında ve iyiliğe meyilli olduğunu ortaya koymuş oluyor. Böylece iyilik yapmaya alışıp bunu daha sonra artırıyor. Sonra bu o kişide iyilik ve yardımseverlik karakter haline geliyor.

Yapılan iyiliklerin insana yapılması şart değildir. Hayvanlara yapılan iyilikler de kişiye Allah'ın rızasını kazandırır. Bu durum Hz. Peygamber'in şu hadisinde açıkça belirtilmektedir; *"Vaktiyle adamın biri yolda giderken çok susadı. Kendisi içtikten sonra susamış olduğunu gördüğü köpeğe de su vermesinden Allah hoşnut oldu."* ⁵⁵⁰

Şu hadis-i şerif de iyiliğin başka bir çeşidine dikkat çekmektedir: *"Bir müslüman bir ağaç diker veya bir tohum eker de bunların mahsulâtından bir kuş yahut insan ya da hayvan yiyecek olsa bu onun için bir sadaka olur."* ⁵⁵¹ Çünkü bu yapılan hayır kişinin ölümünden sonra sevap alabileceği bir sadakayı cariyedir. Bu hadiste de her türlü calıya yapılan iyiliklerin aslında kişinin kendisi için yapıldığı ortaya konulmuştur.

Kişinin tek başına topluma örnek olmakla yapacağı güzel örneklik ferdîdir. Fakat kitle iletişim araçları, toplumları yönlendirme, kültürü

548 Müslim, Birr 129.

549 Acluni, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 198.

550 Buhari, Enbiya, 54; Müslim, Selam, 155.

551 Buhârî, Hars, I.

şekillendirerek yayma ve gelecek kuşaklara aktarma noktasında büyük öneme sahiptir. Kitle iletişim araçları, inanç ve fikirleri ikna etmek, dikkat çekmek, yönlendirmek gibi etkiler açısından bakıldığında; çok yaygın bir biçimde gücün etkili elemanları olarak göz önünde tutulur. Bu iletişim araçları hayra kullanılarak buradan insanları hayra davet etmek, onları haram ve kötü fiillerden uzaklaştırmak topluma etkisi bakımından daha büyük bir etkiye sahiptir. Ahlaki değerler hakkında kamu spotu oluşturulmalıdır. Yapılacak bu kısa reklam filmlerinde sanatçılar ve futbolcular yer almalıdır. Çünkü gençler onlardan çok etkilenmektedir. Diğer taraftan bu iletişim araçlarının şerre ve kötülüğe kullanılması toplumu feshedecektir. Gençlerin buradan örnek edindikleri kötü karakter merakı toplum içinde fitne çıkarılmasına sebep olmaktadır. Bazı sosyal öğrenme kuramlarına ve sosyalleşme sürecinin ilk aşamalarına göre çocuklar bazı durumlarda nasıl davranacaklarını çevresindekileri gözlemleyerek ve onları taklit ederek belirlerler.⁵⁵²

İslam dini insanlara sözün güzelliyle söylenilmesini emreder.⁵⁵³ İnsanlara karşı nazik, yumuşak ve merhametli davranmak, hem bireyin akıl ve ruh eğitiminde hem de sosyal ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Zira tatlı dil, güler yüz, şefkat ve merhametle muamele, kalplerdeki soğukluğu sıcak ve samimi bir sevgiye dönüştür.⁵⁵⁴ Sevgiyle büyüyen bir nesil ümit edilenden daha fazla iyilik ve güzellikler yapan bir İslam ümmetini oluşturacaktır.

İslam kardeşliğinin toplumda yeniden sağlanabilmesi için insanlara selam vermek suretiyle daha iyi ilişkiler kurulmalı ve onlarla daha yakından ilgilenilmelidir. Böylece tüm toplum için iyiliğe örnek olanabilir. Tüm insanların bu güzel ahlaki ilkelere ve iyiliğe alışmasını sağlanılabilir. Bütün bunların sonunda hayırda yarışan bir toplum meydana gelecektir.

552 Kocacık, Faruk, *Şiddet Olgusu Üzerine*, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı.1. s.5.

553 İsrâ, 17/53,28, Nisâ, 4/4,5,63, Tâhâ, 20/44.

554 Saka, *Yabancılaşma karşısında Kur'an*, Fecir Yay. Ankara, 1997.s.219.

C- ETKİ ALANI BAKIMINDAN TEÂVÛN

a) Kişi üzerindeki etkileri bakımından değerlendirilmesi

Toplum bireylerden oluşur ve bireyler toplumun biricik unsurlarıdır; bireyler sadece toplum içinde var olur. İslam toplumunda sağlıklı bir toplumun oluşması için gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Bunların başında aile müessesesi gelmektedir. Aile insanın düşünce ve inanç yapısına etkide bulunuyor. Ayrıca onu bazı davranışlara karşı korumakla yükümlü bulunuyor.⁵⁵⁵

Toplumun en küçük birimi olan ailenin, insan hayatında önemli bir yeri vardır. Kişilerin beden ve ruh sağlığı için gerekli sevgi, şefkat, yakın ilgi ve bakım bulabilecekleri en doğal ve tek ortam, ailedir.⁵⁵⁶ Aile üyelerinin toplum hayatında oynadıkları rol çok önemlidir. Çünkü çocuğun statüsü ailenin toplum içindeki statüsü tarafından belirlenir. Çocuğun duygusal gelişimi de aile içindeki psikolojik ilişkilere bağlıdır.⁵⁵⁷

Etkili bir iletişim ailede kişilerin birbirini daha iyi tanımalarına, kaynakların kullanımında beraberliğin sağlanmasına, davranışlarda koordinasyona, amaçların belirlenmesine, kişilerin kendilerine ve diğer kişilere saygı duymalarına olanak sağlamaktır.⁵⁵⁸

Ruh sağlığını bozan en önemli faktör, yalnızlıktır. Ailede iletişim, psikolojik uyumu arttırabileceği gibi, olumsuz iletişimin kişileri yalnızlık duygusuna iteceği de bir gerçektir.⁵⁵⁹

Psikolojik yardım ilişkilerinde sonal (nihai) hedef, yardım edilen kimsenin kendi imkân ve kaynaklarını en etkin şekilde geliştirmesine yardım ederek onun karşılaştığı sorunları kendi başına çözebilme gücüne ulaştırmaktır. Buna muktedir

555 Tahrîm, 66/6.

556 Bulut, Işıl, *Ruh hastalığının aile işlevlerine etkisi*, Başbakanlık Kadın Ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Yay. Ankara, 1993, s.1.

557 Bulut,a.g.e, s.4.

558 Bulut,a.g.e, s.15.

559 Bulut,a.g.e, s.17.

olmaya başlayan kişi, hayatından memnun, bütün imkân ve yetenekleri gereğince çalışan, başkaları ile olan ilişkilerinde daha güvenli ve etkili, kendini bulmuş bir kimse olacaktır.⁵⁶⁰

Aile yalnız anne babadan ibaret değildir. Çocukların güzelce eğitilip büyütülmesinden,⁵⁶¹ anne babaya iyi davranılmasına⁵⁶² kadar geniş bir perspektiften ele alınmıştır. Hatta bu kapsamı daha da genişlererek komşuları da içine alarak, yakın komşuya, uzak komşuya⁵⁶³ ve tüm insanların birbiriyle yardımlaşmasını istemektedir.⁵⁶⁴ Komşusu aç iken tok yatmayı bile yasaklamıştır.⁵⁶⁵ Hz. Peygamber de insanların kendisi için arzu ettiğini başkaları için de arzu etmesi, kendisinin hoşlanmayacağı bir şeyi diğer insanlara yapılmasına razı olmaması gerektiği⁵⁶⁶ prensibini koyarken toplumun huzur ve sükûnunu temin eden pek mühim bir ölçüyü koymuştur. İslam insanlar arasında hiçbir fark gözetmeden mü'minlerin kardeş olduğunu barış içinde yaşamaları gerektiğini belirtmiştir.⁵⁶⁷

Hz. Peygamber hanımlarla iyi geçinilmesini tavsiye etmiştir.⁵⁶⁸ Eşinin ağzına koyacağın bir lokma bile senin için sadaka⁵⁶⁹ olduğunu bildirmiştir. Kişinin kendisine yapabileceği en güzel iyiliklerden bir tanesi de geride kendisine dua edecek hayırlı çocuk bırakmaktır. Böylece kendisine sürekli olarak hayır yazılacak bir hayır işlemiş olur.⁵⁷⁰

Tevbe suresi 71. ayette Allah Teâlâ aile fertlerinin birbirinin yardımcısı olması gerektiğini bildirmiştir; *"Mü'min erkeklerle mü'min kadınlar birbirlerinin*

560 Tan, Hasan, *Psikolojik yardım ilişkileri danışma ve psikoterapi*, MEB. Yay, 1986, s.5.

561 İsrâ, 17/24.

562 İsrâ, 17/23-25 ; Lokman, 31/14 ; Ankebut, 29/8.

563 Nisa, 4/36.

564 Şeker Mehmet, *İslamda Sosyal Dayanışma Müesseseleri* s. 8, DİB. Yayınları, Ankara, 2000.

565 Heysemi, Nureddin Ali, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l Fevâid*, Daru'l Fikr, Beyrut, 1994, VIII, 306.

566 Buhari, İman, 7; Müslim, I, 67/45; Tirmizî, Zühd, IV,667.

567 Şeker, Mehmet, *İslamda Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, s. 8.

568 Nisa, 4/19.

569 Buhari. İman, 41.

570 Ebu Davud, Veseya, 14.

*yardımcılarıdır; iyiliği emreder, fenâlıktan alıkorlar, namazı gereği üzere kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve Rasûlüne itaat ederler.”*⁵⁷¹

Hz. Peygamber “*Ey müslüman hanımlar hiçbir komşu kadın komşusunun verdiği koyun paçası bile olsa yaptığı iyiliği almamazlık yapmasın ve küçümsemesin*”⁵⁷² buyurarak komşuluk ilişkilerinde hediyeleşmenin önemini vurgulamıştır.

Yardımlaşma aile içinde görerek ve yaşayarak öğrenilmesi gereken bir olgudur. Aile içinde birbirine yardım etmeyen çocukların büyüdüğünde başkalarına yardım etmesi beklenmez. Küçükken merhameti öğrenmeyen kişiler yaşlandığında anne ve babasını güçsüzler yurduna bırakarak kadar kendi anne ve babasına dahi yardımcı olmamaktadırlar.

İnsanlara bu tür davranışların zararları daha çocukluk döneminde verilmelidir. Toplumun düzelmesi, birbirine sevgi ve saygı ile bağlanması iyi ve güzel davranışların tüm fertlerde uygulanması ile mümkündür. Teâvün bu bağlamda ele alındığında insanlar birbirine güzel sözü, güzel davranışı ve hoşgörüyü tavsiye etmelidirler.

İnsanın psikolojik yapısını olumsuz yönde etkileyen en önemli faktörlerden birisi, bireyin hayatının önemli bir kısmını birlikte geçirdiği aile hayatında meydana gelen olumsuzluklardır. İnsanlara baktığımızda herkesin farklı huy ve karakterde yaratıldığını görmekteyiz. Zira peygamberler bile hayırlı evlat yetiştirme konusunda ellerinden geleni yapmışlar, ancak başarılı olamadıkları ve aciz kaldıkları durumlar da olmuştur. Peygamberler dahi bazı durumlarda aciz kalabilmekte ve Allah’tan bu gibi durumlarda yardım beklemektedirler.⁵⁷³

Anne, babalar, eğitimciler, sorumluluk makamında olan kimseler özellikle gençlerin kendilerine özendiği sporcular ve sanatçılar topluma ne kadar büyük etki ettiklerinin farkında olmaları ve ona uygun doğru ahlaki davranışlar sergilemeleri

571 Tevbe, 9/71.

572 Buhârî, Hîbe 1; Müslim, Zekat 90.

573 Köylü, Mustafa, *Kur’ân’da ruh sağlığı*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011, sayı: 31, ss. 5-37.

gerekir. İnsanları iyiliğe yada kötülüğe yönlendirildiğinin farkında olunmalıdır. Aksi hâlde yalnız kendi günahından sorumlu olmayıp sonradan gelen nesillerin de işledikleri günahlardan pay alacağını unutmamalıdır.⁵⁷⁴

Toplumda gittikçe artan miktarda intiharlar, alkol ve uyuşturucu bağımlılığı sıkça görülmektedir. Bu insanlar yapılacak olan manevi yardımla bu alışkanlıklarından kurtulmalarına vesile olmak anlara yapılabilecek en büyük yardımdır. Bu kişilerin bunlardan kurtulmasıyla hem dünyada huzur içinde yaşamaları sağlanmış olur hemde ahirette azaptan kurtulmuş olurlar.

Mü'min çevresindeki kimselere her zaman yararlı olandır. O güvenilir kimse olmalıdır. Ondan kimseye zarar gelmemelidir.⁵⁷⁵ Doğru ve hayırsever insan da herkesin gönlünü kazanır.⁵⁷⁶ Hz. Peygamber de *“İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır; malın en hayırlısı, Allah yolunda harcanandır; Allah yolunda harcananın en hayırlısı da insanların en çok ihtiyaç duyduğu şeyleri karşılayandır.”*⁵⁷⁷

Güzel ve tatlı bir sözün insanlar üzerinde çok büyük bir tesiri vardır. Bu sayede insanlar birbirlerine sevgiyle bağlanırlar. Hz. Muhammed hayatı boyunca çirkin söz konuşmamış, çirkin bir şeye de özenmemiştir.⁵⁷⁸ İnsanlara güzel söz söylenilmesini tavsiye etmiş ve güzel sözün sadaka olduğunu bildirmiştir.⁵⁷⁹ Kur'ân'ın ifadesiyle eğer insanlara kaba ve sert davranmış olsaydı insanların etrafından dağılıp gideceklerdi.⁵⁸⁰

Yine insanları etkileyen bir başka durum da insanlara kötü muamele edilmesi ve aşağılanmasıdır. Her insan bir insan olması dolayısıyla değerlidir hürmete şayandır. Hz. Peygamber Yahudi cenazesinin geçtiğini gördüğünde insan

574 Müslim, İlim: 16, Zikir: 1; Müslim, Zekât: 70; Ebû Dâvud, Sünnet: 6; Tirmizî, İlim: 15.

575 İbn Mace, 'Ahkam', 17, VI, 414; Malik, 'Akdiye', 31.

576 Çubukçu, İbrahim Ağâh, *İslam da Ahlak ve Mutluluk Felsefesi*, s.51-56. DİB.Yay. Ankara. 1990. s73.

577 Sahîh-i Buhârî, Hadîs No: 1226.

578 Müslim, Fedail, 16.

579 Buhari, Edep, 34.

580 Âli İmrân, 3/159.

olduğu için ayağa kalkmıştır.⁵⁸¹ O'nu en çok kızdıran şey kibir ve gururdu.

İnsanın her devirde mutsuzluk sebebi, maddi yoksulluktan önce insanın insana hor bakması ve zulmetmesi olmuştur.⁵⁸² Bu sebeple Hz. Peygamber insanları küçük görmeyi kibirlilik işareti olarak kabul etmiş ve hoş karşılamamıştır.⁵⁸³ Diğer taraftan, kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimsenin cennete giremeyeceğini bildirmiştir.⁵⁸⁴ Çünkü bu iki kötü huy, insanlara iyi davranılmasını ve sevgiyi engellemektedir. Hiç kimsenin diğer insanlardan yaratılış itibarıyla bir üstünlüğü yoktur.⁵⁸⁵ Hz. Peygamber insanların hepsinin Adem'in çocukları olduğunu bildirmiştir.⁵⁸⁶ Bu tarz davranışlar diğer insanlar üzerinde negatif bir etki meydana getirerek onların psikolojilerini bozmaktadır. Kin ve fesad duygularının yeşermesinde en çok en çok etkili olan kibir duygusudur.⁵⁸⁷ İnsanlar aşağılandıkça ve hakir görüldükçe diğer insanlardan uzaklaşmaktadır. Bunun sonucunda kalabalıklar içinde yalnızlaşan insanlar çoğalmaktadır. Bu da en değerli varlık olan insanların kaybedilmesine sebep olmaktadır. Her insan değerlidir, her birinin kendine özgü yetenekleri, marifetleri ve başarılı olduğu alanlar vardır. Bu kötü davranışlarla onlar toplumdan soyutlandığında bu zenginlikler de kaybedilmiş oluyor. Önemli olan her bir ferdi en yararlı şekilde topluma kazandırabilmektir. Bunun yapılabilmesi için mü'minlere düşen vazife tevazu ve alçak gönüllülükle hareket edip acaba hangi insanın gönlünü kazanıp Allah'ın rızasına ulaşırım diye düşünerek bütün insanlara İslam'ın güzelliklerini yaşantılarında göstermeleri gerekir. Bu sayede yardımsever, hoşgörülü, birbirinin iyiliğini isteyen, hayırda yarışan insanlar meydana getirmek mümkün olur.⁵⁸⁸

581 Müslim, Cenaiz, 78, Hadis no: 1596.

582 Öztürk, Yasar Nuri, *Mevlana ve İnsan*, İstanbul 1993, s. 202.

583 Tirmizi, Birr, 61.

584 Tirmizi, Birr, 61.

585 Hucurat, 49/13.

586 Tirmizi, Menakıb, 75.

587 Özbek, Abdullah, *Bir eğitimci olarak Hz. Muhammed*, Esra yayınları, Konya, 1991. s.94.

588 Bakara, 2/148.

b) Toplum üzerindeki etkileri bakımından değerlendirilmesi

Ahlak ve toplum denilince ilk akla gelen, söz konusu toplumda yaşayan insanlar arasında karşılıklı sevgi, saygı ve iyilik duygularının canlı olması; dargınlık, çekişme ve kavganın olmamasıdır. İşte bu noktada Kur'an, temel bir ölçüden bahsederek, toplum bireyleri arasında iyilik ve yardımlaşma konusunda işbirliğini, kötülük ve düşmanlık konusunda yardımlaşmamayı tavsiye etmektedir. Bu ayet bile toplumun ahlaki değerler çerçevesinde devamı açısından başlı başına ahlaki bir ilke olarak yeterli gözükmektedir. Zira toplum bireyleri arasında böyle bir bilincin oluşması sosyal hayata olumlu tutum ve davranışlar olarak yansımaktadır.⁵⁸⁹

Kur'an, toplumların gidişatından peygamberlerin varisleri olan âlimleri sorumlu tutmakta, ilim adamlarının yanlış davranışlara karşı tutumlarının, onları önlemek ve toplumu korumak, ıslah etmek olması gerektiğine dikkat çekmektedir. Toplumlarını ıslah eden, önderlik yapan peygamberlerin sorumluluğunu taşıyan âlimler, toplumsal hastalıkları ortaya çıkararak toplumsal çöküntüyü önleyecek çözümler üretmek ve toplumlarının geleceğini şekillendirmek durumundadırlar.

Müslüman, usulüne göre sosyal hadiselerle müdahale etmek, bu hadiseleri yönlendirmek ve takip etmekle görevlidir.⁵⁹⁰ Bir toplumun içinde yaşayan insanlar içinde bulunduğu toplumun iyi insanlardan oluşması için çaba sarfetmelidir. Aksi hâlde toplumun bozulması durumundan sorumlu olacaktır. Yaptığı her iyi işten sevap ve Allah'ın rızasını ümit eden mü'min iyi ve ahlaklı insanların yetişmesi gibi ulvî bir görevi yerine getirerek kendisinden sonra da devam edecek bir sadakayı cariyeye yapmış olacaktır.⁵⁹¹

Hz. Peygamber *“Kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirsin. Şayet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse, diliyle değiştirsin. Diliyle değiştirmeye de gücü yetmezse, kalbiyle düzeltme cihetine gitsin ki, bu imanın en zayıf derecesidir”*

⁵⁸⁹ Akdoğan, Ali, *Kur'an ve Sünnetten örneklerle Sosyal Ahlak*, s.112.

⁵⁹⁰ Uludağ, Süleyman, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, TDV Yayınları, Ankara, 1989, s.129.

⁵⁹¹ Nisa 4/85.

*buyurmaktadır.*⁵⁹² Gıybet, gerçekten kardeşlik ve sevgiyi sarsan bir davranıştır. İster gıybet olsun, ister iftira olsun, ikisi de sevgi düşmanıdır. Bunlar dostluk ve kardeşlik bağlarını kökünden zedeler. Neticede insanlar birbirlerinden korkmaya başlarlar. Korkular daha sonra, nefret ve kine dönüşür. En sonunda, kötülünen kişiler hakkında suizan beslenmesine ve ön yargılı düşünülmesine sebep olur. Bu da toplumdaki dayanışmayı ve samimiyet bağlarını yok eder.

Hz. Peygamber kötülöklere engel olmaya çalışılması gerektiğini aksi hâlde Allah'ın umumi bir bela gönderebileceğini haber vermiştir; *“İçlerinde kötölükler işlenen bir cemiyet, bu kötölükleri bertaraf edecek güçte olduğu hâlde, seyirci kalır, müdahale etmezse, Allah'ın hepsini saran umumi bir bela göndermesi yakındır.”*⁵⁹³

Yardımlaşma insanlar arasında muhabbet ve sevgi meydana getirir. Yardımlaşmanın yaygın olduğu toplumlarda dostluk duyguları güçlü olur. Hased ve düşmanlıklar azalır. Yardım yapmakla yoksullar korunmuş olur. Onların maddi ihtiyaçlarının giderilmesi ile kötölük yapmaları engellenmiş olur. Böyle bir durumun engellenilmesiyle sadece bir kişiye yardım edilmiş olmaz bu sayede o kişinin ailesi ve toplumdan ondan gelebilecek zararlardan korunmuş olur. Çünkü zor durumda kalan insanlar kötölöğe sürüklenebilir.

Müslüman'ın bir görevi de hoşgörü ve sabırda yardımlaşma olmalıdır. İnsan yaratılışı gereği acelecidir.⁵⁹⁴ Hayatının her anında çeşitli şeylerle imtihan olan insana en çok gerekli olan sabırdır. Kur'an'da aceleci olmanın, insanı olumsuz ve erdemsiz davranışlara yönlendirdiği ve onun hemen ulaşmak istediği arzularının bunda etkili olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla insanın acelecilik yöneliminin onu dünya hayatına yönlendirdiği pek çok ayette belirtilir.⁵⁹⁵

Örneğin trafikte bir saniye için sabretmeyen kişiler nefesine hâkim olamamasından dolayı insanlar arasında kavga çıkmakta, bu olaylar bazen de ölümle sonuçlanmaktadır. Böyle durumlarda mü'mine düşen vazife sabrı tavsiye

592 Müslim, İmân 78. Ayrıca bk. Tirmizî, Fiten 11; Nesâî, Ahmed b. Şuayb b. Ali b. Sinan b. Bahr b. Dinar, *Darul Kutubul İlimiye*, Beyrut, 2009. İmân 17.

593 Ebu Davud, Melahim 17,(4338), Tirmizî, Tefsir, Maide (3059), Fiten 8(2169); İbnu Mace, Fiten 20, X, 226.

594 Enbiya, 21/37; Tirmizî, Birr, 66.

595 İsra, 17/18; Kıyamet, 75/20-21

etmektir. Sabır ve hoşgörü eğitimi ailede ve ana sınıfında iken çocuklara verilmelidir.

Allah Teala Hz. Peygamber'in genel nitelikleri sadedinde;

“(O Peygamber) onlara ma'rufu (iyiliği) emreder ve onları kötülükten alıkoyar” ⁵⁹⁶ buyurmuştur.

Bu görevi yerine getirmek sadece Sevgili Peygamberimize has kılınmamış, bu görev aynı zamanda dolaylı ve dolaysız bütün müslümanların sorumluluğuna bırakılmıştır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de: *“Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız.”* ⁵⁹⁷ buyrulmuştur.

Her insan değerlidir. Her bir insan farklı nitelik ve yeteneklerle yaratılmıştır. Onların bu özellikleri etkin hale getirilmediğinde onlar da kendilerini toplumdan soyutluyor ya da kendilerine değer verilmemesi hâlinde fikirleri ortaya çıkmamakta ve kendilerinden toplum istifade edememektedir.

Bunun bir başka zararı da kişilerin birbirine yabancılaşmasıdır. Toplumda kişilerin birbirine yabancılaşması sonrasında olaylara karşı ilgisizliğe götürüyor.

İslam dini insanların birbiriyle hoş geçinmelerini ve birbiriyle ilgilenmelerini emreder. Hz. Peygamber *“Senden kopandan sen kopma, sana kötülük yapana sen iyilik yap, aleyhine bile olsa hakkı söyle”* demiştir. ⁵⁹⁸ Çünkü sıla-ı rahm, güzel ahlak, başkalarıyla iyi geçinmek, beldeleri mamur, ömürleri uzun eder, malda zenginliği, ailede sevgiyi, ömrün uzamasını artırır.

596 Araf, 7/157.

597 Âl-i İmran, 3/110.

598 Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, X, 57.

c) İnsanları teavüne sevk eden ve uzaklaştıran etkenler

İnsana verilen halifelik ⁵⁹⁹ sosyal bir görevdir. İnsan bu halifeliği sosyologların dış çevre dedikleri dünyada icra edecektir. İnsanın bu halifelik fonksiyonunu ifa edebilmesi, ona göre bir takım sistem ve teşkilat kurabilmesi maksadıyla kendisine verilen ilahi sıfatların yanı sıra yeryüzünde ne varsa hepsi emrine verilmiş ve gerekli bilgilerle donatılmıştır.⁶⁰⁰ Bu nimetler ve görev, insanın fiziki çevresindeki ilahi nimetlerden, gelir kaynaklarından faydalanmasını, bu maksatla üretim ve tüketim gibi iktisadi faaliyetlerde bulunmasını, elde edilen hâsılayı kendi asli ihtiyaçlarını belirli ölçüde karşıladıktan sonra diğer insanların istifadesine sunmasını gerektirir. Böylece halifelik, insanın sosyokültürel çevresiyle daima irtibat halinde olmasını ve gerekli yardımda bulunmasını gerektirir.⁶⁰¹

Allah'ı seven bir mü'min gönlünü onun sevgisiyle doldurur. Bu sevgi, kişiyi etrafındaki insanları da sevmeye götürür. Mü'min insanları kendisini Allah'ın hoşnutluğuna ulaştıracak bir vasıta olarak görür. İnsanların gönlündeki Allah sevgisi, onları gönüllü yardım etmeye sevk eder. İslam'da iyi olanı insanın kendi yapması yeterli olmayıp, onun yayılmasına çalışması ve başkalarının iyilikler yapmalarına da yardımcı olması gerekir.⁶⁰²

Üsâme b. Zeyd'den rivayet edilmiştir:

“Kıyamet gününde bir adam getirilip cehenneme atılır ve bağırsakları karnından dışarı çıkar. Bunun üzerine o kimse, bağırsakları etrafında değirmen eşiğinin değirmende dönmesi gibi döner. Cehennem halkı, bu kimsenin etrafına toplanırlar. Ona: “Ey filanca kimse! Bu durumun da nedir? Sen bizlere dünyadayken iyiliği emredip kötülükten men eder değil miydin?” derler. O kimse: “Evet, ben öyle bir kimse idim. Ben size iyiliği emrederdim, lakin ben iyilik yapmazdım. Sizi kötülükten alıkoyardım, lakin ben kötülük yapardım” diye söyleyecek. ⁶⁰³

⁵⁹⁹ En'âm , 6/165.

⁶⁰⁰ Bakara, 2/29-31,60; Mâide, 5/87-88; A'râf, 7/32-33; İbrahim, 14/32-35; Nahl, 16/1-18; Hac, 22/65.

⁶⁰¹ Er, İzzet, *Din Sosyolojisi Makaleler*, Akçağ Yay. Ankara, 1998, s. 190.

⁶⁰² Atay, *Kur'an'a göre İslam'ın temel kuralları*, s.62.

⁶⁰³ Buhari, Bed'ul Halk, 10; Müslim, Zühd, 51.

Hız. Peygamber yapılan iyiliklerin (sahiplerini) kötü yıkımlardaki afetlerden ve helaklardan koruyacağını ve sadakanın belayı def edeceğini bildirmiştir.⁶⁰⁴ Bir başka hadiste “*Dünyada iyilik ehli olanlar, ahirette iyiliğe kavuşacak olanlar ancak onlardır*”⁶⁰⁵ demiş kişilerin bu dünyadaki tutum ve davranışları nisbetinde karşılık görececeklerini haber vermiştir.

Bir başka hadiste ise yumuşak huylu ve insanlara kolaylık gösterenlere ateşin haram kılındığını haber vermiştir; “*Kendisi ateşe haram edilen ve kendisine de ateşin haram kılındığı kimseyi size haber vereyim mi? Ateş kolay geçimli, yumuşak huylu, insanlara yakın olan ve onlara kolaylık gösterenlere haram kılınmıştır.*”⁶⁰⁶

Kur’ân’da mü’minleri yardıma ve yardımlaşmaya sevk etmek için kullanılan kelimelerden bir diğeri de infaktır. İnfak kelimesi, ne-fe-ka kökünden türemiştir. Lügat olarak tükenmek, azalmak anlamlarına gelir. “Nafaka”; harcanan para veya ihtiyaçların tamamı için gerekli kazanç anlamında kullanılır. İnfak ise; malı veya benzeri ihtiyaç maddelerini hayır yolunda harcamak, tüketmek anlamındadır. Allah yolunda harcamaya infak denir. Terim olarak infak: Gerek akrabalarından ve gerekse diğcr insanlardan yoksul ve muhtaç olanlara para veya maişet yardımı yaparak, onların geçimini sağlamak demektir. “İnfak”; malın elden çıkarılması, harcanması ve sarfedilmesi demektir. İnfak’ın farz, vacip, mendup kısımları vardır. Zekât ve diğcr sadakaları, bağışları, yardımları ve vakıf gibi fakirlere ve diğcr çeşitli hayırları, aileye yardım gibi bütün mal ile yapılan ibadetleri içine alır.⁶⁰⁷ Allah Teâla Kur’ân’da kimlere infak edileceğini şöyle belirlemiştir; “*Sana (Allah yolunda) ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: Maldan harcadığınız şey, ebeveyn, yakınlar, yetimler, fakirler ve yolcular için olmalıdır. Şüphesiz Allah yapacağınız her hayrı bilir.*”⁶⁰⁸

604 Beyhaki, a.g.e, zekat,4/189; Mecmau’z-Zevaid,Zekat,3/110.

605 Hakim, *el-Müstedrek*, 1/124, Suyuti, *ed-Durru’l mensur*, 7/435.

606 Beyhakî, Şuabul İman, 7/535.

607 Çağrııcı, Mustafa, *DİA*, İnfak maddesi, XXII, 289.

608 Bakara, 2/215.

İnfak insanları dünya malına bağlanmaktan korur. Mü'min malını Allah yolunda harcamaktan büyük bir haz duyar. Çünkü onun için Allah'ın emrini uygulamak ve rızasına ulaşmak her türlü hazzın üzerinde bir tattır.

Mülkün yegâne sahibi olan Allah malların helal yollarla kazanılmasını,⁶⁰⁹ nasıl harcanması gerektiğini,⁶¹⁰ nerelere infak edilmesini⁶¹¹ bildirmiştir. “Faizi mahveden” Allah, “sadakayı da ribâlandırır”⁶¹², yani kat kat arttırır. Her sadaka, bir sadâkat te'yîdidir. Zira sadakalar Allah'ın rızasına uygun yapılan harcamalardır. Bu ise emre itaatin bir göstergesidir. Zira, sadaka, “mülk O'nundur” hakikatinin hikmetine ermiş olmanın bir göstergesidir.

Cimrilik davranışının bencillik ve kıskançlık gibi olumsuz davranışlarla da iç içe olması nedeniyle kısaca bu yaşantılara ilişkin Kur'an'ın yaklaşımına da değinmek yararlı olacaktır. Bencillik, insanın kendisini düşünme, benliğini öne çıkarma, biyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarını temin etme isteğinden kaynaklanan bir duygudur.⁶¹³ Makam-mevki sahibi olmak, mal-mülk sahibi olmak gibi arzuların temelinde var olan önemli motivasyonlardan biridir. Kur'an, bu tür insanların ben-merkezcil (egocentric), yani “başkalarının ihtiyaç ve çıkarlarına kayıtsız kalıp sadece kendi çıkarıyla ilgilenme”⁶¹⁴ biçimindeki karakter yapılarına değinerek şiddetle eleştirir.”⁶¹⁵

Cimrilik, sadece para biriktirme davranışı olmayıp, aynı zamanda diğer insanlarla aradaki mesafeyi arttıran ve bireyi yalnız ve paylaşmaya kapalı yapan olumsuz bir davranıştır.⁶¹⁶ Âl-i İmrân suresinde bu konu şöyle dile getirilmektedir;

609 Mü'minûn, 23/51, Bakara, 2/172, Bakara, 2/188.

610 Furkan, 25/67, İsrâ, 17/29, Buhari, Libas, 1.

611 Bakara, 2/215.

612 Bakara, 2/276.

613 Aydın, Ali Rıza, “Kur'an'da Suçluların Davranış Özellikleri (Ahlak Psikolojisi Açısından Bir Yaklaşım)”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, V, 3, 2002, s. 380.

614 Orhan Hançerlioğlu, *Ruhbilim Sözlüğü*, 2. Basım, İstanbul, 1993, s.52. Naklen ; *Kuran bağlamında olumsuz davranışlara psikolojik yaklaşımlar* M. Doğan Karacoşkun, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt IX, s. 98, Sivas. Haziran 2005.

615 Hac, 22/11.

616 Adler, Alfred, *İnsanı Tanıma Sanatı*, çev. Şelale Başar, 5. baskı, İstanbul, 1977, s. 182 Naklen ; M. Doğan Karacoşkun a.g.e, s.98.

*"Allah'ın fazlından kendilerine verdiği şeye cimrilik edenler, hiçbir zaman onu kendilerine faydalı sanmasınlar. Aksine bu, kendileri için bir şerdir. Onların cimrilik ettikleri şey, kıyâmet günü boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah, bütün yaptıklarınızdan hakkıyla haberdârdır."*⁶¹⁷

Kur'an, hevâya karşı insanı mücadeleye, onu dizginlemeye yöneltir.⁶¹⁸ İnsan ruhunda her ne kadar hevâya meyiletme hissi bırakılmışsa da, mücadele edebilecek yetenek ve kuvvet de bahşedilmiştir. Allah'ın yüce makamını ve onun eşsiz azameti karşısında hesap vereceğini düşünme, insanı hevâya tabi olmaktan kurtarabilir. İnsan ameli salih ile nefsini arındırabilir. Şöyle de denilebilir; Allah'ın arındırdığı kişi kurtuluşa ermiştir, dalalette bıraktığı ise hayal kırıklığına uğramıştır.⁶¹⁹

Allah Teâlâ insanları hayra harcamaya teşvik ederken şeytan ise insanları fakirlikle korkutur ve onlara cimrilik ve sadaka vermemeyi emreder. Allah ise lütfundan bir mağrifet ve fazla üstünlük vaad ediyor."⁶²⁰ Hayra harcanan her şeyi kat kat geri vereceğini bildirmiştir.

Bir başka hayra harcamaya ve iyilikler yapmaya engel olan tutum da insanın aceleci davramasıdır. İnsanoğlu yaratılışı gereği acelecidir.⁶²¹ Acele, şehvetin gereği olarak bir şeyi vaktinden önce istemek ve elde etmeye çalışmak anlamlarına gelmektedir. Bunun için Kur'an'ın genelinde kınanmıştır.⁶²² Bir hadiste "*Acele şeytandan; teenni Rahmandandır*"⁶²³ buyrulmuştur. Acele, teenninin zıddıdır. Teenni, acele etmeden, ihtiyatlı, düşünceli ve yavaş hareket etme, temkinli davranma demektir.⁶²⁴

617 Âli İmrân, 3/180.

618 Nâzi'ât, 79/40-41; Şems, 91/7-10.

619 Şihabuddîn Ahmed bin Muhammed bin Imâd, *Et-Tıbyan fi Tefsîru Ğaribi'l Kur'ân*, s.345.

620 Bakara, 2/167.

621 İsra, 17/11.

622 İsfahânî, el-Müfredât ('a-c-l md.), s. 326.

623 Tirmizî, Birr ve Sıla, 66, no: 2012 (IV, 367).

624 Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük* (Teenni md.), Pınar Yay.İst. 2009. s. 1055.

Bencil, kendi benini yücelten, yalnız kendini düşünen, kendini beğenen, hodbin, hodkâm, egoist anlamlarına gelmektedir.⁶²⁵ Bencillik ise, kendine düşkünlük, kendi çıkarını daima öne alma, kendini beğenme anlamlarına gelir. Kur'an'da insanın bencilliğiyle alakalı olarak helû kelimesi kullanılmıştır: “İnsan gerçekten helû (hırsına düşkün) olarak yaratılmıştır.”⁶²⁶

Kur'an'da övülen bir davranış biçimi de îsâr olup⁶²⁷ sözlükte “bir şeyi veya bir kimseyi diğerine üstün tutma, tercih etme” manasına gelen îsâr ahlâk terimi olarak “bir kimsenin, kendisi ihtiyaç içinde bulunsa bile sahip olduğu imkânları başkalarının ihtiyacını karşılamak üzere kullanması, başkasının yararı için fedakârlıkta bulunması” demektir.⁶²⁸ Îsâr, eser kökünden gelir. Eser, iz, bir şeyin varlığını gösteren kanıttır. Çoğulu âsâr gelir. Aslında iz anlamına gelen eser, üstünlük için, îsâr da tefaddul (iyilik yapmak, başkasını kendine tercih etmek, yeğlemek) için kullanılır.⁶²⁹ Kur'an-ı Kerim'de beş yerde geçen îsâr, “bir şeyi diğerine tercih etmek”, anlamında dört yerde kullanılır.⁶³⁰

Kur'an'a bütün olarak bakıldığında, doğruya ve gerçeğe ulaşmada vasıta olan iki temel faktörü önemsediği görülmektedir: Bilgi ve akıl. Bilgisizlik ve aklı tembellik, yani düşünmeme, sapıklığın ve azgınlığın, hatta zulmün temel sebepleri olarak görülmektedir.⁶³¹ Bundan dolayı Kur'an, vahyi bir öğretim ve eğitim aracı olarak öngörürken,⁶³² bilgi ve olayların rehberliğinde aklı kullanma ve düşünme üzerinde ısrarla durarak insanın doğru inanca bu şekilde ulaşmasını istemektedir.⁶³³

625 Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 129.

626 Me'âric, 70/19.

627 Haşr, 59/9.

628 Çağrı, İsar, *DİA*, XXII, 490.

629 İsfehânî, *el-Müfredât* (e-s-r md.) s. 62; Ateş, Kur'an Ansiklopedisi, Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı, İstanbul, 1997, X, 241.

630 M.F. Abdulkâî, *el-Mu'cemu'-Müfrehes* (e-s-r md.), s. 15; Yûsuf 12/91; Tâhâ 20/96; Haşr 59/9; Nâziât 79/38; A'lâ, 87/16.

631 En'âm, 6/140; Kehf, 18/4-5; Hac 22/71; Ankebût, 29/41; Rûm, 30/29.

632 Nisâ, 4/113.

633 Şanver, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, Pınar Yay. 2001. s. 166.

İnsanın günahlara bulaşmasına sebep olan bir başka faktör de ölümsüz bir dünya sevgisi ve ahireti unutmadır.⁶³⁴ Bu konu Kur’ân’da şu şekilde dile getirilmektedir; “*Ey insanlar! Allah’ın vâdi elbette gerçektir, öyleyse sakın dünya hayatı sizi aldatmasın; o çok hilekâr şeytan da Allah’ın kerem ve merhametini ileri sürerek sizi aldatmasın.*”⁶³⁵ Bir başka ayette de Allah Teâlâ dünya hayatının ancak bir oyun ve eğlence olduğunu bildirmiştir.⁶³⁶

İslam’a göre insan yapısında bulunan kötülüklerin kaynağı nefistir. Günaha temayülün ve dünyaya ait isteklerin odak noktası olarak karşımıza çıkan nefs-i emmâre, heva ve hevesin kaynağıdır.⁶³⁷ Allah Resulü tarafından, nefse karşı yapılacak cihad, cihadların en büyüğü olarak isimlendirilmiştir.⁶³⁸ Kur’an-ı Kerim’de nefsin arındıran veya nefsin Allah’ın arındırdığı kişinin felaha ulaşacağı bildirilmiştir.⁶³⁹

İnsanoğlunun tarihin ilk dönemlerinden beri ihtiraslarıyla, benciliğiyle başı belada olup gözü hep yükseklerde. “Hepsi yalnız benim olsun”, anlayışıyla hareket ediyor. Yüce değerler, bencil insan için ancak belli çıkarlar sağlıyorsa anlamlıdır. Çıkarların kalmadığı yerde değerler de tükenir.⁶⁴⁰ Mü’min için ise en büyük kazanç ahiret hayatıdır.

634 Şems, 91/9.

635 Fâtır, 35/5.

636 Ankebut, 29/64; Muhammed, 47/36; Hadîd, 57/20.

637 Necm, 53/23.

638 Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 424.

639 Şems, 91/9.

640 Soyalan, Yaşar Mehmet, *Kur'an ve İnsan İnsanın Kimliğine Dair Bir Sorgulama*, Araştırma Yay. 1999. s. 52, 58.

SONUÇ

İslam dini yardımlaşmanın kapsamını oldukça geniş bir boyutta değerlendirerek insanlara/varlıklara infak ve yardım etmekten, tatlı söz ve güler yüzle davranmaya kadar her şeyi iyilik kapsamına almıştır. Hiçbir iyilikte bulunamayan bir müslümanın, eli ve dili ile başkalarına zarar vermemesi bile iyilik (sadaka) sayılmıştır.

Yardımlaşmayı etkileyen bazı unsurlar vardır. Bunların başında nefis ve şeytan gelmektedir. Bunlardan bir tanesi de acıma duygusunun etkisidir. Düşkünlere yardım etmek, yoksullara bakmak ve hastaların derdine derman aramak gönülleri yakınlaştırır.

Maddi yardımlaşmanın birçok faydası vardır. Zekât, insanı hırs ve cimrilik gibi kötü huylardan korur, yerine cömertlik, iyilik, merhamet ve hayırseverlik gibi güzel huyları yerleştirir. İnsanı iyilik yapmaya alıştırır. Sadaka insanları musibetlerden korur. İnsanların arasında sevgi ve muhabbet oluşmasını sağlar. Hased ve düşmanlıklar azalır.

Yardımlaşmanın olduğu toplumlarda kişiler birbirine daha güçlü bağlarla bağlıdır. İyilikte yardımlaşma toplumlara güç katar. Kötülükte yardımlaşma ise toplumları fesad eder. İslamın bu konuya bu kadar önem vermesi yeryüzüne iyilerin hakim olmasını ve iyiliğin yayılmasını istediğinden dolayıdır.

Ben bu çalışmamda İslam'ın yardımlaşmayı emretmekle nasıl bir toplum tesis etmek istediğini ortaya koymaya çalıştım. İslam dini her alanda birbirine sıkı bağlarla bağlı bir toplum oluşturmaya amaçlamaktadır.

ÖZET

“Yardım etmek” anlamında *avn* kökünden türeyen *teâvün* ve *muâvene* kavramları “yardımlaşma” mânasında en sık rastlanan kelimelerdendir. “Birine yardımcı olup yükünü sırtlama, yükünü paylaşma” anlamında *zahr* kökünden türeyen *tezâhür* ve *müzâhere* “birbirine destek olmak, yardımlaşmak”, *zâhir* ve *zahîr* de “yardım eden” demektir. “Yardım etmek” mânasına gelen bir başka kelime de *nasr*dir. Kur’an’da “avn” (عون) kökündeki kullanımı altı ayette geçmektedir. Teâvün kelimesi Maide suresi 2. ayette karşılıklı yardımlaşma şeklinde kullanılmaktadır. Yardımlaşmanın neler üzerinde yapılması gerektiği de bildirilmektedir. Af üzere yardımlaşmalı intikam üzere yardımlaşılmamalıdır.

Kur’ân’ı Kerîm’de “İyilik ve takvâda yardımlaşın, kötülük ve düşmanlık yolunda yardımlaşmayın” buyrulmak suretiyle câhiliye asabiyetinin beslediği, hiçbir ahlâkî ölçüsü olmayan kabileci dayanışma ve yardımlaşma türevlerini yok saymıştır.

İyiliğin özünde sevgi, saygı, sempati ve güzellik bulunur. Kötülüğün tabiatında ise karamsarlık, hırçınlık, düşmanlık ve çirkinlik bulunur. İyilik insanların birbirine yaklaşmasına sebep olurken, kötülük de birbirinden uzaklaşmasına sebep olur.

Birr kelimesi "İyilik, erdemlilik, ihsan etmek, İtaat etmek ve doğruluk" gibi anlamlara gelir. *Birr* her türlü hayrın adıdır. Hz Peygamber "*Birr (iyilik, sıra) ahlâk güzelliğidir. İsm (günah ve günaha sebep olan şeyler) ise, kalbini gıcıklayan ve insanların bilmesini hoş görmediğin şeylerdir*" buyurmaktadır.

Takvâ kelimesi, “veka” fiilinden gelir. Veka: ‘Korundu, kendini zararlı, acı ve eziyet veren şeylerden sakındı’ demektir. Kavram olarak, kuvvetli bir himayeye girerek korunmak, nefsi günahlardan korumak demektir. Takva her türlü şerri terk etmektir.

İslam dini yardımlaşmanın kapsamını oldukça geniş bir boyutta değerlendirerek insanlara/varlıklara infak ve yardım etmekten, tatlı söz ve güler yüzle davranmaya kadar her şeyi iyilik kapsamına almıştır. Hiçbir iyilikte

bulunamayan bir müslümanın, eli ve dili ile başkalarına zarar vermemesi bile iyilik (sadaka) sayılmıştır.

Maide suresinde “birr” ve “takva” birlikte zikredilmiştir. Çünkü “birr” takvaya iletir. Müslümanlara kendi aralarında “birr” ve “takva”da yardımlaşmaları emredilmektedir. Teavün salih amel işlemeyi kolaylaştırır. Aynı ayette “ism” ve “udvan”ın yasaklanmış olması önce emredilmiş olan “birr”in uygulanması için gereklidir.

Sözlükte "günah, günaha verilen ceza, şarap, kumar" anlamlarına gelen ism kelimesi terim olarak, "İşleyene ceza gerektiren, insanı hayır ve sevaptan alıkoyan fiil veya bundan doğan sorumluluk" şeklinde tanımlanır. İsm zenb manasında olup günah demektir. “İsm” kul ile insanlar ve Allah arasındaki tüm günahları ifade eder. Hz. Peygamber “ism” başkaları tarafından bilinmesi istenilmeyen şeyler olduğunu bildirmiştir; *“İsm, insanlar sana tekrar tekrar fetva verse de, içinde iz bırakan ve göğsünde dolaşan şeydir”* ve *“başkalarının muttali olmasını istemediğin şeydir* buyurmuştur.

Udvan ise Allah’ın belirlediği sınırları aşmaktır. Udvan kelimesiyle zulmün ve günahların tamamından nehyedilme vardır.

Maddi anlamda yardımlaşmanın başında zekat gelmektedir. Sözlükte artmak, çoğalmak, temizlemek, bereket gibi manalara gelen zekât, terim olarak dini ölçülere göre zengin sayılan müslümanların, malının belli bir kısmını, belli bir zaman sonra, zekat verilebilecek kimselere vermesi demektir. Zekât, sosyal bir yardımlaşma olması hasebiyle toplum fertlerinin birbirlerine şefkat, sevgi ve saygı bağları ile bağlanmasını sağlar.

Yardımlaşmayı etkileyen bazı unsurlar vardır. Bunların başında nefis ve şeytan gelmektedir. Bunlardan bir tanesi de acıma duygusunun etkisidir. Düşkünlere yardım etmek, yoksullara bakmak ve hastaların derdine derman aramak gönülleri yakınlaştırır. Yüce Allah Kur’an’da bu konuda şöyle buyurmuştur: *“Mü’minlere kanatlarını ger, tevazu ve şefkat göster.”* Acıma duygusu insanları merhametli olmaya sevk etmektedir.

İslam’da yardımlaşmanın birçok çeşidi vardır. Yardımlaşmayı maddi ve manevi olarak ikiye ayırabiliriz. Maddi yardımın başında zekat ve sadaka gelmektedir. Manevi yardım ise anne babaya, akraba ve komşularla, yetimlerle, kimsesiz kimselerle ilgilenmek, onların sıkıntılarını paylaşmaktır. Emri altında çalışanlara iyi ve güzel muamele etmek de manevi yardım kapsamındadır. İnsanlar birbirlerine dua ile de yardım etmelidir. Hz. Peygamber mü’minlerin birbirine arkalarından dua etmelerini istemiş ; *“Hiçbir dua; iki kişinin birbirine arkalarından haberleri olmaksızın yaptıkları dua kadar kabul yönünden hızlı değildir”* demiştir.

Maddi yardımlaşmanın birçok faydası vardır. Zekât, insanı hırs ve cimrilik gibi kötü huylardan korur, yerine cömertlik, iyilik, merhamet ve hayırseverlik gibi güzel huyları yerleştirir. İnsanı iyilik yapmaya alıştıırır. Sadaka insanları musibetlerden korur. İnsanların arasında sevgi ve muhabbet oluşmasını sağlar. Hased ve düşmanlıklar azalır. Yardımlaşma aile içinde görerek ve yaşayarak öğrenilmesi gereken bir olgudur. Aile içinde birbirine yardım etmeyen çocukların büyüdüğünde başkalarına yardım etmesi beklenmez.

ABSTRACT

THE CONCEPT OF TEÂVÛN IN THE RELIGION OF İSLAM AND ITS INFLUENCES ON THE SOCIETY

Teâvün and *muâvene* notions derived from *avn* root that means "to help" are the most frequently come across words with the meaning of "cooperation". *tezâhür* and *müzâhere* means "to help each other, cooperate", *zâhir* and *zahîr* means "one who helps", are derived from root "zahr" which means "to help someone and shoulder his load, sharing one's load". Another word that means "to help" is *nasr*. In Quran, usage from "avn" (عون) root are found in six verses. The word *Teâvün* was used in the form of mutual cooperation in Maide sura second verse. It was also reported that what should be cooperated on. Forgiveness should be cooperated on, revenge should not be cooperated on.¹

Tribal cooperation and solidarity which is fed by Jahiliyya and does not accept any ethical measure, are declined in Holy Quran by ordering; "Cooperate for amenity and taqwa (self consciousness), do not cooperate for iniquity and hostility".

Love, respect, sympathy and beauty are found in the entity of amenity. Pessimism, bad temper, hostility and ugliness in the nature of iniquity. Amenity helps people to come together and iniquity causes people to move away from each other.

The word "Birr" means "amenity, virtuousness, to bestow, to obey and fidelity".¹ Birr is the name of all charities. Prophet Mohammad orders "*Birr (amenity, sîla) is the excellence of morality. İsm (sin and things causes sin) is the things that tickles your heart and you wouldn't tolerate people to know*".³

The word Taqwa comes from the "veka" verb. Veka: "preserved, avoided itself from things that are harmful, giving pain and persecution". It means protection by being under strong patronage, protect itself from sins, as a notion. Taqwa is quitting any kind of wickedness.¹

The religion of İslam included everything from consuming and helping to humans/entities, to behaving with endearment and a smiling face, as amenity. Even, not harming to others by hands and words of a Muslim who is not a beneficent, is counted as amenity (sadaka)

In Maide Sura, "birr" and "taqwa" were mentioned together. Because "birr" forwards to taqwa. Muslims are ordered to be cooperating with each other for "birr" and "taqwa". Teavun eases the processing of good deed. In the same verse, prohibition of "ism" and "udvan" is necessary for the application of "birr" which was previously ordered.

The word ism, meaning "sin, penalty for sin, wine, gamble" in the dictionary, is defined as a term "action or responsibility of this action that requires penalty to the performer, avoiding person from charity and good deed". İsm meaning zenb and it means sin.¹ "İsm" expresses all of the sins between vassal with humans and Allah.² Prophet Mohammed reported "ism" as things that are not wanted to be known by others and ordered; *"İsm, is the thing that trails inside and pokes around your chest even if people gives fetva again and again"*. and *"the thing that you don't want others to be aware of"*.

Udvan is going beyond the borders defined by Allah.⁵ Prohibition of all of the sins and persecution exists in the word "udvan".

Zekat comes in the first place for the materialistic aspect of cooperation. Zekat, meaning "to increase, to multiply, to clean, bereket", is defined as a term "granting of defined amount of property of a muslim who is rich according to religious measures, after a defined period of time, to people that can be granted with Zekat". Since zekat is a social aid, individuals of the society are connected to each other with compassion, love and respect.

There are some occasions affecting cooperation. Evil and "nefs" comes in the first place. One of these is the effect of pain sensation. Helping to alms, caring poor and looking for cure for the ill makes heart approach each other. Supreme Allah orders in Quran: *"Take Mu'mins under your wings, show modesty and compassion"*.¹ Pain sensation routes humans to be merciful.

There is a variety of cooperation in Islam. Cooperation can be divided to two as materialistic and moral. Zekat and sadaka comes in the first place for materialistic cooperation. Moral cooperation is dealing with mother, father, relatives, neighbors, orphans and desolates and sharing their adversities. Behaving good to people working under command is also in the extent of moral cooperation.

People shall also help each other by praying. Prophet Mohammed ordered to Mu'mins to pray after each other and said; *"No pray; as fast as the pray that two persons pray after each other without knowing, in the aspect of sanction"*.

There are a lot of profits of materialistic cooperation. Zekat, protects the person from the bad habits like ambition and stinginess, instead sets good habits like generosity, amenity, compassion and charity. Accustoms person to do favor. Sadaka protects people from disasters. Provides love and affection in the society amongst individuals. Jealousy and hostility decreases. Cooperation is a fact that should be learned by visual and practical application. Children who do not help each other in the family cannot be expected to help others when they are grown.

BİBLİYOGRAFYA

- Abdi Rabbih, Muhammed bin Ahmed, *Ikdu'l Ferîd*, Dâru'l Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.
- Abdu'l-Bâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-müfehras li-elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mektebetül İslamiyye, terc. Abdalbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra Yay. İst.1982.
- Abdullah bin Abdurrahman bin Fadl bin Behram, *Süneni Dârimî*, çev. Abdullah Palıyan, Konya kitapçılık. İstanbul, 2011.
- Acar, H.İbrahim, *Zekatın Önemi*, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sayı. 18, 2007.
- Aclunî, Muhammed B. İsmail, *Kesfû'l-Hafâ Ve Müzîlû'l-elbâs*, Darul Hayait Türasil Arabiyyi, Beyrut 1988.
- Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, Ebu Abdillâh Ahmed ibnu Muhammed ibni Hanbel ibni Hilal eş-Şeybani, Terc. Rıfat Oral, Ensar Yay, Konya, 2003.
- Ahmet Mustafa Merağî, *Tefsirul Merağî*, Kahire, 1946.
- Akdoğan, Ali, *Sosyal Ahlak*, Pınar Yay. İstanbul, 2008.
- Ali Hasan Abdulgani, *Tefsîru İbn Cüreyc*, Mektebetü't-Türasi'l-İslamiyye, Kahire, 1992.
- Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihabuddîn Muhammed Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut, 1987/1397.
- Asım Efendi, *Okyanûs el-Basît fî Tercümeti'l-Kâmûs el-Muhît Kâmûs Tercemesi*, Hazırlayan; Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, T.Y.E.K. Yay.
- Askalani, İbn Hacer, *el-Metalibu'l-Aliyye*, Kuveyt, 1973.
- Askalani, Ahmed bin Ali bin Hacer Ebu'l Fadl, *Feth El-Bârî Şerhu Sahihu Buhari*, Kitab El-cenaiz, Daru'l Fikr, 1343.
- Atay, Hüseyin, “*Allah'ın Halifesi İnsan*”, Kur'an'a Göre Araştırmalar III. AÜİFD, Ankara, 1972.
- Atay, Hüseyin, *Kur'an'a göre İslam'ın temel kuralları*, M.E.B. Yay. Ankara, 1997.
- Ateş, Süleyman, *Kur'an Ansiklopedisi*, Kur'an Bilimleri Araştırma Vakfı, İstanbul, 1997.

- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989.
- Aydın, Ali Rıza, “*Kur'an'da Suçluların Davranış Özellikleri (Ahlak Psikolojisi Açısından Bir Yaklaşım)*”, İslami Araştırmalar Dergisi, V, 3, 2002.
- Bayraktar Ayşe, *Kur'an'ı Kerim'de Emri Bil Ma'ruf Nehyi Ani'l Münker meselesi*, Yüksek Lisans tezi, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.
- Bedevisi, Abdurrahman, *Batı Düşüncesinin oluşumunda İslamın Rolü*, İz Yay. İstanbul, 2002.
- Nâsirüddîn Abdullah b. Ömer Muhammed el-Beydâvî, *Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1998.
- Beyhaki, Ebi Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *Sünenül Kübra*, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, trs.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali ve Tefsiri*, Bilmen yay. İst. trs.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim b. el-Mugîre b. Berdizbeh el-Cûfi, *El-Camiu's Sahih*, DİB. Yay. Ankara, 1982.
- Bulut, Işıl, *Ruh hastalığının aile işlevlerine etkisi*, Başbakanlık Kadın Ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı Yay. Ankara, 1993.
- Canan, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi* (Kütüb-i Sitte), İst. Akçağ Yay. trs.
- Cebeci, Lütfullah, *Kur'an'a göre Takvâ*, Seha Neşriyat. İst. 1985.
- Cevheri, İsmail b. Muhammed, *Tâcu'l Luga ve Sihhahu'l Arabiyye*, Dâru'l Kitabi'l Arabiyyi, Mısır, tsz.
- Cürcânî, Ali bin Muhammed Seyyid Şerif, *Mu'cemu't-Ta'rifât*, Dâru'l Fazilet, Kahire, trs.
- Çubukçu, İbrahim Agâh, *İslam da Ahlak ve Mutluluk Felsefesi*, DİB. Yay. Ankara. 1990.
- Deniz, Sultan, *Kur'an'da Günah Kavramının Psiko-Semantik Açısından İncelenmesi*, Y. Lisans tezi, Ank. 2005.
- Derzeze, Muhammed İzzet, *Tefsîru'l-Hadîs*, Daru'l Ğarbu'l-İslamiyye, Kahire, 2000.
- Dumlu, Ömer, *Kur'an-ı Kerim'de Ma'ruf ve Münker*, Anadolu Yay. İzmir 1999.
- Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük* (Teenni md.), Pınar Yay. İst.2009.

- Doğan, Lütfü, *Sünnetin Işığında İslam Ahlakının Esasları*, Yurt matbacılık, İstanbul, 2004.
- Ebu Davud Süleyman b. Eşas b. İshak Ezda Sicistani, *Süneni Ebu Davud*, Şirketi Mektebeti ve Mabai Mustafa Babi, Hazırlayan; Abdullah Parlıyan, Konya Yay. 1952.
- Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Basri el-Maverdi, *en-Nükheth ve'l-Uyun*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, trs.
- Ebu'l Huseyn Müslim bin Haccac el-Kuşeyrî, *Camius Sahih, Sahih-i Müslim Terceme ve şerhi*, Çev. Ahmed Davudoğlu, Işık Yay. 2013.
- Ebu Mansur Muhammed b. el-Maturidi, *Tefsiru'l Kur'âni'l Azim*, Daru'l Kutubü'l İlmiye, Beyrut, 2005.
- Ebu Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mes'ud el-Begavi, *Ma'âlimu't-Tenzil*, Daru Tayyibe, Riyad, 1989.
- Ebu Muhammed Abdulhak bin Ğalib bin Atıyye el-Endelûsî, el-Muharraru'l Vecîz fi Tefsîri'l Kitabi'l Azîz, Dâru'l Kutubu'l İlmiye, Beyrut, 2001.
- Ebu Nasr İsmail bin Hammâd el-Cevherî, *Tâcu'l-Luğa ve Sihahü'l-Arabiyye*, tahkik Ahmed Abdulgaffar Atar, Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1983.
- Ebu İsa Muhammed bin İsa bin Sevre bin Musa el-Tirmizi, *Süneni Tirmizî Tercemesi*, Hazırlayan Abdullah Palıyan, Konya kitapçılık, Konya, 2007.
- Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb*, Semerkand Yay. İstanbul, 1992.
- Ebû Zehre, Muhammed, *İslamda Sosyal Dayanışma*, Çev. Prof. Dr. Ethem Ruhi Fırlalı/ Osman Eskicioğlu, Yağmur Yay. İst.1969.
- Ece, H. Kerim, *Takvâ Bilinci*, Düşün yayıncılık, 2009.
- Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, İst. 1979.
- Er, İzzet, *Din Sosyolojisi Makaleler*, Akçağ Yay. Ankara, 1998.
- Erdem, Mustafa, “*İslam'da İnsan Modeli*”, TDV. Yay. 172. Ankara, 1995.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, çev. C. Koytak, A. Ertürk, İşaret Yay, İst, 1999.
- Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed, *Tehzibu'l Luga*, El-Müessesetü'l Mısriyyeti'l Ammeti, Mısır, tsz.
- Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, çev. A. Açıkgenç, A. Okulu Yay, Ank, 1996.

- Firuzabâdi, Muhammed b. Ya'kub, *Kamûsu'l Muhit*, Müessesetü'l Arabiyyeti Li'ttabaati ve't-tesri, Beyrut, tsz,
- Hakim, Neşaburi, *el-Müstedrek, Mazraati Binayetil İman*, Beyrut, trs.
- Hâkim Tirmizi, *Tahsîlü Nezâiru'l Kur'ân*, Matbaatü's-Seâd, Kahire, Kahire, 1969.
- Heysemi, Nureddin Ali, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l Fevâid*, Daru'l Fikr, Beyrut, 1994.
- Hökelekli, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, Ankara Okulu yay. Ank.2002.
- Hüseyin bin Muhammed Damegânî, *Kamusu'l Kur'ân ev Islahu Vucuhu ven-Nezâir fi'l Kur'âni'l Kerîm*, Daru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut, 1980.
- İbn Aşur, Muhammed Tahir, *Tefsiru et-Tahrir ve't-Tenvir*, Tunus, 1984.
- İbn Cevzî, Cemalüddin Ebu'l Ferec Abdirrahman, *Nüzhetü'l A'yünü'ln-Nevâzir fi İlmi'l Vucûh ven-Nezâir*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1987.
- İbnu'l Kayyım Cevziyye, *Bedâi'ut-Tefsîr*, Dâru İbn-i Cevziyye, Riyad, h. 1427.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail İmadu'd-Din İbn Ömer İbn Kesîr İbn Davud İbn Kesîr el-Dımaşkî el-Kureyşî, *Hadislerle Kur'ân- ı Kerim Tefsiri*, Çev: Prof. Dr. Bekir Karlığa/ Bedrettin Çetiner, Çağrı Yay. İst. 1987.
- İbn Kuteybe, Ebi Muhammed Abdillâh bin Müslim, *Tefsîru Garîbi'l Kur'ân*, Daru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut, 1978.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd, *Sünen I-II*, Çağrı Yay. İstanbul, 1992.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddîn Muhammed b. Mûkerrem, *Lisânü'l-'Arab*, Darul hayait Turasil Arabi, Beyrut 1993.
- İbn Teymiyye, Ahmed bin Abdül Halîm, *Emr-i Bil Ma'ruf Nehy-i Anî'l Mûnker*, Dâru'l Kitabu'l Cedîd, Beyrut, 1976.
- İsfehânî, Râğıb, *el-Müfredat fi Garibul-Kur'ân*, Darul Ma'refe, Beyrut, 2010.
- Izutsu, Toshihiko, *İslam Düşüncesinde İmân Kavramı*, Pınar Yay. çev. Selahaddin Ayaz, İstanbul 1984.
- Izutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve insan*, Trc. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, trs.
- Izutsu, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, Terc. Selahattin Ayaz, Pınar Yay. İst. 1984.
- İbrahim Mustafa, Hamid Abdulkadir, Ahmed Hasan Zeyyat, Muhammed Ali Neccar, *Mu'cemu'l Vasît*, Matbaatu Mısır, Mısır, 1960.

- Karacoşkun, M. Doğan, *Kur'ân Bağlamında Olumsuz Davranışlara Psikolojik Yaklaşımlar*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt IX / 1. Haziran 2005. Sivas.
- Kasaboğlu, Abdurrahman, *Kur'an'da İman Psikolojisi*, Yalnızkurt Yay, İst. 1997.
- Kardavi, Yusuf, *Fakirlik problemi karşısında İslam*, Nur Yay. Ankara, 1975.
- Keklik, Gülşen, *Hadis Rivayetlerinde İyilik ve Kötülük Kavramları*, Y. Lisans tezi, Ankara, 2007.
- Kelbi, Muhammed bin Ahmed bin Cezzî, *et-Teshil Liulumi't-Tenzil*, Daru'l Kutubi'l Arabiyy, Beyrut, 1995.
- Kılıç, Sadık, *Kur'an'da Günah Kavramı*, Konya, 1984.
- Kocacık, Faruk, *Şiddet Olgusu Üzerine*, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı.1.
- Komisyon, Kur'ân'ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2008.
- Komisyon, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.
- Köylü, Mustafa, *Kur'ân'da ruh sağlığı*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011, sayı: 31.
- Kurtubi, Ebu Abdillah İbn Muhammed ibn Ahmed el-Ensârî, *Camiul Ahkâmil Kur'ân*, Darul Kitabul Arabiyye, Beyrut, 1952.
- Malik bin Enes, *Muvatta*, Hüsnu'l-Hulk, 4. İstanbul, 1992.
- Maverdi, *Edebü'd-Dünya ue'd-Din*, Beyrut, 1978.
- Mukatil b. Süleyman, *el-Vücûh ven-Nezâir*, ilmi Neşriyat, Yay. Haz. Ali Özek, İst.1993.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn el-Haccâc el-Kuşeyri, *el-Câmi'u's-Sahîh*, Sahih-i Müslim Terceme ve şerhi, Çev. Ahmed Davudoğlu, Işık Yay. 2013.
- Necati, M. Osman, *Kur'an ve Psikoloji*, Fecr Yay. Ankara, 1998.
- Nesai, Ahmed bin Şuayb bin Ali bin Sinân bin Bahr bin Dinar, *Süneni Nesai Tercemesi*, çev. Abdullah Parlıyan, Konya kitapçılık, Konya, 2004.
- Nesefî, Ebul-Berekât Abdullah İbn Ahmed, *Medariküt Tenzil ve Hakaikit Tevil*, Darul Marife, Beyrut, 2008.
- Okumuş, Mesut, "Kur'an'da Birr Kavramı Uzerine Semantik Bir Analiz", Dini Araştırmalar Dergisi, Sayı: 14, 2002.

- Özbek, Abdullah, *Bir eğitimci olarak Hz. Muhammed*, Esra yayınları, Konya, 1991.
- Öztürk, Yasar Nuri, *Mevlana ve İnsan*, İstanbul, 1993.
- Razi, Fahrüddîn Muhammed İbn Ziyâuddîn Ömer ibn el-Hüseyn el-Kureşî, *Tefsîru'l Fahri'r Razi, Tefsîru'l Kebîr Mefatihü'l Ğayb*, Daru'l Fikr, Beyrut, 1981.
- Saka, Şevki, *Yabancılaşma Karşısında Kur'an*, Fecir yay. Ankara, 1997.
- Sarı, Mevlüt, *El-Mevarid*, Bahar Yayınları, İstanbul, 1990.
- Soyalan, Yaşar Mehmet, *Kur'an ve İnsan İnsanın Kimliğine Dair Bir Sorgulama*, Araştırma Yay. 1999.
- Soysaldı, H.Mehmet, *İslam'da Günah Kavramı*, <https://www.yumpu.com/tr/document/view/19403830/islamda-gunah-kavram>
- Suyûtî, Celâleddîn Ebu'l-Fazl Abdirrahmân bin Kemâleddin Ebî Bekr bin Muhammed el-Huzayrî, *ed-Durru'l mensur et-Tefsir bil Me'sur*, Merkez Lilbuhusi ved-Diraseti'l Arabiyy el-İslamiyy, Kahire, 2003.
- Şanver, Mehmet, *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, Pınar Yay. 2001.
- Şeker Mehmet, *İslamda Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, DİB. Yayınları, Ankara, 2000.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu'l –Kadir el-Câmi Beyne Fenniyyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsir*, Mısır 1349.
- Şeybani, Ebu Abdillâh Ahmed ibnu Muhammed ibni Hanbel ibni Hilal, *Camu's-Sağir*, Terc. Rıfat Oral, Ensar Yay. Konya, 2003.
- Şihabuddîn Ahmed bin Muhammed bin Imâd, *Et-Tıbyan fî Tefsîru Ğarîbi'l Kur'ân*, Dâru'l Ğarîbu'l İlmiye, Beyrut, 2003.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi'ul Beyân fî Tefsir'il Kur'ân*, (tahkik: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî) Daru'l-Hicr, Kahire, 2001.
- Taberani, Süleymân bin Ahmed bin Eyyub bin Mutayr eş-Şâmi el-Lahmi, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, Kahire, 1415.
- Tabersî, Ebu Ali Fazl b. Hasan b. Fazl, *Mecme'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Daru'l Ulum, Beyrut, 2006.
- Tan, Hasan, *Psikolojik yardım ilişkileri danışma ve psikoterapi*, MEB. Yay, 1986.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ali Rıza Başkan Güzel Sanatlar Matbaası, İst. 1988.

Uludağ, Süleyman, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, TDV Yayınları, Ankara, 1989.

Yahya bin Sallam, *Tesârif Tefsîru'l Kur'ân Minmeş-tebehet Esmâuhu ve Tesarrafet Meâniyyehu*, Müessesetü'l Beyti'l Melekiyyeti li'l-Fikri'l-İslamiyye, Amman, 2008.

Yahya, Ebu Zekerîyya Muhyiddin, *Riyâzü's-Sâlihîn Tercemesi*, Terc. İbrahim Serdar, Yusuf Şensoy, Sağlam Yay. 2013.

Yavuz, Yunus Vehbi, *İslam'da Zekât Müessesesi*, Çağrı Yay, İst. 1983.

Yetmen, Fahrûnnisa, *Ahlakın temeli nefis terbiyesidir*, Akın Matbaası, Ankara, 1958.

Zebîdi, Murteza Hüseyin, *Tâcu'l Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Matbaatu'l-Hayriyye, Mısır, 1305.

Zemahşeri, Ebu Kasım Muhammed ibn Ömer, *Keşşaf an Hakaiku't Tenzil ve Uyûn-il-Ekavil fi Vücuhi't Te'vil*, Mektebetu'l-Übeykân, Riyâd, 1998.